

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
ба номи САДРИДДИН АЙНӢ**

Кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ

Ба ҳуқуқи дастнавис

МАҲМАДСОЛЕҲИ МАҲМАДСОДИҚ

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ВОСИТАҲОИ АЛОҚАИ НАҲВӢ ДАР
ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
ихтисос, аз рӯйи ихтисоси 6D021300 Забоншиносӣ (6D0205011
Забоншиносии қиёсӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷаматов С. С.

Душанбе – 2019

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	4-11
Боби I. Асосҳои назариявии таҳқиқи муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	12-44
I.1. Мафҳумҳои ибора ва ҷумла дар забоншиносӣ.....	12-23
I.2. Мафҳуми «воситаи алоқа» дар забоншиносӣ.....	23-26
I.3. Намудҳои асосии воситаҳои алоқаи нахвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	26-44
Боби II. Алоқаи пайваст дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	45-71
II.1. Алоқаи пайвасти пайиҳам.....	46-60
II.2. Алоқаи пайвасти хилофӣ.....	60-69
II.3. Алоқаи пайвасти ҷудой.....	69-69
II.4. Алоқаи пайвасти бепаивандак дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	69-71
Боби III. Алоқаи тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда.....	72-146
III.1. Алоқаи вобастагӣ.....	72-75
III.2. Алоқаи мувофиқат.....	75-78
III.3. Алоқаи изофии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.....	78-81
III.4. Алоқаи пешояндӣ.....	81-117
III.5. Алоқаи пасояндӣ.....	117-120
III.6. Алоқаи ҳамроҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	120-126
III.7. Алоқаи изофию пешояндии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.....	126-127
III.8. Алоқаи изофию пасояндии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.....	127-129
III.9. Алоқаи пешояндии ҷуфти забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.....	129-130
III.10. Алоқаи пешояндию пасояндӣ.....	130-130
III.11. Алоқаи артиклии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.....	130-141

Ш.12. Оҳанг ҳамчун воситаи алоқа дар забонҳои муқоисашаванда.....	141-145
Хулоса.....	146-147
Феҳристи адабиёти истифодашуда.....	148-165

МУҚАДДИМА

Наҳв низ ҳамвора бо сарф яке аз қисматҳои асосии забоншиносӣ маҳсуб ёфта, бо воҳидҳои калонтарини забон – ибора ва ҷумла робитаи ногусастанӣ дорад. Наҳв сохту таркиби ин воҳидҳо, алоқаи маъноӣ ва грамматикӣ чун ҳамаи онҳо, воситаҳои грамматикӣ алоқаи байни ҷузъҳо ва инчунин ҳелҳои ибораву ҷумларо меомӯзад.

Мубрамият ва зарурати мавзӯи таҳқиқот. Масъалаи таҳқиқи воситаҳои алоқаи наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар забоншиносӣ муқоисавӣ ҷойгоҳи хосаеро ишғол менамояд, ки тавачҷуҳи олимони забоншиносони тоҷику англисро кайҳо боз ба худ ҷалб намудааст.

Омӯзиш ва таҳқиқи ҳаматарафаи воситаҳои алоқаи наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои муайян сохтани нақши воситаҳои алоқа дар забонҳои муқоисашаванда, инчунин барои нишон додани рушди бемайлони забоншиносӣ дар марҳилаи муайян арзиши махсусро касб мекунад. Инчунин, диссертатсияи мазкур метавонад он камбудӣро ки доир ба воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар китобҳои дарсӣ то ин замон нашргардида ҷой доштанд, бартараф кунад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот. Масъалаи омӯзиш воситаҳои алоқаи наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба самти навини таҳқиқоти забонҳои муқоисашаванда алоқаманд мебошад.

Аввалин сарчашмаҳои муътамаде, ки моро бо таҳқиқи муфассали воситаҳои алоқаи наҳвӣ забони тоҷикӣ ошно месозад, ин асарҳои Д.Тоҷиев «Воситаҳои алоқаи муайянкунанда ва муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [122], «Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [1971], Л.Бузургзода «Наҳви забони тоҷикӣ» [91], Б. Камолиддинов «Масъалаҳои баҳси наҳви забони тоҷик» [52], М.Ф.Исматуллоев [48], «Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик» ва «Грамматизаи забони адабии ҳозираи тоҷик барои мактабҳои олий»–и Б.Ниёзмуҳаммадов [87, 88, 89, 90], Н.Маъсумӣ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» [76], Ф.Зикриёев «Структурно–семантические

особенности таджикского паратаксиса», «Забони адабии муосири тоҷик» (хусусиятҳои сохторӣ – семантикии паратаксиси забони тоҷикӣ) [39] мебошанд.

Илова бар ин, роҷеъ ба баррасии мавзӯи ҷавқ дар забоншиносии тоҷик метавон рисолаи доктории Ф.Зикриёев «Сложносочиненные предложения таджикского языка» ва монографияҳои эшон «Структурно–семантические особенности таджикского паратаксиса», «Сложносочиненные предложения в разносистемных языках»-ро [39] номбар намуд. Ҳамчунин дигар маълумотҳо дар китоби грамматикаи академии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [37] низ оварда шудааст. Дар мақолаи М.Н. Қосимова «Оид ба баъзе вазифаҳои калимаи **балки**» [1967;], дар мақолаҳои А.Эшонҷонов [146] низ каме маълумот роҷеъ ба воситаи алоқа дар ибора ва ҷумла дарҷ ёфтааст.

Як нуқтаро бояд тазаккур дод, ки саҳми забоншиносони рус, амсоли А.М.Пешковский, А.Шахматов [143], В.В.Виноградов [23], В.Яртсева [149], В.А.Белошапкина [11] ва дигарон дар таҳқиқи мавзӯи мазкур бағоят бузург аст, ки роҷеъ ба онҳо дар фасли назариявии диссертатсия таваққуф хоҳем намуд.

Дар мақолаҳои забоншиносони дигари рус – Н.С. Поспелов, таҳқиқи бевоситаи воситаҳои алоқии наҳвӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [45, 18].

Масъалаи омӯзишу таҳқиқи воситаҳои алоқии наҳвӣ аз назари академик В.В. Виноградов низ дур намондааст [23, 385].

Дар таҳқиқотҳои бонуфузи олимони номбурда паҳлуҳои зиёди воситаҳои алоқии наҳвӣ ба риштаи омӯзиши амиқи илмӣ кашида шудааст. Хусусан, ақидаҳои И.А. Фигуровский ва Л.Л.Иофик дар бораи ду навъи алоқии байни ҷумлаҳои томи таркиби воҳидҳои мазкур: «алоқии мувозӣ» ва «пай дар пай»-ро метавон номбар намуд.

Роҷеъ ба воситаҳои алоқии наҳвӣ дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», (чилди дуюм) ва инчунин дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик», ки ба қалами забоншинос М.Истамова тааллуқ дорад, маълумоти нисбатан муфассал дарҷ гардидааст.

Дар рушди назарияи воситаҳои алоқаи наҳвии солҳои шастуми садаи гузашта таҳқиқу пажӯҳишҳои зиёде ба анҷом расидаанд, ки назари забоншиноси рус И.А. Фигуровский боиси тавачҷуҳ аст [128, 65]. Ба ӯ муяссар гардидааст, ки дар мисоли корҳои хаттии хонандагон дар бораи масъалаҳои наҳви «матни яклухт», аз ҷумла, алоқаи байни ҷумлаҳои таркиби матни яклухт, мафҳуми ҷузъиёти он, ҳайати қисмҳои таркибии матни яклухт; ҳайати аъзоҳои ҷидаи ҷумлаҳои том; ҷузъҳо бо ҳайати ғайриҷидаи ҷумлаҳои том; муносибатҳои ҷидаи байни ҷузъҳо ва тарзҳои ифодаи онҳо; муносибатҳои ғайриҷидаи байни ҷузъҳо; ҷузъҳои мураккаб (ба ҳам пайваस्त шудани ҷузъҳо); сохти матн (барои нақлҳои хаттии тафсилӣ) ва мундариҷаи корҳои хаттии талабагон, тарзи навишти онҳо ақидаҳои худро пешниҳод намояд [128, 78].

Бояд қайд намуд, ки дар таҳқиқотҳои худ забоншиноси номбурда, алалхусус алоқаву муносибатҳои гуногуни байни ҷумлаҳои томи таркиби матни яклухтро вобаста ба пайвандаку пешояндҳои пайваस्तкунандаи ҷумла ва ё ҷумлаҳои аввал бо ҷумлаи сонӣ (бо мисолҳои фаровон аз адабиёти бадеӣ) муайян карда, ба ин восита муносибатҳои мубтадоӣ, хабарӣ, пуркунандагӣ, муайянкунандагӣ ва ҳолиро вусъат медиҳад [128, 112].

Дар солҳои 70 ва 80 –уми садаи гузашта тавачҷӯҳи як зумра олимони забоншиносонро, аз қабили Л.Л. Иофик [45], А.Ф. Кулагин [65], Е.В. Макаренко [73], В.А. Белошапкина [11] ва дигаронро масъалаи омӯзиши воситаҳои алоқаи наҳвӣ ба худ ҷалб намуда буд.

Таҳқиқи мавзӯи фавқ дар забони англисӣ бошад ба қалами забоншиносони англис, чун Ҷ.Суит [163], Л.Блумфилд [17], О.Есперсон [165], А.Крузин [166], В.Граф, А.Кеннедӣ, инчунин англисшиносони собиқ Шӯравӣ А.И.Смирнитский [113] М. Блох, О. Ахманова, О. Бархурдаров марбут аст.

Гарчанде ки дар забоншиносии англисӣ ин мавзӯъ нисбат ба забони тоҷикӣ фарохтару дақиқтар таҳқиқ гашта бошад ҳам, баъзе паҳлӯҳои

воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар ибора ва ҷумлаҳои ин забонҳои муқоисашаванда то ҳол ба таври муфассал мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор нагирифтаанд.

Омӯзишу пажӯҳиши воситаҳои алоқаи наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муқоисавӣ–таърихӣ, типологӣ ва муқобалаӣ ба шумор рафта, ба таҳқиқи комил ниёз дорад, зеро ин масъала дар сарчашмаҳои мавҷуда ба таври мукамал шарҳи худро наёфтааст.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқот пеш аз ҳама омӯзиш ва нишон додани хусусиятҳо монандӣ ва тафовути воситаҳои алоқаи наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз нигоҳи сохтору маъни ва тобишҳои маъноии онҳо дар асоси маводи асарҳои бадеӣ ба забонҳои тоҷикиву англисӣ таълифёфта мебошад.

Барои амалӣ сохтани мақсади асосии таҳқиқ **вазифаҳои** зерин дар давоми таҳқиқ иҷро шудаанд:

- таҳлили афкори олимону забоншиносон роҷеъ ба воситаҳои алоқаи наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани воситаҳои алоқаи наҳвии забонҳои муқоисашаванда;
- таҳқиқи умумиятҳо ва тафовутҳои байни воситаҳои алоқаи наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- мушаххас намудани умумият ва тафовути воситаҳои алоқаи наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян ва муқоиса намудани воситаҳои алоқаи наҳвӣ тавассути пайвандакҳо ва пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки воситаҳои алоқаи наҳвӣ бори нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Дар забоншиносии муқоисавӣ назарияи воситаҳои воситаҳои алоқаи наҳвии дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин ҷанбаҳои луғавӣ ва маъноии онҳо мавриди омӯзиш ва пажӯҳиш қарор мегиранд.

Аҳамияти назарии таҳқиқот. Омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвӣи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳаллу фасли ду вазифаи асосиро дар назар дорад: 1. Муайянсозии номувофиқатӣ, гуногунӣ ва мавридҳои фарқкунанда дар низоми забонҳои қиёсшаванда; мушаххас намудани он ки кадом хусусият ба як забони муқоисашаванда хос аст ва кадом махсусиятҳо наметавонанд ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи онҳо дар низоми забони дигар ошкор карда шаванд; 2. Муайян намудани шабоҳат, мувофиқат ва монандӣ дар низоми муқобили якдигар гузошташавандаи забонҳои мазкур чиҳати мушаххас намудани умумиятҳои типологии забонӣ.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир меёбад, ки хулоса ва маводи он метавонанд ҳангоми таҳқиқоти муқоисавӣ ва типологии забонҳои дигар; ҳангоми таҳия ва таълифи грамматикаи амалии забонҳои муқоисашаванда ва дастурҳои таълимӣ барои мактабҳои олӣ ва инчунин ҳангоми ташкили курсҳои амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода шаванд.

Аз лиҳози амалӣ диссертатсияи мазкур барои дарёфти маълумоти мушаххас ҳангоми омӯзиши шаклҳо, маъно ва роҳҳои истифодабарии воситаҳои алоқаи нахвӣи ва тақвияти роҳҳою усулҳои таълими мавзӯ мусоидат менамояд.

Усулҳои таҳқиқот. Дар диссертатсия барои расидан ба мақсадҳои пешгузошта дар мавриди омӯзиши воситаҳои алоқаи нахвӣи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ якҷанд усулҳо ва равишҳо таҳлил ва корбурд шуда, дар забоншиносии муосир ба таври васеъ истифода гардидаанд. Ҳамчунин, методи муқоисавӣ-типологӣ, ки дар диссертатсия барои муайян намудани хусусиятҳои монанд ва тафовути воситаҳои алоқаи нахвӣи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат намудааст. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар заминаи методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ синхроню диахронӣ ба анҷом расидааст.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқ. Асарҳои забоншиносон Ҳ.Суит, Л.Блумфилд, О.Есперсон, А.Крузин, В.Граф, А.Кеннеди, инчунин англисшиносони собиқ шӯравӣ А.И.Смирнитский, М. Блох, О. Ахманова, О.

Бархурдаров, А.М.Пешковский А.Шахматов, В.В.Виноградов, В.Яртсева, В.А.Белошапкина, В.П.Белянин Е.Н.Ширяев, Л.Л. Иофик, Г.Г. Почепсов, В.К. Поржезинский, М.Н. Петерсон, А.М. Пешковский, Д.Точиев, Ш.Ниёзӣ, Ф.Зикриёев, М.Н. Қосимова, В.Абдулазизов асоси методологии таҳқиқотро ташкил медиҳанд. Инчунин, дар диссертатсия методҳои муқоиса, таҳлили адабиётҳои имлӣ, бадеӣ низ истифода шудаанд.

Методология ва методҳои таҳқиқот. Дар таълифи диссертатсия аз нигоҳи назариявӣ аз дастовардҳои илмӣ, принципҳо ва усулҳои, ки забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ, ки дар ин мавзӯ таҳқиқоти назаррас анҷом додаанд, ба таври васеъ истифода гардидааст. Барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда асосан аз методи муқоисавӣ ва типологии таҳқиқот дар забоншиносӣ истифода шудааст. Илова бар ин, аз роҳҳо ва усулҳои таҳлили маъноӣ, луғавӣ-сарфӣ ва таҳлили воситаҳои алоқа дар ибора ва ҷумла баҳрабардорӣ гардидааст.

Нуқтаҳои асосие, ки ба дифоъ пешниҳод мешаванд:

- дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, воситаҳои алоқавӣ наҳвӣ дар ибора ва ҷумла ҳамчун меҳвари асосӣ баромад мекунад;
- дар ҳарду забон ҳам пайвандакҳо, пешояндҳо ва артиклҳо ба сифати воситаҳои алоқавӣ наҳвӣ хизмат мекунад;
- омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавӣ-типологии воситаҳои алоқавӣ наҳвии дар ибора ва ҷумлаҳои ду забони тавоно, ки ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ марбутанд, анҷом ёфтааст;
- нақши пешояндҳо дар муқоиса ба пайвандакҳо ба сифати воситаҳои алоқавӣ наҳвӣ дар созмони ибора ва ҷумла хеле бориз аст;
- мавҷудияти алоқавӣ изофат ҳамчун воситаҳои маъмули алоқавӣ наҳвӣ дар иборавӣ забони тоҷикӣ ва муодили он – апостроф ва ё пешоянд дар забони англисӣ;
- доираи қорбурди воситаҳои алоқавӣ наҳвӣ назар ба ибора дида, дар ҷумлаҳои ҳарду забон назаррас аст.

Саҳми шахсии муҳаққиқ дар он зоҳир мешавад, ки мавзӯи мазкур бори нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор мегирад ва вижагҳои қорбурди воситаҳои алоқаи нахвӣ дар асоси асарҳои бадеӣ низ ошкор гардиданд.

Тасвиби таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (суратҷаласаи №1 аз 23. 06. 2018) ва сексияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (суратҷаласаи №17 аз 10. 06. 2019) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 16 мақола нашр гардидааст, 5- тои он ба КОА ФР ва КОА назди резиденти ҚТ мансуб буда, рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст. Қисматҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои забоншиносӣ, ки дар ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ баргузор гардидаанд, (2016-2019) муаррифӣ ва муҳокима шудаанд.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат аст.

Дар **муқаддимаи** диссертатсия оид ба аҳамияти мавзӯъ, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, наwgонии илмии таҳқиқот, аҳамияти назариявии таҳқиқот, методология ва методҳои таҳқиқот, усулҳои таҳқиқот, моҳияти илмӣ-назариявии таҳқиқот, моҳияти амалии таҳқиқот масоили ба ҳимоя пешниҳодшаванда, қорқарди мавзӯъ, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия маълумот дода мешавад.

Боби аввали диссертатсия – **«Асосҳои назариявии таҳқиқи муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвӣи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»** унвон дошта, аз се ҷасл иборат аст. Дар боби мазкур шарҳи мафҳумҳои ибора ва ҷумла, воситаи алоқа ва намудҳои асосии воситаи алоқаи нахвӣ дар забонҳои муқоисасаванда мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Боби дууми диссертатсия – **«Алоқаи пайваст дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»** унвон дошта, аз чор ҷасл иборат аст. Дар боби мазкур алоқаи

пайвасти пайихам, пайвасти хилофӣ, пайвасти ҷудой ва алоқаи бепайвандак мавриди баррасии амиқи илмӣ қарор мегирад.

Боби сеюми диссертатсия – «**Алоқаи тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда**» унвон дошта, аз дуvozдаҳ фасл иборат аст. Дар боби мазкур роҳҳои ифодаи алоқаҳои вобастагӣ, мувофиқат, изофӣ, пешояндӣ, пасояндӣ, ҳамроҳӣ, изофию пешояндӣ, изофию пасояндӣ, пешояндии ҷуфт, пешояндию пасояндӣ, артиклӣ, интонатсия дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳқиқи илмӣ қарор мегиранд.

Ин навъи алоқа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои воситаҳои нахвӣ ба худ хос мебошад. Алоқаи тобеъ ҳам ба ибора ва ҳам ба ҷумла мансуб аст. Дар алоқаи тобеъ ибора ва ҷумлаҳо байни якдигар дар муносибати вобастагӣ мебошанд. Мувофиқи алоқаи тобеъ як ҷузъи воҳиди нахвӣ изофӣ буда, ҷузъи дигар ба он аз ҷиҳати грамматикӣ тобеъ мебошад ва онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад. Доираи ифода ва истифодаи воситаҳои нахвӣ дар алоқаи тобеъ нисбат ба алоқаи пайваст хеле васеъ мебошад.

Воситаҳои грамматикӣ ифодаи он хеле гуногун аст, дар алоқаи онҳо калимаҳои ёридиҳанда, пешоянд, пасоянд, бандаки изофӣ, бандакҳои феълӣ ва ҳабарӣ, тартиби калима ҳамчун воситаи грамматикӣ хизмат мекунанд.

Боби 1.

Асосҳои назариявии таҳқиқи муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

1.1. Мафҳумҳои ибора ва ҷумла дар забоншиносӣ

Ибора воҳиди номинативии забон буда, аз калиммаю таркибҳои маънодор бо алоқаҳои тобеии изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешавад ва нисбат ба калима маънои мукамалтарро ифода мекунад. Ибора аз калимаю таркиб ва ибора ба тарзи мустақил ё озодона сохта мешавад. Ибораҳо воҳиди шакилӣ ва маъноӣ буда, хусусиятҳои ба худ хос доранд. Онҳо бо ин хусусиятҳои худ аз ҷумла фарқ карда, мустақилона тадқиқ карда мешавад. Ибора, ки дар натиҷаи калимаҳои мустақилмаъно ташкил мегардад, объекти таҳқиқи наҳв мебошад. «Ба наҳв ғайр аз таълимоти ҷумла, ғайр аз қоидаҳои сохтани ҷумлаҳо ва ё пайвасти калимаҳо дар ҷумла, - мегӯяд академик В.В.Виноградов, - инчунин тасвири хелҳои ибораҳо, тасвири тарзҳои пайваст шудани калимаҳо дар ҷумла низ дохил мешавад» [22, 6.] Аз ин ақидаи академик В.В.Виноградов, ки яке аз асосгузори иборашиносии Шӯравӣ мебошад, хусусияти миллии забон маҳз дар қолабҳои пайваст шудани калимаҳо, дар сохтани хелҳои мухталифи ибораҳо басо равшан намоён мешавад. Аҳамияти омӯختани ибораҳоро дар таҳқиқ ва таълими забон таҳқиқгарони ибораҳои забони тоҷикӣ низ қайд кардаанд.

Дар наҳв ғайр аз ҷумла ибора низ мавзӯи баҳси доманадор гаштааст.

Ҷ.Суит ба ҷои вожаи «ибора» истилоҳи «гурӯҳи калимаҳо»-ро (**word-groups**) истифода бурдааст. Ӯ қайд мекунад, ки «гурӯҳи калимаҳо» ин маҷмӯи калимаҳоест, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ва мантиқӣ ба ҳам алоқаманд буда, вале ҷумларо ифода мекунад [163, 13 - 19].

Роҷеъ ба мафҳуми ибора забоншинос О. Есперсон дар хусуси се қатори калимаҳо сухан ронда, гурӯҳи калимаҳои «**terribly cold weather**»-ро таҳлил намудааст [165, 37]. Дар ин ҷо «**weather**» калимаи асосӣ, «**cold**» калимаи дуюмдараҷа ва «**terribly**» сеюмдараҷа номида шудааст, яъне калимаҳо дараҷа ба дараҷа байни ҳамдигар алоқаи зич зоҳир намуда, барои ифодаи мафҳуми

муайян хизмат мекунанд. Бинобар он, О.Есперсон се қатори калимаҳои ба ҳам алоқамандро чудо мекунад ва онҳоро ибора меномад.

Ибора аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора дар ҷумла ҳамчун материал истифода мешавад. Аз ин рӯ, ибора мисли калима танҳо ба воситаи ҷумла ба системаи воситаҳои коммуникативии забон дохил мешавад. Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмету ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошанд. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд. Инчунин абстрактсияи калима аз абстрактсияи ибора хеле баланд аст.

Аввалин маротиба ба масоили назарии ибора забоншиносии рус Ф.Ф. Фортунатов диққати худро равона кардааст. Дар охири асри ХХ ин олим ба назарияи ибора ақидаи худро баён намудааст [129, 35].

Дар баробари калимаҳо, – мегӯяд академик Ф.Ф. Фортунатов, – шакли ибораҳои низ вучуд дорад, ки омӯхтани онҳо мавзӯи асосии нахвро ташкил мекунад: «он чизи бутунро аз рӯи маънӣ ибора меноманд, ки (на ҳиссаҷа) бо калимаи пурраи дигар сохта мешаванд, инҳо ифодаи бутуни психологӣ ва ё ифодаи ҷузъи он бошад» [129, 35]. Дар инкишофи таълимоти ибора мақоми академик Ф.Ф. Фортунатов қобили пажӯҳиш аст.

Ф.Ф. Фортунатов ибораро ҳамчун категорияи мустақили нахвӣ эътироф намуда, онро ба сифати мавзӯи асосии таҳқиқи нахвӣ пешниҳод карда, назарияи аслии ибораро ба вучуд овард, ки дар омӯхтани масъалаҳои нахви забони русӣ таъсири маълум расонид. То солҳои 50-уми асри 20 истилоҳи ибора мафҳуми васеъ дошт. Ҳар гуна гурӯҳи ботартиби нахвӣ новобаста аз таркиб ва муносибатҳои нахвӣ ба ин ҷузъҳо ҳамчун ибора омӯхта мешуданд. Ин таълимот аз тарафи забоншиносони зиёд дастгирӣ карда шудааст. Аммо аз солҳои 50-уми асри 20 дар илми забоншиносии муосир таълимоти дигар ба

вучуд омад ва дар он истилоҳи ибора маънои маҳдудро қабул кард. Дар робита бо он маҷмӯи на зиёда аз ду калимаҳои мустақилмаъно, ки тибқи алоқии тобеъ ифода мегарданд, ибора номида мешавад.

Ба ақидаи Бурлакова В.В. ибора ин – «маҷмӯи ду ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноест, ки аз лиҳози маъно ба ҳам мутобиқат карда, тибқи воситаҳои гуногун алоқаманд мегарданд ва барои ифода намудани мафҳуми мураккаб хизмат мекунанд» [41, 73].

Ақидаи профессор Б.А. Ильиш оид ба назарияи ибора чунин аст: “Ду ва ё зиёда калимаҳое, ки бо алоқии грамматикӣ ба ғайр аз шакли аналитикии калимаҳо (масалан, шакли перфекти феълҳо) пайваст шудаанд, ибора номдоранд. Ҷузъҳои ибора ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ дошта метавонанд. Масалан, ҷузъи асосӣ ва тобеи ибораҳо метавонанд исм, сифат, феъл, пешоянд шаванд [26, 90]. Алоқамандии пешоянд - исм (**prep-N**), ки дар назарияи грамматика рад карда шуда бошад ҳам, профессор Б.А Ильиш онро ба қатори ибораҳо дохил кардааст [43, 54].

Бояд қайд кард, ки профессор Б.А. Илиш якҷоягии ҳама гуна калимаҳои (ҳам мустақилмаъно ва ҳам ғайримустақил) ба ҳам алоқамандро ибора мешуморад [43, 79]. Вале ин ақида воқеиятро акс наменамояд, зеро таркибҳои пешоянд ин навъи «**with a flag**», «**at home**» ба як талаботи ибора ҷавоб дода наметавонад. Ибора мафҳуми мураккабро ифода менамояд, вале таркибҳои пешояндӣ чунин мафҳумро ифода карда наметавонанд.

Масоили назарии илмии ибора дар забоншиносии хориҷӣ назар ба забоншиносии рус камтар дертар ба вучуд омадааст.

Яке аз хусусияти ҷолиби таҳқиқоти ибора дар илми забоншиносии хориҷӣ дар он аст, ки дар онҳо истилоҳи ягонаи ибора вучуд надошт. Яке аз маъмултарин истилоҳи ибора ин «**phrase**» буд.

Аммо на ҳамаи муаллифон ин истилоҳро истифода мебарданд. Агар дар давоми асрҳои VII X-XI ин истилоҳ бештар истифода шуда бошад, вале дар асрҳои IX ва XX дар забони англисӣ забоншинос Б.Илиш истифода бурдани ин истилоҳро номаъқул мешуморад [43, 120]. Абоншинос Б.Илиш ба ҷои

вожаи «ибора» истилоҳоти «гурӯҳи калимаҳо»-ро (**word groups**) истифода бурдааст, ки «гурӯҳи калимаҳо – ин маҷмӯи калимаҳое, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ва мантиқӣ ба ҳам алоқаманд буда, вале ҷумларо ифода намекунанд. Дар давоми асри ХХ истилоҳи «**phrase**» аз истифода баромада, ба ҷои он истилоҳи нав ба монанди «**word groups**», «**word cluster**» истифода бурда шудаанд.

Дар забоншиносии тоҷик ғояи назарияи ибора ҷой дошта набошад ҳам, вале то солҳои шастум ба ин воҳиди муҳими нахвӣ таваҷҷӯҳи зарурӣ зоҳир накардаанд. Фақат пас аз он ки дар забоншиносии Шӯравӣ ибора аз сари нав ҳамчун яке аз проблемаҳои асосии нахв дар маркази диққати олимони қарор гирифт, дар забоншиносии тоҷик низ оид ба ибора ягон-ягон асар ва мақолаҳои тадқиқотӣ пайдо шудан гирифтаанд ва ё дар баъзе асарҳои роҷеъ ба нахви забони тоҷикӣ дар баробари дигар масъалаҳои грамматика дар бораи ибора ба таври мухтасар маълумоте ба ҷашм мерасанд.

Ҳамин тариқ, ибора воҳиди номинативии забон буда, аз калимаю таркибҳои маънодор бо алоқаҳои тобеии изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ сохта мешавад ва нисбат ба калима маънои мукамалтарро ифода мекунад. Ибора аз калимаю таркиб ва ибора ба тарзи мустақим ё озодона сохта мешавад. Дар байни ҷузъҳои ибора алоқаи воқеии маъноӣ ва грамматикӣ вучуд дорад, бинобар ин, таркиби ибораро ба ҷузъҳо ҷудо карда, ба тариқи саволгузорӣ муносибати маъноию грамматикӣ байни онҳоро муқаррар намудан, яъне таҳлил кардан мумкин аст: *Дар бинои таълимии донишгоҳ панҷ сол таҳсил кардан [175, 33]. to study at the building of the University for five years. Дар таҳсил пешқадам. Чӣ гуна бино? - Бинои таълимӣ [174, 12].*

Ибора аз ду ҷузъи маънодор иборат бошад, сода, аз се зиёда ҷузъи маънодорро дар бар гирифта бошад, тафсилӣ мешавад: *Гули лола - гули нилуфари ман [177, 35]. Tulip flower. My cotus flower. Гули дастӣ - ба дастӣ дилбари ман [177, 45]. Field flower - on my lowers hand.*

Дар ин матн *гули лола- tulip flower, гули даштӣ - field flower* – ибораҳои сода, *гули нулуфари ман – my Lotus flower, дасти дилбари ман – my beloved hand, бӯйи дилбари ман – my beloved smell* - ибораҳои тафсилианд.

Вобаста ба ифодаи ҷузъи асосӣ ибораҳоро ба се гурӯҳ ҷудо мекунам: номӣ, феълӣ ва зарфӣ. Ибораҳои номӣ дар навбати худ ба чор гурӯҳ: исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ ва ҷонишинӣ ҷудо мешаванд.

Ибораи исмӣ бо исм. Ин гуна ибораҳо дар забони тоҷикӣ хеле зиёданд. Ҷузъҳои тобеъ бо алоқаҳои изофӣ, ҳамроҳӣ, вобастагӣ ба калимаи асосӣ тобеъ мегардад. Ин гуна ибораҳо соҳибият (*китоби омӯзгор – teacher`s book, хонаи Али – Ali`s house*), муносибати касбу ҳунар ва унвон (*Раҳими зинсоз – Rahim saddler, профессор Воҳид Асрорӣ- professor Vohid Asrori*); муносибати субъект (*хониши булбул – Nightingel singing, гуфтугӯи дӯстон – friend`s talk*); муносибати ҳолиро (*сатили об дар даст – water pail on hand*) ифода мекунам.

Ибораи исмӣ бо сифат. Сифат бо ду навъи алоқа - изофӣ ва ҳамроҳӣ ба исм тобеъ мегардад. Сифатҳои аслии исмро аз ҷиҳати ранг, бӯй, маза, ҳаҷму шакл, андоза эзоҳ медиҳанд: *гули сурх – red flower, себи ширин – sweet apple, кӯчаи танг – narrow street, иморати баланд – high building, баландтарин қулла – the highest peak, бечора Одина – poor Odina*. Сифатҳои нисбӣ аломати предметро бо роҳи нисбат додан ба предмети дигар нишон медиҳанд: *марди бистсола – a 20 years old man, шӯъбаи рӯзона – full time department, гандуми тирамоҳӣ - autumn wheat, асарӣ бадеӣ – art work, китоби дарсӣ – textbook*.

Ибораи исмӣ бо шумора (*даҳ китоб – ten books, чор соат - four hours, соати даҳ – at ten o`clock, соли сиюм – the thirtieth year*), бо ҷонишин (*хонаи ман – my house, ҷудоӣ аз ӯ – separate from her*), бо сифати феълӣ (*гули бишкуфта – noomed flower*), бо масдар (*вақти рафтан – going time, орзуи хондан- studing`s dream*), бо зарф (*хеле солҳо – many years*) низ омада метавонанд.

Ибораи исмӣ. Дар ибораҳои исмӣ калимаи асосӣ исм буда, онҳо аз калимаҳои дигар бо ёрии алоқаҳои гуногун, аломатҳо, баъдтар барои ифодаи

маъноҳои яклухти калима ё ҳичоҳои чудоғона масалан: дар хатҳои хитой, хегӣ, юнонӣ) истифода мешуданд. Ҳоло иероглифҳо ҳамчун аломатҳои хати идеографии хитой (чинӣ) маъмуланд.

Соли 1952 мақолаҳои Д.Т. Тоҷиев зери номҳои «Оид ба як ибораи муайянкунандагӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ва «Ибораҳои тоҷикии сифати феълии муайянкунандаи навъи «китоби ман хондагӣ» дарҷ шудааст. Соли 1955 асари дигари профессор Д.Т. Тоҷиев «Тарзҳои алоқаи муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [122, 72] ба забони русӣ нашр шуд, ки ин асар аз ду боб ва хулоса иборат аст.

20 феввали соли 1960 дар саҳифаи рӯзномаи «Маориф ва маданият» мақолаи забоншинос А.Солиев бо унвони «Аҳамияти ибора дар тадқиқ ва таълими забони тоҷикӣ» дарҷ шуд. Ин аввалин мақолаест, ки дар он масъалаи омӯхтани ибора дар забони тоҷикӣ ба таври ҷидди ба миён гузошта шудааст [15, 47]. Муаллиф қайд мекунад, ки дар алоқамандии калимаҳо бояд ҳам ҷиҳати грамматикӣ ва ҳам ҷиҳати маъноии калимаҳо ба назар гирифта шавад. Бевосита доир ба ибораҳо дар забони тоҷикӣ боз якчанд мақолаҳо нашр шудаанд, ки муҳимтарини онҳо мақолаи Э.С. Улуғзода – «Ибораҳои исмии пешояндӣ дар забони адабии тоҷик», мақолаҳои М.Н.Қосимова – «Ибораҳои изофии масдарӣ», «Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ» ва чанд мақолаи муаллифи ин сатрҳо – «Доир ба ибора ҳамчун воҳиди мустақили наҳв», «Доир ба сохти ибора дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ва ғайра мебошанд [66, 46-82].

Ибора ва ҷумла аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ибора хусусияти номинативӣ дорад. Ибораҳо монанди калимаҳо предмет, хосият ва амалиёти онҳоро номбар мекунад. Вобаста ба категорияи грамматикӣ ҷузъҳои ибора метавонанд тағйир ёбанд. Масалан, дар ибораи «**write letters**» ҷузъи якум метавонад аз ҷиҳати категорияи замон, сиға ва ҷузъи дуюм аз ҷиҳати категорияи шумора тағйир ёбад. Масалан: «**writes a letter**», «**has written a letter**», «**would have written letters**» - тағйирёбии грамматикӣ ибора мебошад.

Дар чумла ҳар як калима шакли муайяни худро дорад. Ҳангоми тағйир додани шакли як ё зиёда калимаҳо чумлаи мазуни навро ифода мекунад. Ибора мисли калима оҳанг надорад. Оҳанг яке аз хусусиятҳои асосии чумла буда, аз ибора бо он фарқ мекунад.

Дар байни ибора ва чумла, ки ҳар ду воҳиди наҳвӣ ҳастанд, фарқи кулӣ мавҷуд аст: 1) ибора вазифаи номбаркунӣ, вале чумла вазифаи коммуникативӣ дорад. Мисол: *a cold winter* чун ибора ҳодисаи табиат, яъне **замистони сардро** номбар мекунад. *I like cold winter* бошад, фикрро ифода менамояд.

Чумла вазифаи муҳобиравӣ дорад, яъне гуфтор аст, вале ибора гуфтор нест, балки номи мафҳумҳои мураккаби олами моддӣ мебошад.

Дар вақти гап задан мо фикри худро баён мекунем. Ҳар як фикри тамомшуда одатан бо гурӯҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд ифода карда мешавад: *Тирамоҳ расид. It`s Autumn. Дар мактабҳо хондан сар шуд. Lesson started at school.*

Дар ин мисол ду фикри тамомшуда ҳаст ва ҳар яке аз онҳо бо якчанд калима ифода карда шудааст. Бо як калима ҳам фикри тамомшударо ифода кардан мумкин аст. Масалан: *Тирамоҳ. Баргҳои дарахтон якта – якта канда шуда ба замин меафтанд [177, 54]. – Autumn. The leafs of the trees was falling down. Субҳ. Офтоб бо гурур қадампартоӣ мекард [176, 176]. Morning. The sun was brightly shining.*

Дар мисолҳои боло калимаҳои **тирамоҳ, субҳ** ҳар кадом як фикри тамомшударо ифода мекунанд. Бинобар ин, ҳар кадоми ин калимаҳо як чумла ҳисоб мешавад.

Чумла чунин воҳиди муҳимтарини забон аст, ки фикрро ифода мекунад. Чумла аз калима ва ибора ташкил меёбад. Калимаҳои мустақилмаъно дар сохтори чумла ва ифодаи фикр нақши бузург доранд, зеро онҳо ба вазифаи аъзоҳои чумла меоянд. Калимаҳо бо ҳамдигар алоқаманд шуда ибора месозанд, дар айни ҳол калимаю ибораҳо дар алоқамандӣ чумларо ташкил медиҳанд [51, 17]. Агар чумларо ба сохтори як бино шабоҳат диҳем,

калимаҳо масолеҳи бинокорӣ ва ибораҳо қисматҳои яклухтро мемонанд, ки чанд узви ба ҳамдигар васлшударо дар бар мегиранд. Чунон ки танҳо аз масолеҳи зиёди бинокорӣ худи биноро тасаввур кардан мумкин нест, калимаю ибораҳои бешумори пароканда ҳам бо сари худ ҷумларо ташкил намедиҳанд. Калимаҳо бо якдигар алоқаи маъноӣ ва грамматикӣ пайдо намуда, ибора ва ҷумла месозанд. Ҳарчанд ибораҳо ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноро дар бар мегиранд, фикрро ифода карда наметавонанд, балки мафҳумҳои нисбатан мукамалро мефаҳмонанд, бинобар ин, аз калима ва ҷумла фарқ мекунанд.

Тафовути ҷумларо аз ибора академик В. В. Виноградов чунин баён намудааст: «Ибора воҳиди номбаркунандаи (номинативии) забон аст, аммо ҷумла, ки ба ифодаи фикр қодир аст ва бо ин васила мубодилаи афкорро дар байни аъзоёни ҷомеа имконпазир мегардонад, воҳиди иртиботӣ ё алоқа (коммуникативӣ) ба шумор меравад» [21, 18].

Ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқа, ки аъзои ҷумла намешаванд, бо вучуди ин дар ташаккули ҷумла саҳми калон мегузоранд. Пешоянду пасояндҳо ва пайвандакҳо дар забон назар ба калимаҳои дигар чандон зиёд набошанд ҳам, дар алоқаи грамматикӣ калимаю ибораҳои таркиби ҷумлаҳои сода вазифаи басо мураккабро адо мекунанд. Калимаҳои модалӣ, ҳиссача ва нидо бештар дар ифодаи тобишҳои маъноӣ ва муносибатҳои субъективона, ҳиссиёту ҳаяҷони гӯянда ба кор бурда мешаванд. Ҳиссача ва нидоҳо дар матн ба вазифаи як ҷумла омада метавонанд, ки ин гуна ҷумлаҳоро “**яккалимагӣ**” ё “**беаъзо**” меноманд [21, 19].

Ҷумла ҳамчун воҳиди асосии наҳвӣ дорои маъно ва шакли грамматикӣ аст [51, 17]. Ифодаи муносибати предикативӣ, ки ба воқеъ шудани амалу ҳолати ҷумла далолат намуда, хусусияти хабардиҳӣ дорад, маънои грамматикӣ ҷумларо дар бар мегирад.

Дар нутқи даҳонӣ дар байни ҷумлаҳо каме ист (пауза) карда мегузарем. Дар навиштан, барои барои нишон додани ин ист (пауза) дар байни ҷумлаҳо нуқта, аломати савол ва ё хитоб гузошта мешавад.

Чумлаи мураккаб воҳиди олиташаккули наҳв аст, ки аз ду ва зиёда чумлаҳои сода ташкил ёфта, дорои ягонагии маъно, сохт ва интонатсия мебошад [29, 3-5]. Чумлаи мураккаб низ монанди чумлаи сода воситаи ахбор буда, барои ташкил додан, ифода намудан ва фаҳмидани фикр хизмат мекунад, ба ҳастии реалӣ чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳад. Аммо чумлаи мураккаб идроки мураккабтари ҳастӣ, тасаввуроту робитаҳои мураккабтари байни ҳодисаҳои онро ифода мекунад ва табиист, ки интишору истифодаи он ба давраҳои нисбатан инкишофёфтаи ҷамъият, забон ва тафаккури инсон вобаста аст.

Ҳангоми кор фармудани чумлаҳои сода гӯянда дар хусуси ҳодисае, далоиле хабар медиҳад, вале ба алоқамандии грамматикӣ онҳо ишора намекунад: *Субҳ. Офтоб бо ғурур ҷилва мекард [175, 67]. Morning. The sun was brightly shining. Абрҳои тира ба ҳар тараф давутоз мекарданд [172, 17]. The dark clouds were floating everywhere. Тирамоҳи пурнозу неъмат фаро расид. The fertile Autumn has come. Дар боғҳо меваҳои гуногун пухтаанд [173, 127]. Different fruits are ripe in the gardens. Заминҳои пахтазор ба назар сарсафед менамояд [173, 147]. The cotton plain seemed whiten as snow. Ҳама машғули мевагундорӣ ва пахтачинӣ [173, 137]. Everybody were busy of picking cottons and fruits.*

Баръакс, дар чумлаи мураккаб байни фактҳо ва ҳодисаҳои ифодаёфтаи ҳастӣ алоқае аст ва робитаи байни онҳо ба тӯфайли сохти грамматикӣ хоси чумлаҳо ифода мешавад:

Абр ғирён. Лолаҳо хандон.

Бод ларзон. Сабзаҳо рақсон (М.Турсунзода).

Дар ин ҷаҳор мисол фактҳо номбар шуда, вале алоқамандии онҳо махсус таъкид нашудааст. Дар ҳар яки ин чумлаҳо сабабҳои ҷудогона мавҷуд буда, ҳолату вазъияти онҳо ба таври худ тасвир мешаванд. Вале чумлаҳои мазкур дар байти зерини шоир ҳамчун ду чумлаи мураккаб вазъияту ҳолатҳо ва робитаи тамоман дигарро ифода мекунанд:

Абр ғирёну лолаҳо хандон,

Бод ларзону сабзаҳо рақ сон (М.Турсунзода).

Дар қолиби мазкур алоқамандии ҳодисаҳои табиат равшантар мегардад ва муносибатҳои грамматикӣ сабаб-натича ва муқоисаи хилофӣ байни фактҳо мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Ҳамин тариқа, ҷумлаҳои мураккаб аз рӯи эҳтиёҷи тафаккур ва муносибати байни одамон ба вучуд омадаанд.

Ҳиссаҳои таркибии ҷумлаҳои мураккаб «ҷумлаҳои сода» номида мешаванд, ки то дараҷае асоснок аст: чӣ ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаҳои мураккаб ва чӣ ҷумлаҳои содаи мустақил сараъзоҳо доранд, инчунин дар таркиби ҳардуяшон ҳам алоқамандии маъноӣ ва грамматикӣ аъзоҳои ҷумла мавҷуд аст; онҳо дорои аломатҳои асосии ҷумла – хусусиятҳои предикативӣ ва модалӣ буда, як фикри нисбиеро ифода карда метавонанд. Бо вучуди ин, онҳоро ба маъноӣ томи сухан, ҷумла гуфтан мумкин нест, зеро фақат мустақилияти нисбии сохторӣ дошта, аз ҷиҳати оҳанги гуфтор (интонатсия) ва ифодаи маъно ҳанӯз нотамо мебошанд. Қисмҳои таркибии ҷумлаи мураккаб фақат дар сурати васл шудан ва муттаҳид гардидан як фикри том ва мукамалро ифода карда метавонанд.

Дар ҳақиқат, ҷумлаҳои мураккаби таркибӣ аз ҷумлаҳои сода ташкил меёбанд, аммо ин ҳолат чунин маъно надорад, ки аз муттаҳид шудани ҳама гуна ҷумлаҳои чудогона ҷумлаи мураккаб ташкил меёфта бошад. Ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб ба ҳамдигар мазмунан наздик буда, як фикри умумиро ифода мекунанд. Онҳо бо ёрии воситаҳои махсуси луғавию грамматикӣ ва интонатсионӣ ташкил меёбанд, аломатҳои махсус доранд; ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб яке дигареро ва ё ҳамдигарро аз ҷиҳати мазмун эзоҳ медиҳанд ва пурра мекунанд ва бо якдигар алоқаманд гардида, барои ифодаи мақсади умумии ҷумлаи мураккаб хизмат мерасонанд; ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб аз ҷиҳати банду баст (сохти грамматикӣ) низ ба ҳамдигар вобаста мебошанд. Як гурӯҳ воситаҳои грамматикӣ, монанди пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат, воҳидҳои ишоратӣ, мутобиқати шаклҳои феълии хабари ҷумлаҳо, воситаҳои гуногуни

луғавӣ мавҷуданд, ки ҷумлаҳои содаро аз ҷиҳати сохт низ ба ҳамдигар вобаста мекунанд; ниҳоят, оҳанги махсуси ҷумлаи мураккаб, ки фақат дар охири он қатъ мешавад, қисмҳои ҷумлаи мураккабро бо ҳамдигар муттаҳид мегардонад.

Ҳамин тавр, қисмҳои таркибие, ки ҷумлаҳои мураккабро ташкил медиҳанд, аз се ҷиҳати асосӣ - мазмун, шакли грамматикӣ ва оҳанг аз ҷумлаҳои сода фарқ мекунанд. Ба ин маънӣ, ҷумлаи мураккаб нисбат ба ҷумлаи сода воҳиди ба дараҷаи олии ташаккулёфтаи ахбор аст, ки аз ду ва ё зиёда қисмҳои предикативӣ ташкил ёфта, дорои ягонагии маъно, сохти грамматикӣ ва оҳанг мебошад.

Дар ташкили ҷумлаи мураккаб як миқдор унсурҳои луғавӣ, морфологӣ, наҳвӣ, фонетикӣ иштирок мекунанд, онҳо воситаҳои ифодакунанда ва ташкилдихандаи муносибатҳои маъноӣ ва робитаи сохтории қисмҳои таркибии ҷумлаҳои мураккаб ба шумор мераванд.

Воситаҳои ташкилдихандаи ҷумлаҳои мураккабро ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: а) воситаҳои грамматикӣ; б) воситаҳои луғавию грамматикӣ; в) воситаҳои фонетикӣ ва наҳвӣ; г) воситаҳои луғавию наҳвӣ.

Воситаҳои грамматикӣ (морфологӣ ва наҳвӣ)-ро пайвандакҳо, калимаҳои пайвандакӣ, мутобиқати шаклҳои феълии ҷумлаҳои сода, ҳиссачаҳо, таносуби сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави таркиби ҷумлаи мураккаб ва монанди инҳо ташкил медиҳанд. Ба воситаҳои фонетикӣ ва наҳвӣ оҳанг, задаи мантиқӣ ва тартиби ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб дохил мешаванд.

Дар банду бастии ҷумлаҳои мураккаб инчунин як миқдор воҳидҳои луғавӣ нутқ хизмат мерасонанд. Воҳидҳои ҳамнисбат ва ишоратӣ (*ин, он, ҳамин, ҳамон, чунон, тавре, тарзе, ончунон, ба қадре, ба ҳадде, то дараҷае, ба он дараҷа, ин ҷо, он ҷо, дар он ҷо, дар ҳамин ҷо: ин вақт, он гоҳ, баъд аз ин, он дам, оқибат, дар натиҷа, бинобар ин, бар хилофи ин* ва ғ.), воҳидҳои қиёсӣ, калимаҳои зидмаъно, синонимӣ, такрори калимаҳо,

воҳидҳои туфайлӣ ва амсоли инҳо, аз қабилҳои воситаҳои луғавию наҳвӣ ташкилдихандаи ҷумлаи мураккаб мебошанд.

Дар байни қисмҳои ҳама гуна ҷумлаҳои мураккаб, аъзоҳои ҷумлаҳои сода инчунин таносуби маъноӣ мавҷуд аст. Нисбати маъноӣ вобаста ба шарҳу эзоҳталабии яке аз аъзоҳои қисмҳо, воҳиди умумии ҳамаи қисмҳо, ё ин ки тамоми ҷумлаи умумӣ пайдо мешавад. Таносуби маъноии қисмҳо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ барҷаста зуҳур кунад ҳам, дар баъзе ҷумлаҳои мураккаби пайваст, хусусан, дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайхам, ки ҳодисаю воқеаҳо номбар карда мешаванд, як дараҷа хира метобад.

1.2. Мафҳуми «воситаи алоқа» дар забоншиносӣ.

Воситаи алоқаву наҳвӣ яке аз проблемаҳои асосии наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ маҳсуб меёбад, зеро хусусиятҳои хоси миллии ҳар як забон маҳз дар қоидаву қонунҳои алоқаву калимаҳо барҷаста ҳувайдо мегардад. Муносибати наҳвӣ ва алоқаву калимаҳо дар забонҳои мавриди қиёс ба воситаи унсурҳои шаклии калимаҳо, ба монанди бандакҳои изофӣ, бандакҳои феълию ҳабарӣ ва бандакҷонишинҳо, инчунин бо ёрии пешоянду пасояндҳо ифода меёбад.

Хизмати забоншиносии маъруфи англис Отто Есперсенро дар ошкор намудани алоқаву калимаҳо дар ибора ва ҷумла хеле назаррас аст. Номбурда тамоми воситаҳои маъмули алоқаву калимаҳо дар ибора ва ҷумлаҳои забони англисӣ хеле муфассал баррасӣ намудааст [165, 45].

Забоншиносони тоҷик М.Норматов ва Ф.Зикриёев дар асари худ «Забоншиносии умумӣ», андешаи худро нисбат ба алоқаву калимаҳо чунин қайд намудаанд: «Бо усули алоқаву семантикии калимаҳо муайян карда мешавад, ки кадом калима бо кадом калима алоқамандӣ дорад. Масалан, ин ё он исм бо кадом сифатҳо ва ё феъл омада метавонад» [93, 26].

Инчунин, алоқаҳои ҷида: «ҳамроҳшавӣ – connection – соединение», «хилофӣ – contrasting – противопоставление», «ҷудоиву истисноӣ separating

and exclusive – исключающий или разделяющий»–и байни чумлаҳои томи таркиби матни яклухтро муайян мекунад [128, 13].

Зарур донистем, ки мавқеи воситаҳои алоқаро дар ин асарҳо ба таври мухтасар ҳам бошад, баён намоем.

Мавриди қайд аст, ки ба тариқи чумлаҳои алоҳида (баъд аз аломати нуқта) омадани чумлаҳои пайрав ва дар байни сарчумлаю чунин чумлаҳои пайрав мавҷуд будани алоқаи ҳамроҳиро ҳанӯз академик Б.Ниёзмухаммадов мушоҳида карда, мисолҳои овардааст, ки дар онҳо пайвандаки «**ва ҳол он ки**» ҳамчун воситаи алоқаи байни чумлаҳо хизмат мекунад: *дар қиёфаи ӯ, дар муомилаи ӯ бо дигарон ҳеҷ он ки (ва ҳол он ки) ба хондани китобҳои Айни ӯро одами донишманд тасаввур менамудем [178, 75]. We describrd him as a smart person because at his good appearance and treatment with other people enen though he reads S.Ainy`s books. Барои ман қуввати як навҷавони понздаҳ - шонздаҳсолаи тандурустро талаб менамуд ва ҳол он ки ман бачаи ёздаҳсола будам [178, 66]. This work required that I had a power as 15-16 year old young man inspite of the feat that I was 11 year old.*

Мисолҳои номбурда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки пайвандаки мазкур ҳамчун пайвандаки ҳамроҳӣ баромад мекунад ва хоси матн аст, ҳарчанд ки муаллиф ба чунин хулоса наомада буд.

Забоншинос Д. Тоҷиев низ чунин падидаи забониро пайхас намуда, навишта буд: «Ниҳоят, дар забони адабии тоҷик мо чунин ҳодисаро мушоҳида мекунем, ки баъзе чумлаҳои пайрав мустақилона ифода мешаванд» [116, 24]. Чунин ҳодиса махсусан, ҳамон вақт ба мушоҳида мерасад, ки одатан чумлаҳои пайрави сабаб бо пайвандаҳои чунки, зеро, зеро ки, гӯё ки мустақилона ифода ёбанд.

Мақолаҳои аввалини ҷудогона, ки махсус ба «воситаҳои алоқа дар ибора ва чумла» бахшида шудааст, ба қалами забоншиносон Д.Тоҷиев ва С. Атобуллоев тааллуқ доранд. Ба қавли забоншинос С.Атобуллоев «чумлаҳои таркиби матни мураттаб ба воситаи такрор (такрори луғавӣ: бевосита,

чунончи, такрори исмҳо; такрори чонишинҳо), баъзе пайвандакҳо бо якдигар алоқаманд мешаванд» [9, 75].

Забоншинос А.Мирзоев фақат дар хусуси «роҳҳои алоқаи ҷумлаҳои таркиби порчаҳои яклухти наҳвӣ» таваққуф намуда, дар заминаи ақидаҳои олимони рус талқин менамояд, ки ҷумлаҳои алоҳидаи таркиби воҳиди мазкур бо ду роҳ ба ҳам алоқаманд мешаванд: 1) бо роҳи «алоқаи пай дар пай»; 2) бо роҳи «алоқаи параллелӣ». «Дар алоқаи пай дар пай, -менависанд, ӯ -яке аз калимаҳои ҷумлаи аввал, ки он объекти асосии муҳокима мебошад, дар ҷумлаи дигар бевосита ё ба воситаи синонимҳояш ва ё бо ёрии чонишинҳо тақрор мегардад» [79, 67].

Ниҳоят, солҳои 80-ум дар бораи яке аз наҳвҳои матн «воҳидҳои мураккаби наҳвӣ» ва алоқаи байни онҳо аз тарафи С.Облокулова як рисолаи диссертатсионӣ низ таълиф ёфтааст, ки роҷеъ ба мавзӯи фавқузикр маълумоти мухтасари муҳаққиқ рӯи кор омадааст [96, 24].

Зинми таҳқиқот муҳаққиқ ба тасвири тарзу роҳҳои алоқаи байни ҷумлаҳои таркиби воҳидҳои мураккаби наҳвӣ мегузарад ва якчанд воситаҳои ташаккули матнро нишон медиҳад.

С. Облокулова инчунин дар вазифаи воситаи алоқаи ҷумлаҳои таркиби воҳидҳои мураккаби наҳвӣ нақши пайвандакҳои зиёдеро собит намудааст. Масалан, пайвандакҳои шартӣ, хилофӣ, сабаб, мақсад, замон, макон ва монандӣ (*агар, гарчи, агарчанде, ҳарчанд, азбаски, зеро ки, то ки, вақте ки, ҳар гоҳ ки, гӯё, гӯё ки* ва ғ.) [96, 65].

Дар мақолаҳои нашршуда ва рисолаи диссертатсионии М. Набичонова «наҳвҳои порчаҳои яклухти наҳвӣ ва воситаҳои ташаккули сохтори онҳо, инчунин воситаҳои алоқаи байни ҷумлаҳо, ки порчаҳои яклухти наҳвиро ташкил медиҳанд», ба дараҷаи омӯзишу таҳлил ва таҳқиқ расидаанд [82, 26]. Муҳаққиқ мисолҳои зиёдеро аз адабиёти бадеӣ ва жанрҳои мухталифи публицистӣ таҳлил намуда, ба хулоса меояд, ки сохтор ё композитсияи порчаҳои яклухти наҳвӣ дар заминаи ду намуди алоқа: мутавозӣ ва силсилавӣ бунёд мешавад. Ин ҷо таҳқиқгар аз рӯи одоби илмӣ таъкид

менамояд, ки чунин фикри ӯ дар асоси ақидаҳои Г.Я. Солганик ба вучуд омадааст. Дар бораи «бандҳои занҷирӣ ва параллелӣ бо алоқаи ҳамроҳӣ» Г.Я. Солганик истилоҳи таркибии русии «цепные и параллельные строфы с присоединительной связью»-ро мавриди корбурд қарор додааст. Аммо муҳаққиқ ба истилоҳи «алоқаи ҳамроҳӣ – **copulative coordination**», ки аз тарафи Н.С. Фигуровский пешниҳод шуда буд, розӣ намешавад ва истилоҳи «алоқаҳои параллелӣ» (мутавозӣ) ва «силсилави» (занҷирбанд)–и байни ҷумлаҳои таркиби воҳидҳои мураккаби наҳви тарафдорӣ мекунад [82, 12].

Қисми дууми рисолаи диссертационии таҳқиқгар ба «нишон додани вазифаву мавқеи чанде аз воситаҳои алоқаи байни ҷумлаҳои таркиби ҷумлаҳои мураккаби наҳви бахшида мешавад» [82, 67]. Омӯзиши корҳои илмӣ–тадқиқотӣ оид ба воситаҳои алоқаи забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки забоншиносони тоҷик то имрӯз кӯшиш доранд, то ин ки мустақилона таҳқиқотҳои асосии воситаҳои алоқа дар ибора ва ҷумлаҳои мураккаби забони тоҷикиро фаро гиранд.

I.3. Намудҳои асосии воситаҳои алоқаи наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Яке аз воҳидҳои наҳвие, ки бевосита ба пажӯҳиши мо алоқаманд аст, ин ибора ва ҷумла буда, зухуроти татбиқшавии воситаҳои алоқа маҳз дар дохили онҳо зоҳир мешавад. Дар масъалаи мавқеи наҳв дар низоми дастури забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фикру андешаҳои мухталифе ҷой доранд. Бо вучуди он ки дар бораи корбурди ин ё он воситаи алоқа дар созмони ҷумла андешаҳои ҷолибе матраҳ шуда бошанд ҳам, аммо то ҳол бархе аз паҳлуҳои он дар забоншиносии муқоисавӣ–типологӣ омӯхта нашудааст.

Дар бахши наҳви забони адабии ҳозираи тоҷик масъалаҳои низ мавҷуданд, ки мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтаанд ва ё кам таҳқиқ шудаанд. Воситаҳои алоқа дар ибора ва ҷумлаҳои мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз қабилӣ ҳамин гуна масъалаҳо ба ҳисоб меравад. Дар асарҳои забоншиносони тоҷик оид ба ин масъала баъзе ишораҳо мавҷуд

бошанд ҳам, вале хеле маҳдуданд, аз ин ҷиҳат моҳияти масъаларо пурра фаро намегиранд.

Як гурӯҳи онҳо Л.Л. Иофик [45], Г.Г.Почепсов [104] ба предмети асосии омӯзиши наҳв танҳо ҷумла ва аъзоҳои онро, гурӯҳи дуюми забоншиносони рус: Ф.Ф. Фортунатов [129], В.К. Поржезинский [102], М.Н. Петерсон [99], А.М. Пешковский [100], ибораро предмети асосии наҳв шуморидаанд. Аксари забоншиносон, аз қабили В.В. Виноградов [23], В.А. Белошапкова [12], Б.Н. Ярцева [149], О.С. Akhmanova [159] ва забоншиносони тоҷик Ш.Ниёзӣ [86], Д. Тоҷиев [122], Ф.К. Зикриёев [39], М.Н. Қосимова [66], Д.Хоҷаев [131], ба предмети асосии наҳв ҳам ибора ва ҳам ҷумларо дохил мекунанд, ки дуруст ва асоснок мебошад. Омӯзиши ин навъи таҳқиқот аз аввали солҳои 40–уми садаи бистум оғоз гардида, то ҳол идома дорад.

Асарҳои забоншиносони форсу тоҷик, аз қабили Закариёи Розӣ, Абӯнаصري Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Фахриддини Розӣ, Носири Хусрав, Насриддини Тусӣ, Шамси Қайси Розӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ пойдевори илми забоншиносии тоҷик ба шумор рафта, забоншиносони баъдӣ, аз ҷумла: Д.Тоҷиев [122], Ш.Ниёзӣ [86], С.Атобуллаев [9], Ф.К.Зикриёев [39], М.Н.Қосимова [66], Д.Хоҷаев [131], забоншиносони англис – Henry Sweet [163], E.Kruisina [Part II], G.N.Leech [167], Л.Блумфилд [17], дар солҳои 60 як қатор олимони рус И.П. Иванова [41], В.В. Бурлакова [41], Г.Г.Почепцов [104], В.А.Блох [160] ва дигарон ба омӯзиш ва таҳқиқоти воситаҳои алоқа дар ибора ва ҷумлаҳои мураккаб мавриди пажӯҳиши густурда қарор гирифтааст.

Дар солҳои 60-70-уми садаи бист сафи забоншиносони тоҷик бо ҷавонони соҳибитеъдод пурра гардид ва тамоми қисмат ва бобҳои грамматика тадриҷан мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Доир ба ҷанба аз ҳиссаҳои нутқ: феъл, исм, сифат, ҷонишин, инчунин муҳимтарин қисматҳои наҳв: ибора, аъзоҳои ҷумла, ҷумлаҳои мураккаб рисолаҳои номзадӣ, докторӣ ва таҳқиқотҳои монографӣ навишта шудаанд. Дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик барои донишгоҳҳои олий», ки соли 1963 нашр шудааст,

як қатор маълумотҳо дар бораи воситаҳои алоқа дар ҷумлаҳои мураккаб дарҷ гардидааст.

Назарияи наҳв низ дар забоншиносии собиқ шӯравӣ ба тарзи гуногун инкишоф ёфтааст. Дар омӯзиши масъалаҳои гуногуни наҳв нақши олимони Е.Э.Бертелс, А.А.Фрейман, А.Н.Болдирев, В.С.Соколова, В.С.Расторгуева, В.Г.Адмони, В.В.Виноградов, И.И.Мешанинов, М.А.Пешковский, А.А.Шахматов, Н.Ю.Шведова, аз забоншиносони тоҷик Л.Бузургзода, Б.Ниёзмӯҳаммадов, Д.Тоҷиев, Ш.Рустамов, М.Исматуллоев, Б.Камалиддинов, Ф.Зикриёев, М.Н.Қосимова ва дигарон қалон аст.

Масъалаҳои асосӣ ва марказии назарияи наҳв муносибати коммуникативӣ, сохти ҷумла ва инчунин ибора мебошад. Ба андешаи М.Норматов «Ҷумла низ яке аз воҳидҳои наҳв аст. Вай аз қалима ва ё ибора, қалимаю ибораҳои алоқаманд таркиб меёбад» [95, 158]. Дар омӯзиши ҷумлаҳои мураккаб ҳиссаи олимони В.А.Белошапкина, В.А.Богородитский., Н.К.Дмитриев., Н.С.Поспелов., А.Б.Шапиро аз забоншиносони тоҷик Д.Тоҷиев, Ф.Зикриёев, С.Атобуллоев қобили қайд аст.

Охири забоншиносоне, ки оиди ин мавзӯ таҳқиқу пажӯҳиш ба анҷом расонидаанд Н.Д.Арутюнова, В.П.Белянин, В.А.Белошапкина, В.В.Виноградов, Е.Н.Ширяев ба шумор мераванд.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба баррасии мавзӯи ҷавқ метавон рисолаи доктории Ф.Зикриёев «Сложносочиненные предложения таджикского языка», монографияи ӯ «Структурно–семантические особенности таджикского паратаксиста» [39], «Сложносочиненные предложения в разносистемных языках» (бо ҳаммуаллифӣ)-ро [38] номбар намуд.

Дар забоншиносии тоҷик чунин масъалаҳои наҳв, аз қобили тартиби қалима, алоқайи изофӣ, пешояндӣ, пасояндӣ ва ҳамроҳии қалимаҳо дар ҷумла, ки барои назарияи ҳозираи ибора аҳамияти қалон доранд, қайҳо мавриди муҳокима қарор гирифта буданд.

Аз солҳои панҷоҳуми садаи гузашта сар карда дар забонҳои миллӣ низ ба масъалаи таҳқиқи омӯзиши воситаи алоқаи дар ибора диққати ҷиддӣ дода шуда, дар натиҷа рисолаю мақолаҳои сершуморе навишта шудаанд. Ҳамин тариқ, иборашиносии забони миллӣ натиҷаҳои самарабахш дод. Аз он ҷумла, дар забоншиносии эронӣ доир ба ин масъала таҳқиқот бурда шудааст. Масалан, дар забони форсӣ роҷеъ ба ибора баъзе асару мақолаҳо навишта шудаанд. Дар байни онҳо асари забоншинос Л.С.Пейсиков, ки ба омӯхтани «масъалаҳои наҳви забони адабии ҳозираи форсӣ» бахшида шудааст, мавқеи хосаеро ишғол мекунад [98]. Ин асар аз ду қисм иборат мебошад. Қисми якум масъалаҳои ибора, қисми дуюм масъалаҳои ҷумлаҳои сода ва сараъзоҳои онро дар бар мегирад. Қисми якуми асар дар навбати худ аз ҳафт боб иборат аст. Дар боби якум баъзе масъалаҳои назарияи ибора, дар боби дуюм ибораҳои изофӣ, дар боби сеюм ибораҳои алоқаи ҳамроҳӣ, дар боби чаҳорум ибораҳои алоқаи пешояндӣ, дар боби панҷум ибораҳои бандакҷонишинӣ, дар боби шашум сохт ва хелҳои ибораҳои мураккаб ва дар боби ҳафтум пайвасти ибораҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар забоншиносии тоҷик низ роҷеъ ба воситаҳои алоқа дар ибораҳо як қатор асару мақолаҳо навишта шудаанд, ки моҳияви муҳимтарини онҳоро дар ин ҷо мухтасаран қайд мекунем. Асари профессор Д.Т.Тоҷиев бо номи «Тарзҳои алоқаи муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [122] яке аз онҳо аст. Муҳаққиқ дар он оид ба ҳамаи навъҳои алоҳидаи муайянкунанда бо муайяншаванда, хусусият, нақш ва маънои ин алоқаи калимаҳо, аломати хоси онҳо ва дараҷаи маъмуливу истеъмолашон дар забони адабии ҳозираи тоҷик маълумоти батафсил медиҳад. Дар асар инчунин қонуниятҳои пайвасти муайянкунанда бо муайяншаванда дар заминаи ба назар гирифтани хусусияту аломати грамматикиву луғавии калимаҳо, маъниҳои мухталифе, ки дар ин пайвастшавиҳо зоҳир мегарданд, ҳаматарафа ва равшан зикр ёфтаанд. Умуман, диссертатсияи мазкур дар таҳқиқот ва омӯхтани воситаҳои алоқа дар созмони ибораҳои исмӣ кӯмаки калон мерасонад.

Забоншинос Ш.Н.Ниёзӣ дар мақолаи худ «Аҳамияти ибора дар таҳқиқ ва таълими забони тоҷикӣ» [86] масъалаи омӯхтани ибораҳоро дар забони тоҷикӣ аввалин бор ба таври ҷиддӣ ба миён гузошта аст. Муаллиф дар асоси ақидаҳои академик В.В.Виноградов ибораро таъриф намуда, типҳои асосии онро қайд мекунад, тафовути онро ҳамчун истилоҳи грамматикӣ аз таркиб ва аҳамияти калони онро дар таҳқиқот ва таълими забони тоҷикӣ қайд намудааст [83, 50].

Дар мақолаи Э.С.Улуғзода ибораҳои исмии пешояндӣ ва алоқаи байни онҳо таҳқиқ шудааст. Муаллиф муносибатҳои наҳвӣ ибораҳоеро, ки аз пайваст шудани ду исм ба воситаи пешояндҳои аслий (*аз, ба, дар, бо, то, барои*) ва пешояндҳои номии изофӣ (*рӯи, пушти, назди, атрофи, даруни ва ғ.*) сурат ёфтаанд, тасвир намудааст.

Масъалаи ибораҳои изофӣ ва алоқаи байни онҳо дар асари А.Халилов – «Ибораҳои изофӣ дар забони адабии тоҷик» мавриди баррасии амиқ қарор гирифтааст. Асари дигари А.Халилов - «Вазифаҳои грамматикӣ бандаки изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» низ ба омӯхтани ибораҳои изофӣ ва алоқаи байни онҳо, хусусияти грамматикӣ семантикӣ онҳо ва муродифоти бандаки изофӣ, инчунин ибораву калимасозии он бахшида шудааст [127, 191].

Дар китоби дарсии мактабҳои олии низ роҷеъ ба воситаи алоқа дар ибора маълумоти мухтасар дода шудааст [28, 18]. Аммо дар нашри дуюми ин китоб ба ибора боби алоҳида ҷудо карда шудааст, ки он ба қалами забоншинос Р.Ғаффаров тааллуқ дорад [33, 32]. Маълумоте, ки доир ба ибора дар ин китоб оварда шудааст, масъалаҳои зеринро дар бар мегирад: хусусиятҳои асосии ибора, муносибати ибора бо калима ва ҷумла, муносибатҳои наҳвӣ ҷузъҳои ибора, хелҳои алоқаи наҳвӣ ва тарзи ифодаи онҳо дар ибора, қоидаи ташкили ибора, хелҳои ибора.

Дар охир ду диссертатсияи номзадиро қайд намудан ба маврид аст, ки яке диссертатсияи А.Мирзоев – «Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [2, 18] ва дигаре диссертатсияи С.Абдурахмонов – «Ибораҳои

исмӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» мебошанд [1, 157-158], ки дар онҳо масъалаи воситаҳои алоқа дар ибора мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Диссертатсияи А.Мирзоев бевосита дар бораи ибораҳои феълие, ки муносибати замони роифода мекунад ва нақши воситаҳои алоқа дар созмони ин навъи ибораҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик андешаронӣ кардааст. Таҳқиқоти мазкур аз муқаддима ва чор боб иборат мебошад. Дар муқаддима дар хусуси «баъзе воситаҳои алоқа дар ибора» маълумот дода шудааст. Дар боби якум дар хусуси «ибораҳои феълие, ки бо алоқаи пешояндӣ, яъне пешояндҳои асли сохта мешаванд», суҳан меравад. Вай қайд мекунад, ки «дар ташкил шудани ибораҳои бо пешояндҳои асли ҳамчун ҷузъи тобеъи гурӯҳи муайяни луғавии калимаҳо иштирок мекунад» [79, 46-50].

Чунончи, исмҳои гуногуни ченаки воҳиди вақт, исмҳои амалу протсесс, ҷонишин, масдар ва баъзе сифатҳои феълӣ, зарф, сифат, ки бо мафҳуми замон алоқа доранд. Ибораҳои феълии бо пешояндҳои номии соф замонӣ мавзӯи таҳқиқи боби дуюмро ташкил кардаанд. Муҳаққиқ дуруст қайд мекунад, ки ин «пешояндҳо махсуси ибораҳои феълии замонӣ буда, дар ибораҳои ғайризамонӣ иштирок намекунаанд» [79, 12]. Дар забони адабии тоҷик миқдори ин пешояндҳо зиёд аст. Ибораҳои бо алоқаи пешояндӣ сохта шуда дар асар ҳаматарафа таҳқиқ шудаанд. Дар боби сеюм ибораҳои феълии бо пешояндҳои таркибии ғайризамонӣ таҳлил гаштаанд. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки «ин пешояндҳо худ ба худ маънои замонӣ надоранд» [79, 157]. Муносибати замонӣ тавассути ҷузъҳои ибора пайдо мешаванд. Дар боби чорум ибораҳои феълие, ки бо пасоянд ва пешоянду пасоянд сохта шудаанд, тасвир ёфтаанд [79, 160]. Муаллиф ибораҳои феълиеро, ки бо пасояндҳои *замон / замоно, ҳамон / ҳамоно, боз, интараф, инҷониб, пас, қатӣ/ қатӣ* сохта шудаанд, бо мисолҳои мушаххас баён мекунад. Қисми дуюми боби чорум ба ибораҳои феълии пешояндиву пасояндӣ бахшида шудааст.

Муҳаққиқ нишон медиҳад, ки дар ҷумла ибораҳои феълии замони бо воситаи алоқаи пешояндиву пасояндӣ низ сурат мегиранд: *аз... боз, аз... инчониб, аз... сар карда, аз... намонда* ва ғ.

А.Мирзоев дар диссертатсияе, ки зикраш рафт, алоқаҳои нахвии зайлро, ки байни ҷузъҳои ибора мавҷуданд, нишон додааст: 1. Изофӣ; 2. Пешояндӣ; 3. Пасояндӣ; 4.Пешояндиву пасояндӣ; Ҳамроҳӣ; 6. Изофию пешояндӣ [79, 56].

Дар хулоса муаллиф диду назари худро ба таври илмӣ ҷамъбаст намудааст. Умуман, диссертатсияи А.Мирзоев барои омӯхтани воситаҳои алоқа дар ибораҳои забони тоҷикӣ ёрии калон мерасонад ва диссертатсияи мазкур дар забоншиносии тоҷик ягона сарчашмаест, ки моро бо воситаҳои алоқа дар ибора ошно месозад.

Диссертатсияи С. Абдурахмонов «Ибораҳои исмӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик», чунон ки аз номаш маълум аст, бевосита дар хусуси ибораҳои исмӣ ва алоқаи байни онҳо баҳс мекунад, аз муқаддима, се боб, хулоса ва номгӯи адабиёти илмию бадеӣ таркиб ёфтааст [1, 55].

Дар муқаддимаи он суҳан дар бораи баъзе масъалаҳои назариявии ибора, таснифоти ибораҳои забони тоҷикӣ ва хелҳои алоқаи нахвӣ меравад.

Дар боби якум ибораҳои исмие таҳқиқ шудаанд, ки онҳо бо алоқаи изофӣ сурат гирифтаанд. Чуноне ки муаллифи асар қайд мекунад, ин намуди ибораҳои исмӣ аз серистеъмолтарин ибораҳои забони тоҷикӣ буда, аз ҷиҳати маъно муносибатҳои гуногунро ифода менамоянд.

Дар боби дуюм ба масъалаҳои ибораҳои исмии бо алоқаи ҳамроҳӣ суҳан ратааст. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки «дар ин гуна ибораҳои исмӣ ба сифати ҷузъи тобеъ исм, сифат, шумора, ҷонишин, зарф ва сифати феълий истифода мешаванд» [1, 68].

Дар боби сеюм ибораҳои исмие мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд, ки онҳо бо воситаи алоқаи пешояндӣ ва пасояндӣ сохта шудаанд. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки «дар ташкили ибораҳои исмӣ ба сифати воситаи алоқа

пешояндҳои *аз, ба, дар, барои, оид* ва пасоянди *барин* иштирок менамоянд» [1, 126].

Бояд қайд намуд, ки дар забоншиносии тоҷик алоқаи вобастагиро, ки мувофиқи анъана то ҳол ҳамчун истилоҳ ба қор мебаранд, баъзе муҳаққиқони бахши ибора ва мавқеи алоқаи пешояндӣ ва пасояндӣ истифода мекунанд.

Воқеан, алоқаи вобастагӣ маънои ниҳоят васеъ дорад, чунки ҳамаи калимаҳои дохили ибора ба ягон ҷузъ вобаста мебошанд. Истифодаи истилоҳҳои алоқаи изофӣ, пешояндӣ ва ё пасояндӣ саҳеҳтар ва возеҳтар ба назар мерасад.

Боз як навъи дигари алоқаи наҳвиро, ки изофию пасояндӣ номидан мумкин аст ва дар ибораи сифатии навъи */муҳри/ калони даҳони пиёла барин* – *as large as top of the cup* мушоҳида мешавад, низ ба ҳисоб гирифтани лозим аст [78, 116-117].

Алоқа пайдо кардани як калима бо калимаи дигар на фақат ба хусусияти грамматикӣ ин калимаҳо, инчунин ба маънои луғавии онҳо низ вобаста мебошад [4, 21].

Дар созиши ёфтани ибораҳои сифатии забони тоҷикӣ чунин воситаҳои алоқаи наҳвӣ истифода мешавад: 1. алоқаи пешояндӣ, 2. алоқаи пасояндӣ, 3. алоқаи пешояндию пасояндӣ, 4. алоқаи ҳамроҳӣ, 5. алоқаи изофӣ, 6. алоқаи изофию пешояндӣ, 7. алоқаи изофию пасояндӣ [4, 21].

Дар ташаккули ибора ва ҷумлаҳои мураккаби забонҳои муқоисашаванда воситаҳои грамматикӣ нақши муҳим мебозанд. Ба андешаи забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Хочаев Хоча Ҳасани Нисорӣ ба воҳидҳои наҳв низ эътибори хосса зоҳир намуда, доир ба ибораву ҷумла, анвои ибора, алоқаҳои маъноии ҷузъҳои ибора, мувофиқати хабар бо мубтадо, мухотаби ифода ва маъноҳои он, воситаи алоқаи ҷумлаи мураккаб, муродифоти воҳидҳои мухталифи наҳв андешаҳои муҳим дорад [93, 26]. Чуноне ки ӯ қайд менамояд: «Алоқаи калимаҳо дар ибораву ҷумла яке аз масъалаҳои асосии наҳв ба шумор меравад ва ин алоқа бо ёрии воситаҳои грамматикӣ гуногун,

аз қабилӣ пайвандакҳои пайваस्तкунанда, бандакҳои изофӣ, феълӣ, хабарӣ ва инчунин пешоянду пасояндҳо ва тартиби калима сурат мегирад» [93, 26].

Хоҷа Ҳасани Нисорӣ доир ба воситаи алоқои зерин маълумот додааст: пайвандаки «у» «*гуфту рафт*». - *said and went, дафтари қалам. Notebook and pencil*», пешоянди «ба», пасоянди «-ро», бандакҳои изофии «и», бандаки феълии –*ам, –ӣ, –ем, –ед ва –анд*, бандакҳои хабарии «-ам, –и, –аст, –ем, –ед, ва *анд*» [93, 26].

Дар масъалаи ибора Хоҷа Ҳасани Нисорӣ танҳо доир ба ибораҳои изофӣ маълумот медиҳад ва ибораҳоро аз рӯи маънои вазифаи калимаи муайянкунанда гурӯҳбандӣ намудааст. Мавсуф якчанд вазифаи морфемаи «-е» –ро низ бо мисолҳо нишон додааст.

Ба гурӯҳи воситаҳои грамматикӣ алоқои наҳвӣ калимаҳо дар ибора ва ҷумла калимаҳои ёридиҳанда, бандакҳо, тартиби калима, оҳанг (интонатсия) дохил мешаванд.

Дар ҳар ду забон ҳам асосан воситаҳои алоқои наҳвӣ зерин мавҷуданд:

Алоқои изофӣ – izaphet coordination. Яке аз маъмултарин алоқои наҳвӣ ибораҳо алоқои изофӣ аст. Ибораҳое, ки ҷузъҳои онҳо байни худ ба воситаи бандаки изофӣ алоқои наҳвӣ пайдо мекунанд бо ҳиссаҳои номии нутқ ва дигар калимаҳои исмшуда (предметонидашуда) ифода меёбанду маъноҳои гуногунро дарбар мегиранд. Бандаки изофиро одатан ҷузъи асосӣ қабул мекунад: *модари Соро – Soro`'s mother, палтои Парвин – Parvin`s coat, кӯчаи васеъ – wide street, хондани китоб – to read a book, синфи шашум – six`s form.*

Алоқои вобастагӣ. Дар алоқои вобастагӣ ҷузъҳои ибора бо ҳам ба воситаи пешояндҳо ва пасояндҳо меоянд. Дар ин гуна ибораҳо ҳамаи хелҳои пешояндҳо ва пасояндҳо истифода мешаванд. Пешояндҳо ва пасояндҳо ба худ ҷузъи тобеъ қабул мекунад: *ба саҳро рафтан - to go to the field, онҳоро тафтиш кардан - to check them, Собир барин олим – As scholar as Sobir, гул барин нозук - as slender as flower, коса дар даст- bowl on a hand китобро хондан - to read a book, муҳаббат ба халқ - love of people.*

Алоқаи ҳамроҳӣ – parataxis. Дар алоқаи ҳамроҳӣ чузъҳои ибора ба воситаи оҳанги чузъи тобеъ ва тартиби калима меояд. Дар ибораҳое, ки чузъҳо ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ меоянд, чузъи тобеъ дар ҷойи аввал ва чузъи асосӣ дар ҷойи дуввум меистад: *тез давидан – to run fast, хеле баланд – very high, ҳамин китоб – this book, ниҳоят баланд – too high, баъзе рафиқон – some friend, омадагӣ шахс – comer, нодиртарин дастнавис – the rarest manuscript.*

Забоншинос Л. Бузургзода дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаб ду воситаи асосии алоқаи грамматикиро қайд карда, менависад: «Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб ҷумлаҳои сода бо ҳамдигар бо ду роҳ пайваст мешаванд: 1. Ба воситаи пайвандакҳо. 2. Бо интонатсия» [134, 112].

Ин ду воситаи асосӣ то ибтидои солҳои 60 дар дигар китобҳо низ бетағйир номбар мешуданд ва минбаъд воситаҳои дигари алоқаи грамматикии ҷумлаҳои мураккаб дар асарҳои забоншиносони тоҷик (Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Ш. Рустамов, Ҳ.Ҳусейнов ва Ф. Зикриёев) таҳқиқу баррасӣ гардиданд.

Забоншиносони тоҷик Ш. Бобомуродов ва З. Мухторов дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» намудҳои зерини воситаҳои алоқа дар ибора ва ҷумлаҳоро зикр намудаанд [154, 19-20].

Алоқаи артиклӣ. Дар ин навъи алоқаи артиклӣ *-e* бо калимаи асосӣ омада, чузъи тобеъ пас аз он ҷой мегирад: *марде бузург. A great man, соате чанд. An hours* [174, 45].

Алоқаи артиклу пешояндӣ. Дар ин навъи алоқа ду воситаи дастурӣ - артиклӣ *-e* ва пешоянд иштирок мекунанд. Ин навъи ибораи исмӣ бештар аз исму исм сохта мешавад: *порае аз шиша. A piece of glass, дастае аз сарбозони тоҷик – a team of Tajik soldier* [173, 87].

Алоқаи атрибутӣ. Алоқаи чузъҳои ибора - байни калимаҳои маъноӣ предмети (муайяншаванда) ва маъноӣ аломатӣ (муайянкунанда) ба вуқӯъ меод: *гули хушбӯӣ – fragrant flower, меҳри модар - motheral love* [173, 154].

Алоқаи бепасоянд. Алоқаи байни калимаҳо, ки бе пасоянд ифода меёбад: *мактуб навиштан – to write a letter, хӯрок хӯрдан – to have meal [174, 47].*

Алоқаи бепешоянд. Алоқаи луғавию наҳвии байни калимаҳо, ки бе пешоянд ифода меёбад: *хона рафтан - go home - ба хона рафтан – to go home [178, 39].*

Алоқаи вобастагӣ. Як навъи алоқаи тобеи ибораю чумла буда, дар он калимаи тобеъкунанда - хабари бо феълу исму сифат ифодаёфта талаб мекунад, ки пуркунанда ё ҳол (чӯзъи тобеъ) бо пешоянду пасоянд тобеъ шуда ояд: *китобро хондан – to read the book, меҳмонро пешвоз гирифтан – to meet the guest [178, 119].*

Изофат-izphet (ар. - иловакардашуда), бандаки изофӣ, яке аз воситаҳои асосии грамматикии алоқаи калимаҳо - чӯзъҳои ибора (махсусан ибори изофӣ). Бандаки изофии **-и** таърихан аз ҷонишини ишоратию нисбии **-ҳуа** пайдо шудааст [154, 141]. Изофат садонокест, ки бо калима якҷоя омада, маънои луғавӣ надорад ва задаи калимагӣ ҳам қабул намекунад.

Изофат ду ва ё зиёда калимаҳоро ба ҳам алоқаманд карда, ибори изофиро ташкил медиҳад, ки хусусияти атрибутивӣ (муайянкунандагӣ) дорад. Дар таркиби ибораҳои озод вазифаи асосии изофат алоқаманд кардани калимаҳо ва ифодаи муносибати грамматикӣ мебошад, ки дар натиҷаи алоқаи наҳвии ин калимаҳо пайдо шудааст: *гули сурх – read flower, ҷавони сергайрат – energen young man, дили беқарор – restless heart.*

Ибора инчунин пешоянди муштаракро бо ҳиссаи номии нутқ мепайвандад, дар ташкили воҳидҳои фразеологӣ, дар сохтани калимаҳои мураккабу таркибӣ ва барои алоқаманд кардани ҳоли назди хабар бо чӯзъи номии он истифода мешавад. Дар ибораҳои изофӣ калимаи изофадор қариб ҳамааш чӯзъи асосӣ буда, бештар дар аввали ибора меояд. Аломати графикаи изофат ба сифати бандак, ки воқеаи наҳвӣ садонокӣ **-и** мебошад. Нақши пешояндҳо низ ба сифати воситаи алоқа дар созмони ибора ва чумла калон аст.

Алоқаи изофию пасояндӣ, ки дар байни чузъҳои ибора мушоҳида мешавад: *муҳри даҳони ниёла барин - as stamps as top of the pen, зулфи сиёҳи нари зог барин – curl as black as crow`s feather [178, 11].*

Алоқаи изофию пешояндӣ, ки ду чузъи баробарарзиш: пешоянд ба вучуд меоянд: *суҳбати бо донишчӯён - суҳбат бо донишчӯён – a talk with students - talk with students [177, 210].*

Алоқаи изофӣ – izaphet connection. Тавассути бандаки изофиии **-и** ибораҳои изофие сохта мешаванд, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунад: *гули сари сабад (ибораи рехта), қуллаи баланди кӯҳ – a high mountain, дӯсти дерина - an old friend [177, 16].*

Алоқаи мувофиқат. Чунин алоқа хоси ҷумла аст, зеро ин навъи алоқа дар байни хабару мубтадо мушоҳида мешавад. Аз рӯи қоида хабари ҷумла аз рӯи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Бандакҳои феълию хабарӣ воситаи алоқаи дастурии мувофиқанд. Агар мубтадо бо исмиҳои шахс ифода ёбад, алоқаи пурра ба амал меояд: *Муаллим омад - Teacher has come. Муаллимон омаданд - Teachers have come [174, 76].*

Баъзан ҳангоми бо исми ғайришахс ифода гардидани мубтадо хабар аз рӯи шумора ба мубтадо мувофиқат намекунад: *Дарҳо кушода шуд - The doors were opened. Хона ва чизу чора бесоҳиб монд. The room and property were abandoned [174, 79].*

Алоқаи ҳамроҳӣ - parataxis. Воситаи маъмули алоқаи байни калимаҳои ибораю ҷумла, ки тавассути тартиби калима, муайянкунандаҳо ва баёнҳои беизофа ба муайяншаванда, аъзоҳои истисноӣ ба аъзои асосӣ, ҳолу пуркунандаҳои бевоситаи суратнаёфта ба эзоҳшаванда тобеъ мешаванд: *ин одам - this person, ду нафар шогирд - two trainees ..., шоир Турсунзода - Tursunzoda poet, андак дертар – a litter bit later, хона рӯфтан - to sweep the room, чил духтарон – forties girls, се бародарон - three brothers [177, 172].*

Алоқаи пайваст – copulative coordination. Калимаҳо бо ҳам бо ду навъи алоқа: пайваст ва тобеъ алоқаманд мешаванд. Бо алоқаи пайваст, ки воситааш пайвандакҳои пайвасткунанда ва интонатсияи пайваст аст, аъзоҳои

чидаи чумла бо ҳам муносибати нахвӣ пайдо мекунанд: *Не, лозим шавад, аз чӯпонҳо – from shephere, подабонҳо ё дигар одамони раҳакӣ менурсам [174, 38]. No, if needbe I will ask from shephers, herdsmen or other persons on the road.*

Алоқаи пешояндию пасояндӣ – prepositional and postpositional coordination. Пешояндҳо – калимаҳои ёридиҳандае мебошанд, ки бо исмҳо, чонишинҳо ва калимаҳои исмшудаи нутқ омада, муносибатҳои нахвии онҳоро бо дигар калимаҳои таркиби ибора ё чумла ифода мекунанд. Пешояндҳо муносибатҳои масоҳатӣ (*Қорӣ Исмаиро аз хона бароварданд [172, 74]. They brought out Qori Ismat from the house; ба хона дароварданд – to carry into the house; дар суфа нишастанд – to sit on the table*), замонӣ аз нагоҳ то бегоҳ *пахта чидан – to pick cotton from the morning till evening, дар нисфи рӯз дам гирифтанд – to have a rest in the afternoon*), объектӣ (*бо китоб омадан – to come with book, бе танаффус кор кардан to work without break*), сабабу мақсад (*аз беборишӣ алаф нарӯидан – no grass growing without rain precipitation; барои хабаргирӣ омадан – to come to see*), воситаи иҷро (*бо қалам навиштан – writing with the pencil*), тарзи иҷрои амал (*ба хубӣ иҷро кардан – to do well*), монандӣ - муқоисавӣ (*мисли шер гурридан – as lion*), хилофӣ (*бар хилофи серҳаракатӣ кам кор кардан*) мефаҳмонанд. Аз рӯи таркиби морфологиашон пешояндҳои забони тоҷикӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: 1) пешояндҳои аслии сода: *аз, ба, бар, бо, дар, то, бе, ҷуз*; 2) пешояндҳои аслии таркибӣ: *то ба, ҷуз аз, ба ҷуз, барои*; 3) пешояндҳои содаи номӣ ва изофӣ: *пеши..., назди..., рӯи..., баъди..., гайри...*; 4) пешояндҳои номии изофӣ таркибӣ: *ба пешии..., дар назди..., аз рӯи..., дар бораи..., дар ҳаққи*; 5) пешояндҳои номии изофӣ такрор: *пеш-пешии..., таг-таги...*; 6) пешояндҳои таркибии ғайриизофӣ: *пеш аз, пас аз, гайр аз, назар ба, нисбат ба, оид ба, роҷеъ ба.*

Дар ҳар як пешоянди асли маънои асосӣ дида мешавад, ки дигар тобишҳои маъно аз он инкишоф ёфтаанд. Чунончи, пешоянди «аз» бештар барои ифодаи муносибатҳои масоҳатӣ ва замонӣ меояд ва дар мавридҳои

зерин ба кор бурда мешавад: 1. Мавқеи баромади амал аз предмет, аз дохили предмет: *Аз Воруҳ ба Самарқанд меравам [177, 24]. - We go from Vorukh to Samarqand.* 2. Барои нишон додани гузаргоҳи чизе: *Вақт аз ними шаб гузашта буд [172, 28]. It was after midnight.* 3. Замони сар шудани амал ё ходиса: *Устухонам гашта сахт аз кӯдакӣ бо шири ту [172, 25]. My bone became strong from childhood by your milk.* 4. Дар ифодаи кулли ҷузъ: *Яке аз дӯстонам ба ман бо роҳи маслиҳат гуфт [177, 72]. One of my friends advised me on expression of the whole and particular.*

Пасояндҳо низ амсоли изофату пешояндҳо дар созмони ибора ва ҷумла нақши бузург доранд. Пасояндро забоншиносон Ш. Бобомуродов ва З. Мухторов дар «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ» чунин шарҳ додаанд: «Пасояндҳо калимаҳои ёридиҳандае мебошанд, ки пас аз калимаҳои мустақилмаъно омада, муносибатҳои наҳвӣ онҳоро бо дигар калимаҳои нишон медиҳанд. Пасояндҳо мисли пешояндҳо барои робитаи аъзоҳои ҷумла ва аниқ намудани вазифаҳои наҳвӣ феъл ва ҳиссаҳои номии нутқ хизмат мекунанд [154, 270]. Пасояндҳои забони тоҷикиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: а) пасояндҳои аслӣ, ки маънояшон ниҳоят грамматиконида шуда, аз маъноӣ луғавӣ тамоман маҳруманд. Пасоянди **-ро** чунин хусусият дорад; б) пасояндҳои номӣ, ки ба вазифаи калимаҳои мустақилмаъно кор фармуда мешаванд. Пасояндҳои **қатӣ, боз, барин** пасояндҳои номианд.

Бо пасоянди **-ро** мафҳумҳои зерин ифода карда мешаванд:

1. Ба предмети муайян бевосита гузаштани амал, ки бо феълҳои гузаранда ифода шудааст: *Гулрӯ кӯзаро гирифта, ба ҳавлӣ даромад [174, 122]. Gulru took the Vaze and entered to the yard.* Исмҳои хос, ҷонишинҳои шахсӣ, нафсӣ чун объекти бевосита бештар бо пасоянди **-ро** меоянд: *Писаратон маро масҳара карданд [174, 17]. Your sons joked me.*

2. Пасоянди **-ро** дар ифодаи объекти бевоситаи амал низ меояд: *Марди қаддароз на рафтано медонист ва на нишастано [176, 65]. Шонздахро нур кард, ба ҳабдаҳ қадам монд [174, 144]. Мо инро ба гарнизон овардем [173, 28].*

Пешоянду пасоянд одатан бо исм, чонишинҳои предметӣ ва масдар меояд. Ҳиссаҳои дигари нутқ ҳангоми хусусияти предметӣ пайдо кардан пешоянд мегиранд. Бо ёрии ин воситаи грамматикӣ пурқунанда ва ҳолшарҳқунандаҳо ба эзоҳшавандаи худ тобеъ мегарданд: *Вай гоҳо монанди падари ман барои мардикорӣ ба Тошканд, Хўқанд ва шаҳрҳои дигар мерафт [172, 185]. Чавон ин мурғаконро ба назари худ ба сӯи шаҳр гусел мекунад [171, 137].*

Дар мисоли аввал пешояндҳои **монанди**, **барои** ва **ба** ҳоли монандӣ-**монанди падари ман**, ҳоли мақсад – **барои мардикорӣ** ва ҳоли макон – **ба Тошканд, Хўқанд** ва шаҳрҳои дигарро ба хабари ҷумла тобеъ намудаанд. Дар мисоли дуум пасоянди **-ро** ва пешояндҳои таркибии **ба назари** ва **ба сӯи** пурқунандаи бевоситаи суратёфта – **ин мурғаконро**, ҳоли тарз – **бо назари худ** ва ҳоли маконро – **ба сӯи шаҳр** ба хабари ҷумла тобеъ намудааст.

Пасоянди **-ро** дар ифодаи объекти бевосита бо пешояндҳои **ба, аз, дар, дар бораи, барои** хусусияти синонимӣ пайдо мекунад. Пасоянди **катӣ (қатӣ)** маъноҳои зеринро ифода мекунад: а) ҳамроҳӣ дар иҷрои амал: *Ман бародарам катӣ омадам [171, 128]. – I came with my brother;* б) восита ва тарзи иҷрои амал: *Боре як дастаи қатӣ чашмони хок нур шудагиашро молида пок мекард [175, 98].*

Пасоянди **барин** дар ифодаи монандқунӣ меояд: *Ман шумо барин богайрат шуданро мехоҳам [172, 137]. I want to be as strong as you are.*

Пайвандакҳо яке аз воситаҳои маъмули алоқа буда, дар ҳарду забон чун алоқаи пайваस्तқунанда ба шумор меравад.

Баъзан дар алоқаманд кардани як калима бо калимаи дигар ҳам пешоянд ва ҳам пасоянд иштирок мекунад. Дар чунин мавридҳо саҳми пешоянд бештар аст. Ба вазифаи пасоянд калимаҳое меоянд, ки маънои луғавии худро батамом гум накардаанд, аз ҷумла, вожаҳои **инҷониб, интараф, боз, дида**: *Ман аз ҳафтсолагиам боз кор карда омадам [172, 155]. I have been working since I was seven. Дар назари одами тир аз ҷавонон дида пул ширинтар аст.*

According to elderly person, money is more important than youngster. Ин тарзи ифода то андозае оҳанги гуфтугӯӣ дорад.

Ду намуди пайвандакҳо дар қиёс бо дигар навъи пайвандакҳо дар ҳар ду забон ҳамчун воситаҳои алоқа нақши калон мебозанд. Ин пайвандакҳо чунинанд:

Пайвандакҳои пайвасткунанда - coordinating conjunction.

Пайвандакҳо яке аз муҳимтарин воситаҳои грамматикӣ алоқаварии калимаҳо ва ҷумлаҳоанд. Калимаҳо ба ҳамдигар ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда алоқаманд мешаванд: *Фирӯза бо овози паст, бо ҳаяҷон, вале аз дилу ҷон сухан мегуфт [175, 15]. Firuza with a low voice, and excitement, was talked but from the heart and soul.*

Пайвандакҳои тобеъкунанда – subordinating conjunction. Бандакҳои изофӣ воситаи алоқаварии муайяншаванда ва муайянкунанда мебошад, ки бештар бо исм меояд: *соҳили дарё - the bank of the river, шиёлаи об - a glass of water. Духтари панҷсола – a girl of five [171, 26].*

5. Бандакҳои феълию хабарӣ хоси ҷумлаанд: *Ман омадам – I came. Ту омадӣ – You came.* Бандакҳои хабарӣ хусусияти факултативӣ (ғайрихатмӣ) доранд: *Ман коргарам – I am a worker. Ман – коргар – I am a worker.*

Алоқаварии наҳвӣ – syntactical coordination. Алоқае, ки барои ифодаи робитаи дучонибаи унсурҳои ибораю ҷумла хизмат мекунад: *алоқаварии пайваст copulative conjunction- алоқаварии тобеъ - subordinating coordination.*

Алоқаварии тобеъ - subordinating coordinatio. Муносибати байни калимаҳои ибора ва ҷумла, инчунин байни қисмати предикативии ҷумлаи мураккаб, ки дар нобаробарии наҳвӣ унсурҳои ҳамнисбат ифода меёбад. Намудҳои асосии тобеъият дар ибораю ҷумла мувофиқат, вобастагӣ ва ҳамроҳист: *навиштани мактуб - writing a letter, талабаи боистеъдод – a talented pupil, ба хона бозгаштан (баргаштан) - to return home [172, 60].* Дар ин навъи алоқа як калима асосӣ буда, калимаи дигар ба он аз ҷиҳати дастурӣ тобеъ буда, онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад.

Аломати артиклӣ -е. Номуайяни яке аз аломатҳои морфологии исм аст, ки бештар ба воситаи артиклӣ -е ифода меебад. 1. Артикли -е ин ё он калимаро аз байни анбӯҳи ҳамчинсонаш чудо менамояд: *Аз ин кӯча одаме гузаштааст [173, 33]. A man passed through this street.* 2. Ин артикл аломати дастурии номуайянии исмҳо мебошад: *Ман ҳам он вақтҳо кам - кам ҳикоя менавистам, аммо ҳикояҳои худро ба касе нишон намедодам [172, 13]. I also used to write a few stories at that time but I didn't show my stories to anyone.* 3. Илова бар ин, ягонагии предметро ҳам далолат мекунад:

Оилаи онҳо сарват надоштанд, вале кори вазнинро иҷро мекарданд [174, 74]. Their family had no wealth, but they used to do hard work.

4. Дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ ба пайрави муайянкунанда аз ҷиҳати дастурӣ вазифаи ишорачонишинҳоро иҷро мекунад: *Марде, ки дирӯз бо мо суҳбат карда буд, Қодир ном доштааст [172, 42]. The man who talked with us yesterday was by name Qodir.* 5. Артиклӣ -е хусусияти таъкидӣ низ дорад: *Дар ҳавли Арбоб тӯйи калоне барпо шуд... [172, 145]. There was a big wedding party in Arbob's yard.*

Яке аз унсурҳои, ки дар созмони ибора ба сифати воситаи алоқа ба кор меравад ин бандаки изофӣ аст.

Бандакҳо чаҳор навъанд:

а) бандаки изофӣ воситаи муҳимтарини робитаи наҳвии муайянкунандаю муайяншаванда аст: *дили беқарор – restless heart, падари меҳрубон – kind father, китоби Аҳмад – Ahmad's book;*

б) бандакҳои феълӣ, ки воситаи ифодаи шаклу шумораи феълҳоианд: *ман мехонам - I read, ту мехонӣ - you read, ӯ (вай) мехонад - he (she) reads: Мо мехонем – we read. Шумо мехонед – you read, онҳо мехонанд – they read:*

в) бандакҳои хабарӣ, ки аз ҷиҳати вазифаи грамматикашон аз бандакҳои феълӣ фарқ надоранд, аммо аз ҷиҳати ифода фарқ мекунанд. Бандакҳои шахсии феъл фақат бо феълҳо (замони гузаштаи наздик: *рафтам – I went.* гузаштаи дур: *рафта будам – I went.* гузаштаи ҳикоягӣ: *мерафтам - I was going.* замони ҳозира оянда: *меравам – I am going.* меоянд – *they will*

come. Аммо доираи вазифаи грамматикии бандакҳои хабарӣ танҳо бо феъл маҳдуд намешавад: онҳо бо як гурӯҳи феълҳо омада, шакли тасрифии феълҳоро месозанд (*ман хондаам - I read, ту хондай - you read, вай хондааст - he read*), ҳам бо ҳиссаҳои номии нутқ омада, хабарҳои номиро месозанд: *ман коргарам – I am a worker, ман хушбахтам – I am happy, ман ҳозирам – I am ready*.

Феълҳои **ҳаст** ва **будан** низ вазифаи бандакҳои хабариро иҷро мекунанд; г) бандакҷонишинҳо ба интиҳои асосҳо ҳамроҳ шуда, ба кӣ тааллуқ доштани предметро мефаҳмонанд, яъне бандакҷонишинҳо бо номи ашё ва мафҳумҳо ва маъмулан бо исмҳо омада, маънии моликият ва соҳибиятро ифода мекунанд: *китобам (китоби ман - my book), китобат (китоби ту - your book), китобаи (китобиӯ) - his book, китобамон (китоби мо) - our book, китобатон (китоби шумо) - your book, китобашон (китоби онҳо) - their book*.

Тартиби калима чун воситаи грамматикии алоқа дар ибораю ҷумла зиёд истифода мешавад. Он воситаи ифодаи алоқаи ҳамроҳист: *ҳамин бино – this building, баландтарин қулла – the highest building, чор дона тухм – for eggs, хеле зебо – very beautiful, борони беист боранда – without stopping raining*.

Хулосаи боби аввал. Аз таҳқиқу пажӯҳиши боби якум метавон ба чунин натиҷаву хулосаҳо омад:

1. Диду назари олимон ва забоншиносони русу тоҷик ва хориҷ роҷеъ ба таҳқиқ, тавзеҳ ва шарҳи мафҳуми «воситаи алоқа» дар забоншиносӣ мавриди баррасии амиқи илмӣ қарор гирифтаанд. Бояд қайд кард, ки назару андешаҳои забоншиносон дар шарҳи мафҳуми фавқ қариб ки якранг ба назар мерасиданд. Акасариати онҳо зери мафҳуми «воситаи алоқа» унсурҳои пайвастандаи иборот ва ҷумлаҳоро – изофат, пешоянду пасоянд, пайвандак, интонатсия, тартиби калима ва артикл шуморидаанд, ки ин назари эшон қобили қабул аст, зеро на ибораву на ҷумла худ аз худ, яъне, бидуни ягон ҷузъ ё унсур ба якдигар пайваст намешаванд.

2. Аз баррасии грамматикаҳои то ин замон таълифёфта, вожаномаву фарҳангномаҳо, рисолаҳои илмии забоншиносон метавон ба хулосае омад, ки дар созмони ибора ва ҷумла нақши воситаҳои алоқа хеле бориз аст.

3. Назари мутафаккирон ва олимони забоншиноси форсу-тоҷик дар бобати воситаҳои алоқа низ мавриди баррасӣ қарор гирифт, ки дар ташаккули минбаъдаи назарияи наҳви забон асос гузошт.

Боби II.

Алоқаи пайваст дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ алоқаи пайваст дар байни ҷузъҳои калима, ибора ва ҷумла бештар мушоҳида мешавад. Дар ташаккули алоқаи пайваст пеш аз ҳама саҳми пайвандакҳо назаррас аст, зеро маҳз ба воситаи онҳо калимаву ибораҳо ва ҷумлаҳо ба ҳам пайваст мегарданд. Алоқаи пайваст воситаи махсуси грамматикӣ - пайвандакҳои мушаххасро дорад, ки онҳоро аз рӯйи маъно метавон ба навъҳои зерин ҷудо намуд: пайвасти пайиҳам, хилофӣ ва ҷудой.

Дар наҳвшиносии муосир дар бобати бо кадом тарзи алоқаи наҳвӣ сохта шудани ибораҳо ду ақида вуҷуд дорад: баъзе забоншиносон чунин мешуморанд, ки ибора танҳо бо навъҳои муайяни алоқаи тобей сохта мешавад, зумраи дигар бар онанд, ки бо ёрии алоқаи пайваст ҳам ибораҳо сохта мешаванд. Масалан онҳо *надару модар, шому саҳар* барин таъбирҳоро ибора меҳисобанд. Дар ҳамаи асарҳои илмию дастурҳои таълими забони тоҷикӣ олимони фикри аввалро дастгирӣ кардаанд, яъне, ба андешаи онҳо, калимаю таркибҳо танҳо бо алоқаи тобей ибора месозанд, аммо ҷумлаи сода бо ҳар ду навъи алоқаи наҳвӣ сохта мешавад.

Дар забони тоҷикӣ алоқаи пайвасти калимаю таркибҳо бо ёрии оҳанги (интонатсияи) пайваст ё ба василаи интонатсияю пайвандакҳои пайвасти пайиҳам, хилофӣ ва ҷудой ифода меёбад.

Алоқаи пайвасти калимаю таркибҳо дар байни аъзои ҷумла воқеъ мегардад. Дар сурати бо алоқаи пайвасти пайиҳам ҷумлаи аъзои ҷумла (ё ҷузъҳои ибора) аксар чунин ҳолат мушоҳида мешавад, ки аъзоҳои ҷумлаи аввал бо интонатсияи пайваст, вале аъзои ҷумлаи охир бо интонатсияю пайвандак (бештар бо «ва»), инчунин бо аъзоҳои ҷумлаи пешомада алоқаманд мешавад: *Дар як гӯшаи суфа як нақорачӣ, як сурнайчӣ ва доирадаст нишаста менавохтанд; Деҳқонони Маҳаллаи Боло ба заминронӣ, ҷўйковӣ ва тоққушӣ машғул мешуданд; Азиз ширинсухан, гармсӯхбат ва нармгуфтор буд [172, 72]* Дар мисоли аввал се иборани исмӣ ба вазифаи мубтадоҳои ҷумла

омада, аъзоҳои чидаи якуму дуюм бо интонатсия, вале мубтадои чидаи сеюм бо интонатсияю пайвандаки **ва** алоқаманд шудааст. Дар ҷумлаҳои дуюм ва сеюм пурқунандаҳои бавосита ва хабарҳои чидаи якуму дуюм бо интонатсия, дуюму сеюм бо интонатсияю пайвандаки **ва** бо ҳамдигар алоқаманд шудаанд. Дар ин ҳолат пайвандак вазифаи огоҳ қарданро аз интиҳои силсилаи аъзоҳои чида адо мекунад: *Беитарини инҳо абрукамон, мӯрчамиён, pistaдаҳон, садафдандон, гули хандон, сарви равон, моҳи тобон, офати ҷон ва номехрубонанд [173, 54] Вай зане буд миёнақад, кулчарӯ, сафедпӯст ва чашму абрусиёҳ [176, 69].*

II.1. Алоқаи пайвасти пайихам

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ алоқаи пайвасти пайихам, ки дар он калима ва ҷумлаҳо пайихам омада, ба воситаи пайвандакҳои **ва, у, ҳам, низ, инчунин** дар забони тоҷикӣ ва пайвандакҳои **and, also** дар забони англисӣ ба якдигар пайваст мешаванд: *дарахт ва санг – tree and stone, Садъӣ онҳоро овард ва ба назди дар баргаишт, Sadi brought them in and went back to the door [168, 67]. Замину осмон – The earth and the sky, чи талх, чи ширин – Either bitter or sweet [168, 37].*

Алоқаи пайихам ба воситаи **ва, у, (and)** асосан дар дохили ҷумла омада, онҳоро пайваст мекунад: *Ҳанифа дар рӯ ба рӯи дар меистод ва чашмони сиёҳи ӯ аз гиря сурх шуда буд [174, 37]. Hanifa was standing in front of the door and her black eyes were red because she had been crying. Дар ҳамон ҷо ҳам кор мекунем, ҳам ош мепазем, ҳам умрамон мегузарад [173, 57]. We work, cook and spend our life there. Дар он ҷо мо ҳам кор мекунем, таом мепазем ва умрамонро мегузаронем.*

Яке аз хусусиятҳои қорбурди пайвандакҳои пайихам, алалхусус **ва, у** пайваст намудани ҷумлаҳои содаи таркибӣ бо ҷумлаи мураккаб ва нишон додани алоқаи байни онҳо ба шумор меравад: *Mother and daughter have a very series talk about the girl's decision to take up teaching as a career. Модару духтар дар бораи омӯзгориро ҳамчун касб интиҳоб намудани духтар*

суҳбати доманадор доранд[168, 28]. *Халтаро Чӯра бардошту онҳо аз хона берун баромаданд* [176, 25]. *Jura rose the bag and they went out of the room.*

Бояд таъкид намуд, ки ибораҳои ҳарду забон ҳам алоқаи пайвасти пайихам, ки дар он калима ва ҷумлаҳо пайихам омада, ба воситаи пайвандакҳои «*ва, -у, ҳам, инчунин, чи ...чи, балки*» дар забони тоҷикӣ ва «*and, so, as, also, but*» дар забони англисӣ ба якдигар муносибат пайдо мекунанд: *китоб ва дафтар, book and notebook, барфу борон, snow and rain, замину осмон, the earth and the sky* [172, 125].

Чи тавре ки аз мисолҳо равшан мегардад, агар муодили пайвандакӣ тоҷикии «*ва*» дар ибора ва ҷумлаҳои забони англисӣ пайвандакӣ «*and*» ба шумор равад, пас пайвандакӣ «*у*» бемуодил буда, дар бештари ҳолатҳо он низ ба воситаи пайвандакӣ «*and*» ифода меёбад.

Ҳамин тавр, пайвандакҳо воситаҳои асосии ифодакунандаи алоқаҳои наҳвӣ ва муносибатҳои маъноӣю грамматикӣ байни ҳиссаҳои таркибии ҷумлаи мураккаб буда, онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

а) пайвандакҳои пайвасткунанда: «*ва, -у, -ю, аммо, вале, лекин, балки, ё, ё*», *and, not only... but, (also) neither ... nor* ва ғайра»;

б) пайвандакҳои тобеъкунанда: «*ки, то, зеро, чунки, агарчи, гӯё ки, чунон ки, вақте ки, модом ки while, when, if, though, so that* ва амсоли инҳо».

Калимаҳои ҳамнисбат дар ташкили ҷумлаи мураккаби тобеъ, ифодаҳои маъноҳои зиёд ва таснифи ҷумлаҳои пайрав аҳамияти калон доранд. Калимаҳои ҳамнисбат одатан дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони тоҷикӣ истифода мешаванд. Онҳо дар таркиби сарҷумла омада, ногузирии ҷумлаи пайравро тақозо мекунанд. Дар ин гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаб пайвандакҳои тобеъкунанда ҳатман иштирок мекунанд. «Калимаҳои ҳамнисбат воситаи муҳими услубии таъкиди алоқаи маъноӣю грамматикӣ сарҷумлаву ҷумлаи пайрав мебошанд» [115, 320].

Пайвандакҳо восита ва аломати алоқаи грамматикӣ қисмҳои таркибии ҷумлаҳои мураккаб мебошанд, онҳо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳамеша дар таркиби ҷумлаи пайрав меоянд [19, 67].

Дар сарҷумлаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ низ калимаву таркибҳои омада метавонанд, ки ба туфайли онҳо дар байни қисмҳои ҷумлаи мураккаб алоқаи зичи маъноӣ ва грамматикӣ пайдо мекунанд. Ин гуна воситаҳои калимаи ҳамнисбат меноманд: *Аз ҳамаи ин гуфтугузориҳо Ятим ҳамин қадарро фаҳмида гирифт, ки дар он тарафи дарё болшевикҳо ҳукумати коргару деҳқонро барпо кардаанд* [173, 157]. *From all of this discussions Yatim understand that bolshevics had founded worker peasant`s favourment.*

Калимаҳои ҳамнисбат вазифаи пайвандакҳо дар ҷумла равшан намуда, маънои амиқи ҳуди онҳо дар ҷумлаҳои пайрав ҳувайдо мегардад. Калимаҳои ҳамнисбат яке аз аломатҳои сохтори ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мебошанд.

Ҷумлаҳои мураккаб дар навбати худ ба нимпредикативӣ низ ҷудо мешаванд, аммо воҳидҳои хабарии таркибии онҳо аз рӯи мақом (ҷой), дараҷа ва мустақилиятшон аз воҳидҳои хабарии таркиби ҷумлаи мураккаб фарқ мекунанд.

Воҳидҳои ҷумлаи пайрави мураккаб ва ҷумлаҳои пайрави мураккаби тобеъ бо ду роҳ бо ҳам пайваст мешаванд: бо ёрии пайвандак ва ё баръакс, яъне бепайвандак. Пайвандакҳо аз рӯи маъно ва вазифашон ҷумлаи мураккаби пайваст ва тобеъро маҳдуд мекунанд. Аз ин лиҳоз, пайвандакҳо ҳам пайвасткунанда ва ҳам ҷудой мешаванд [115, 307]. Дар забони англисӣ пайвандакҳо аз рӯи вазифашон ба 5 гурӯҳ ҷудо мешаванд: пайвандакҳои пайвасткунандаи пайҳам (*compulative*), пайвандакҳои ҷудой (*disjunctive*), пайвандакҳои хилофӣ (*adverstative*), сабаб – (*causal*), натиҷа (*resultative*). Дар маънаҳои забони тоҷикӣ се роҳи алоқаи **мусбат** муайян шудааст: муносибати пайҳам; муносибати хилофӣ; муносибати ҷудой;

Профессор Ф.Зикриёев вучуд доштани муносибати сабабу натиҷа дар семантикаи ҷумлаи мураккаб қайд мекунад [39, 155].

Дар рафти таҳқиқ муайян карда шуд, ки чӣ гуна пайвандаҳои забони тоҷикӣ дар забони англисӣ истифода бурда мешаванд. Ба ғайр аз ин, пайвандаҳо дар ҳар ду забон барои пайвасти кардани ҷузъҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаб, калимаҳои ҷудоқунанда мавҷуданд.

Барои пайвасти кардани воҳидҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забони англисӣ пайвандаҳои «*and, not only ... but also, neither ... nor*», дар забони тоҷикӣ бошад, пайвандаҳои зерин истифода мешаванд: «*ва, -у, – ю*» ва инчунин баъзан бо ёрии пайвандаҳои дутаркибаи «*чи–чи, гоҳ–гоҳ*». Ҳар яке аз пайвандаҳои забонҳои муқоисасаванда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ифода шуда, бо таъсири воситаҳои гуногуни мантиқӣ дар байни гурӯҳҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаб хизмат мекунад.

Мо зарур мешуморем, ки аз таҳлили алоқаи пайвасти шурӯъ намоем, зеро нақши пайвандаҳои пайвастиқунандаи пайиҳами «*and, ва– у,-ю*» дар созиши ин навъи алоқа бағоят калон аст.

It was a nice little place and Mr. and Mrs. Witla were rather proud of it. [185, 36]. The sun was shining and the sky was very cloudless [185, 38]. I have received a letter and a telegram [185, 57]. Дар пеши назарам аз пахта кӯҳҳои азим бунёд мешуданд ва қуллаҳои онҳо ҳар соату ҳар рӯз баландтар қад мекашиданд [172, 127]. Ман мактуб ва барқияро хондам. *I have read both letter and telegram [171, 94].*

Дар ҷумлаи якуми забони англисӣ ду гурӯҳи хабарие мавҷуд аст, ки онҳо бо ёрии пайвандаи пайвастиқунандаи «*and*» пайвасти шудаанд. Дар ин ҷумлаи мураккаби пайвасти байни ду гурӯҳи хабар алоқаи шуморӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ин ҳолат ин ду ҳодиса қариб дар як вақт рух медиҳанд. Дар ҷумлаи аввал дар бораи амале хабар дода мешавад, ки аллакай дар як лаҳзаи муайяни замони гузашта ба вучуд омадааст.

Амали дувум бошад, то анҷоми амали ҷумлаи якум оғоз шуда, то анҷоми ин амал идома меёбад. Гузашта аз ин, дар ин ду воҳиди хабарӣ як детерминанти умумӣ вучуд дорад (*in the morning*). Нақши пайвандаи «*and*»

дар он аст, ки ду чумлаи содаи баробархуқуқро ба ҳам алоқаманд мегардонад.

Дар мисоли дуҷуми забони англисӣ чумлаи мураккаб аз се воҳиди хабарӣ иборат буда, онҳо бо ҳам тавассути пайвандаки «*and*» пайваст мешаванд. Ин чумлаҳо се амалеро инъикос менамоянд, ки дар як вақт дар байни гурӯҳи одамон ба вучуд омадааст «*we*», дар аввал як амали муштаракеро иҷро карда, баъд онҳо ба ду ҷудо мешаванд, ки ҳар яке амали муштаракӣ худро дар алоҳидагӣ иҷро мекунанд. Дар ин ҷо се амал дар як вақт иҷро шудааст (яъне, дар байни 5–6 соат). Аз ин лиҳоз, дар ин се гурӯҳи хабарӣ, дар шакли замони гузаштаи сода истифода бурда шудааст: «*get up, went* ва *crowded*».

Воҳидҳои хабарии номбурда на танҳо бо ёрии пайвандаки «*ва*», ҷонишин «*безадаи – ам, надарам*» «*my father*» ва ҷонишини шахсии «*ман*» пайваст мешаванд, балки бо калимаҳои *Шумо ва рафиқатон* бо ҳам мепайванданд.

Ҳамин тавр, пайвандакҳои «*and*»-и забони англисӣ ва «*ва*»-и забони тоҷикӣ ба ҳам мувофиқат мекунанд, ки мисолҳои зерин аз он шаҳодат медиҳанд: *Раис ва ҳамнишинонаш аз мошин фаромаданд. Chairman and his companions got out of the car – After reaching the right place and when the girls took the water, they talked about their dreams – Баъди ба ҷойи даркорӣ расидан ва об гирифтани духтарон орзуҳо гуфта шуданд.*

Дар забони англисӣ калимаи «*neither*» ба сифати пайвандаки пайвасткунанда қариб дар ҳама ҳолат бо пайвандаки «*nor*» истифода мешавад. *На Алӣ, на рафиқонашон ба суолҳо ҷавоб додаанд. Neither Ali nor his friends answered the questions [171, 42]. Онҳо на компютер харидорӣ намуданд, на китоб [171, 68]. They brought neither computers nor books.*

Қайд кардан бамаврид аст, ки доираи истифодаи пайвандаки *neither* дар чумлаҳои мураккаби пайваст дар муқоиса бо пайвандаки пайвасткунандаи *and* маҳдуд аст: *I shall go there and you stay here for a minute [181, 37]. - Ман ба он ҷо меравам ва шумо дақиқае ин ҷо наустед. His father and mother went to the City [171, 81].*

Бояд қайд кард, ки дар ин ҷумла байни ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаб алоқаи хилофӣ мавҷуд аст, вале ҳақиқат ин хел нест, маъно ишора шуда, аз мафҳуми инкории ин ду воҳиди хабарӣ сарчашма мегирад. Дар ин ҷо мақсади асосии ҷумлаи мазкур ба пайвасти намудани ду ҷумлаи маъноии инкоридошта равона шудааст.

Тарҷумаи ҷумлаи мураккаби пайвасти номбурда аз забони тоҷикӣ бо забони англисӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки он дар забони тоҷикӣ аз ду воҳиди хабарӣ иборат аст: *На алав буд ва на шамъе меафрӯхт [174, 75] ... there was neither fire and nor burning candle, ҷумлаи сеюм – Ў ҷон дод дар торикӣ – she died in the darkness* мавриди таҳлил қарор дода намешавад, гарчанде ки *ӯ* яке аз ҷузъҳои ҷумлаи мураккаб мебошад.

Дар забони тоҷикӣ чун антоними пайвандаки таркибии «*на ... на*» шакли «*ҳам...ҳам*» истифода бурда мешавад [19, 30]. Аммо дар забони англисӣ бошад «*neither ... nor*» ба кор меравад [15, 75].

Дар грамматикаи академӣ, дар боби ба ҷумлаи мураккаб бахшидашуда, «*ҳам ... ҳам*»-ро калимаи такрор номида, вале дар бораи он маълумот дода нашудааст [29, 154].

Ф.К. Зикриёев чунин воҳидро «хиссаи пайвандак» номида, вазифаи онро ҳангоми дар як вақт гузаштани ду амал, чараён, вазъият ва ғайра мушоҳида мекунад [39, 156]. Барои исботи фикри худ номбурда мисолҳои зеринро меорад: *Инҳо таҷрибаҳои худашонро ба ҳам дидан гиранд, мо ҳам аз онӣ худашонро ба ҳам мебинем [178, 127].- Let them to see their experiences we see ourselves.*

Дар ин мисоли забони тоҷикӣ «*ҳам*» дар воҳиди хабарии яқум қисми пайвандаки таркибии «*ҳам ... ҳам*» набуда, он ба таркиби феълии «*ба ҳам дидан*» мегузарад ва калимаи дуюми *ҳам* бошад баъд аз *мо* ҳамчун хиссача кор фармуда мешавад.

Пайвандакҳои пайвасткунандаи пайиҳами забони англисӣ «*both ... and*»-дар муқоиса бо пайвандакҳои пайвасткунандаи забони тоҷикии «*ҳам ... ҳам*» бо чунин роҳ истифода мешаванд ва нақши муҳимро мебозанд: *Both Dill*

*and Anusha missed the performance [171, 18]. Ҳам Дил ва ҳам Анияз аз намоиш дер монданд [171, 15]. We were **both** tired **and** hungry. Мо ҳам хаста ва ҳам гурусна шуда будем [171,71].*

Гузашта аз ин, пайвандаки таркибии «**ҳам ... ҳам**» [19, 28] шарҳи худро ба сифати пайвандаке, ки барои муайян кардани алоқаи байни ҷузъҳои хабарии таркибии ҷумлаҳои мураккаб хизмат мекунад, наёфтааст, бинобар ин, ба мисоли зерин менигарем: *Ҳам худаш аз азоби тарбод ва ҳам муллобачагон аз уқубати молмомол халос шуданд [181, 62]. **Both** himself **and** the students got rid of rheumatism in the madrasah got rid of the endless massaging. Бечора модараш ҳам яккадаст шуда монд, вай ҳам келин фароварда ба муроди дилаш расид [177, 57]. The poor thing his mother, vegetating in deprivation, brought her daughter-in law to the house **and** achieved her dream. Ҳам Чон ва ҳам он муҳандис кор карданро рад мекунанд [177, 64]. **Both** John **and** that engineer refuse to work.*

Дар мисоли якум ду воҳиди хабарӣ мавҷуд аст, ки воҳиди якум ноқису ноустувор (эллиптикӣ) буда, дар он хабар мавҷуд нест. Аммо ин хабарро аз мантиқи ҷумла муайян кардан мумкин аст, ки он «**халос шуд**» мебошад ва он ҳам ба воҳиди хабарии якум ва ҳам ба дуҷумла мансуб аст. Ин ду воҳиди хабарӣ бо ёрии пайвандаки таркибии «**ҳам ... ҳам**» пайваст мегарданд. Ҷузъи якуми ин пайвандак ба қисми аввали ҷумлаи мазкур омехта шуда, ҷузъи дуҷумла бошад, дар қисми дуҷумлаи ҷумла ҷойгир аст. Ба ғайр аз ин, пайвандаки хабарӣ дар созмони ҷумлаҳои нимхабарии мазкур пайвандаки «**ва**» иштирок карда, дар дохили ҷумлаи мураккаб дида мешавад.

Дар мисоли дуҷумла низ ду гурӯҳи хабарӣ мавҷуд аст: *Бечора модараш ҳам яккадаст шуда монд, вай ҳам келин фароварда ба муроди дилаш расид [172, 38]. Садҳо нафар мардуми ҳашарҷӣ ҳам ҳар ҷо-ҳар ҷо хобиданд [173, 64]. Қассоб гӯсфанд мекушт, ошпазҳо оши палаву кабоб ва нонвойҳо фатири рағзани мепухтанд [173, 24].*

Ин воҳидҳои хабариро пайвандаки таркибии **ҳам...ҳам** пайваст мекунад. Ҷузъҳои пайвандаки мазкур мисли калимаҳои мутаносиб истифода

шуда, дар қисми аввал ва ё дуҷумлаи мураккаб меоянд [19, 35]. Дар ин ҷо дар муқоиса бо мисоли якум пайвандаки «**ва**» истифода намешавад.

Пайвандаки мазкур воҳидҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайвастро ба сифати пайвандаки пайвасткунанда мустаҳкам намуда, барои ифодаи муносибати якхела хизмат мекунад, яъне хабарии таркибии ин навъи ҷумлаҳои мураккаб шабоҳати аломатҳои хабарии ҳамон як субъектро ифода мекунад.

Бинобар ин, пайвандаки «**ҳам ... ҳам**» ба сифати пайвандаки пайвасткунанда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб барои ифодаи муносибати мушобех хизмат мекунад.

Барои тасдиқи ин ақида аз забони англисӣ мисол меорем: 1) **Both** his brother **and** sister are married [182, 65]. 2) **Both** these friends are interesting, they bring me three apples. **Both** of them are green [182, 38].

Ин ҷумлаҳои забони англисӣ ба тариқи зайл тарҷума мешаванд: **Ҳам** бародар ва **ҳам** хоҳари ӯ ошадор шудаанд. **Ҳардуи** ин рафиқон монанд мебошанд, онҳо ба ман се себ оварданд. **Ҳардуи** онҳо сабз мебошанд.

Дар ҳар ду мисоли забони англисӣ ҷумлаҳои мураккаби пайвасти эллиптикӣ (ноқис) мавҷуд аст. Шарҳи пурраи онҳо бояд чунин бошад: 1. *He was both tired and thirsty, for it was very hot* [185, 26] – *Ӯ ҳам хаста ва ҳам ташна шуда буд, барои он ки хеле гарм буд* 2. **Both** copper **and** lead are found in this mine – *Ҳам мис ва ҳам сурб аз ин (кон) дарёфт шудаанд* [185, 74].

Пайвандаки «**not only ... but**»-и забони англисӣ метавонад ба сифати пайвандаки пайвасткунанда дар ҷумлаи иштирок кунад, ки он аз калимаҳои ёридиҳандаи зерин иборат аст: ҳиссаҳои «**not**», зарфи «**only**» ва пайвандаки «**but**» [14, 157]. Онро ба қатори калимаҳои ёридиҳанда дохил кардан мумкин аст. Пайвандаки мазкур бештар барои пайваст намудани ҷузъҳои ҷумлаҳои сода хизмат мекунад: 1) *it would bring the world's news not only to their eyes but or their ears* [184, 117]. *Mrs. Williams and her husband ... had a loud speaker, but also a late speaker* [184, 21].

Пайвандаки таркибии «*not only ... but*» инчунин барои муайян кардани алоқаи байни гурӯҳҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаб хизмат мекунад: *Not only I like the movie but I also like the play. На танҳо синамо, балки намоиш ҳам ба ман маъқул буд. The movie is being shown not only at the Fox Theater but also neighborhood theaters. Синамо на танҳо дар театри Фокс, балки дар театрҳои дигар низ намоиш дода мешуд [184, 31].*

Ҷумлаи якум аз се гурӯҳи хабарӣ иборат мебошад: гурӯҳи хабарии якум дар навбати худ ҷумлаи содаи мустақилро ташкил мекунад ва ду ҷумлаи содаи минбаъда, ки ҳамчун ҷумлаи пайрав омадаанд, бо ёрии пайвандаки пайваस्तкунандаи «*not only ... but*» ба ҳамдигар пайваст шудаанд.

Қисми аввали ин пайвандак пеш аз ҷумлаи пайрави якум омада, қисми дуюми он бошад, пеш аз ҷумлаи пайрави дуюм меояд. Дар байни ҷузъҳои «*not only...but*» муносибати мутаносиб нишон дода мешавад. Маҳз муносибати мазкур ду ҷумлаи пайрави замонро дар як ҷумлаи мураккаби пайваст алоқаманд месозад. Аз ин ҷиҳат метавон ба чунин натиҷа расид, ки пайвандакҳои пайваस्तкунанда на танҳо барои пайваст кардани ҷумлаҳои аз ҷиҳати грамматикӣ мустақил, балки барои пайваст кардани ҷумлаҳои тобеъ низ хизмат мекунад: *When he should enter into the one church and receive his first communion va when he might join that wonderful brotherhood [185, 126]* ин ду воҳиди хабарӣ ба мисли ҷумлаҳои пайвасти якхела ба сарҷумла тобеъ мебошанд: *He begun to long for the day.* Маҳз якхелагии онҳо бори дигар вазифаи пайвасткуниро дар ибораи «*not only ... but*» исбот мекунад. Тарҷумаи тоҷикӣ он «*на танҳо, балки*» мебошад.

Дар ҷумлаҳои мазкур пайвандакҳои «*not only ... but*» ва инчунин муодили тоҷикӣ он «*на танҳо, балки*» маънои махсус ҳис карда мешавад, ки он дар сохтори ҷумлаҳои мураккаб дохил карда мешавад. Ҷузъи «*не только ... но*» «*not only ... but – на танҳо, балки*» аз рӯи мавқеи худ пас аз гурӯҳи хабарии якум гузошта мешавад. Ҷузъи дуюм «*but – балки*»-ро инчунин ҳодисае ном мебаранд, ки дар ҳар як субъект рух медиҳад [16, 116]. Дар мисоли таҳлил кардаи мо ба сифати номинанти ҳодисаи якум *he should*

enterin to the one church and receive his first communion баромад намуда, ҳодисаҳои дуҷум бошад, бо ёрии гурӯҳҳои хабарии *he might join that wonderful brotherhood* шарҳ дода мешавад. Ин ду ҳодиса ба ҳуди ҳамон шахс рӯй медиҳад, ки он ифодаи худро бо ёрии ҷонишини шахсии «*he*» дар ҳарду ҷумла пайдо мекунад. Мақсади ҷумлаҳои мураккаби пайвасти мазкур дар ду амал ва дар ҳуди шахс дар вазъияти тасвиршуда нишон дода мешавад. Нақши пайвандаки «*not only ... but*» дар ин ду амал якҷоя нишон дода мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки он на танҳо амали якумро иҷро карда, балки дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти мазкур муносибати пайвасткунандаи байни ду воқидҳои хабарии дар боло нишон додашударо ифода мекунад.

Пайвандакҳо калимаҳои серистеъмоли забон буда, дар омӯхтани ибораю ҷумла ва ифодаи фикр воситаи муҳим ба шумор мераванд. Вазифаи грамматикӣ онҳо алоқаманд намудани калимаю ибораҳо дар ҷумлаи сода ва алоқаманд гардонидани ҷумлаҳои сода дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб аст: Ба андешаи забоншинос Н.Бозидов «Пайвандакҳои пайвасти пайиҳами «–у, –ю» аъзоҳои ҷидаро, пайвандаки пайиҳами *ва*, пайвандакҳои хилофии «*аммо, вале, лекин*» ҷумлаҳои содаро бо ҳам мепайвандад. Пайвандаки тобеъкунандаи «*чун*» ҷумлаи пайрави замонро, *ки* ҷумлаи пайрави сабабро ба сарҷумла тобеъ мекунад» [19, 25].

Пайвандакҳои пайвасткунанда: «*ва, –у (–ю, –ву); and, ҳам... ҳам – both ... and, аммо, лекин, вале, балки – but ё, ё ки, ё ин ки – either ... or*» аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвастро бо ҳам мепайванданд [19, 44]. Пайвандакҳои тобеъкунанда хеле сершуморанд. Пайвандаки *ки* назар ба пайвандакҳои дигар сервазифа, серистеъмол ва дар созмони пайвандакҳои мураккабу таркибӣ сермаҳсул аст [19, 129].

Пайвандакҳо дар ҳарду забон аз ҷиҳати сохт сода, мураккаб ва таркибӣ мешаванд. Онҳо вазифаи муштаракро иҷро намуда, ҳамдигарро иваз карда метавонанд, вале баъзе пайвандакҳои муштараквазифа бо тобишҳои маъно аз муродифи худ фарқ мекунанд, аз ин рӯ, онҳо ҳамдигарро ба таври озод иваз карда метавонанд:

*Тарки ёрї кардию ман ҳамчунон ёрам туро,
Душмани чоңию аз чоң дӯсттар дорам туро [Б.Ҳилолӣ].*

Пайвандаки «–ю» чунин ҷумлаҳоро ба ҳам пайваستاаст, ки амалу ҳолати хилофи ҳамдигарро ифода мекунанд. Як нуктаро бояд таъкид кард, ки пайвандаки «–ю»–ро бо «*ва*» иваз кардан мумкин нест, махсусан дар назм. Ё:
Ҳамин ки мо ба қуллаи кӯҳ баромадем, босмачиён моро нигоҳ доштанд [173, 214]. Дар ин ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷумлаи пайрави замон «*мо ба қуллаи кӯҳ баромадем*» ба сарҷумла «*босмачиён моро нигоҳ доштанд*» бо пайвандаки таркибии «*ҳамин ки*» тобеъ шудааст. Дар ин ҷо онро бо пайвандакҳои «*вақте ки, ҳангоме ки, чун*» ва ғайра иваз кардан мумкин нест, зеро пайвандаки «*ҳамин ки*» ба ҷумлаи мураккаби тобеъ чунин тобишҳои маъноӣ медиҳад, ки амали сарҷумла пас аз амали ҷумлаи пайрав фавран, бидуни фосила воқеъ гардидааст: *вақте ки (ҳангоме ки) қатора аз гузаргоҳи дарёи Ваҳш гузашт, Ҳакимҷон яке аз таронаҳои нави дар он рӯзҳо ёдгирифтаи ҷавононро оғоз кард [173, 214].*

Фарқи ин ду гурӯҳи пайвандакҳои пайвасткунанда дар ин аст, ки пайвандакҳои пайвасткунанда аз тобиши маъноӣ фориг буда, дар ифодаи алоқаҳои маъноии байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб иштирок намекунанд, вале пайвандакҳои тобеъкунанда ё функционалӣ дар ифодаи алоқаҳои маъноӣю грамматикӣ байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаби пайваст нақши муайянро мебозанд. Бинобар ин, бархе аз забоншиносон роҷеъ ба ин масъала фикру андешаҳои худро баён намудаанд.

Ба қавли забоншинос М.Бозидов: «Хусусияти дигари фарқкунандаи ин ду гурӯҳи пайвандакҳо дар ин аст, ки аз ихтисори пайвандакҳои пайвасткунанда ҷиҳати семантикӣ ҷумлаи мураккаб тағйир намеёбад. Аммо азбаски пайвандакҳои тобеъкунанда дар ифодаи алоқаи маъноии байни ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб вазифаи муайянро иҷро мекунанд, онҳо хусусияти вазифавӣ дошта, истисно карданашон номумкин аст» [19, 50].

Аз ин ҷиҳат, доираи истеъмоли ин пайвандакҳо нисбат ба пайвандакҳои тобеъкунанда доманадор буда, дар ҳар ду вазифа пайвандакҳои

пайваस्तкунанда алоқаи баробариро таъмин менамоянд. Ё ин ки профессор Ф.К.Зикриёев се навъи пайвандакҳои пайваस्तкунандаро муайян кардааст: «пайвандакҳои муайянкунанда, пайвандакҳои хилофӣ ва пайвандакҳои чудоқунанда» [39, 145].

Ф.К.Зикриёев вучуд доштани муносибати сабабу натиҷаро дар семантикаи ҷумлаи мураккаби пайваст хотиррасон мекунад [39, 158].

Дар рафти таҳқиқ мо муайян мекунем, ки чӣ гуна ин пайвандакҳои забони англисӣ дар забони тоҷикӣ истифода мешаванд.

Илова бар ин, пайвандакҳо дар ҳар ду забон барои пайваст кардани қисматҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаби пайваст ҳамчун калимаҳои чудоқунанда хизмат мекунанд. Ҳамчунин, барои пайваст кардани воҳидҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забони англисӣ пайвандакҳои *«and, not only ... but, (also) neither ... nor»*, ба кор мераванд.

Дар забони тоҷикӣ бошад, барои иҷрои чунин вазифа пайвандакҳои зерин истифода мешаванд: *«ва, -у, –ю»* ва инчунин, баъзан барои ин кор пайвандакҳои такрори *«чи ... чи, гоҳ ... гоҳ»* истифода мешаванд. Ҳар як пайвандаки забонҳои муқоисасаванда дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст ифода ёфта, бо таъсири воситаҳои гуногуни мантиқӣ байни гурӯҳҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст хизмат мекунанд.

Дар ҳар ду забон ҳам пайвандакҳои пайваस्तкунанда мувофиқи маъно ба се гурӯҳ чудо мешаванд: пайиҳам, хилофӣ ва ҷудой.

Пайвандакҳои пайиҳам. Пайвандакҳои *«ва, –у (–ю, –ву), чи ... чи, ҳам ... ҳам»* ба гурӯҳи пайиҳам дохил мешаванд. Пайвандаки *«ва»* яке аз пайвандакҳои серистемол ва сервазифа дар ин гурӯҳ ба ҳисоб меравад.

Пайвандаки *«–у»* муодили пайвандаки *«ва»* буда, метавонанд дар бештари мавридҳо ба ҷойи ҳамдигар ба кор раванд: Дар нуқтаи гуфтугӯӣ доираи истемоли пайвандаки *«–у»* нисбат ба *«ва»* фарохтар аст. Дар алоқаи аъзои ҷидаи ҷумла пайвандаки *«ва»* асосан такрор намеёбад, аммо *«–у»* такроран оварда мешавад. Пайвандаки *«ва»* вобаста ба тарзи гуфтор ва мақсаду нияти гӯянда ё нависанда бо якчанд аъзои ҷида такроран зикр ёфта

метавонанд: *Дар он ҷо хонае воқеъ шуда буд, ки дар вай модари Латифҷон, зан ва бачагонаш ва ҳамширааш зиндагонӣ мекарданд [173, 129]. Вақти саёҳати ӯ ҳар сол дар моҳи август ва сентябр рост меомад, ки дар он моҳҳо аз рӯйи одат харбузаҳо, ангурҳо ва дар охири ин моҳҳо анҷир ва анорҳо ва дигар меваҳои тирамоҳӣ меназанд [173, 134]. It was a nice little place and Mr. and Mrs. Witla were rather happy of it. Макони хурд ва гуворое ба назар мерасид ва ҷаноб ва хонума Витла аз ин хело хушҳол буданд [181, 24]. The sun was shining and the sky was very cloudless [185, 22]. Офтоб мекурашид ва осмон ниҳоят софу безубор буд.*

Дар забони англисӣ калимаи «*neither*» ба сифати пайвандаки пайваस्तкунанда қариб дар ҳама ҳолат бо пайвандаки «*nor*» истифода бурда мешавад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки доираи истифодаи ин пайвандак дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар муқоиса бо пайвандаки пайваस्तкунандаи «*and*» маҳдудтар аст.

Дар англисшиносӣ асосгузори ин равия профессор А.И.Смирнитский мебошад. Мавҷудияти ибораҳои пайваст ва предикативиятро ин англисшинос ва пайравонаш рад мекунанд, зеро предикативият хоси ҷумла мебошад ва дар сатҳи ибора эътироф кардани ин категорияи наҳвӣ хилофи қоидаҳои забон аст. Онҳо ибораҳои пайвастро аз он сабаб маъқул намешуморанд, ки ибора бояд аз ду ҳиссаи гуногуни нутқ иборат бошад, ҳол он ки дар ибораҳои пайваст ҳар ду ҷузъи он ба як ҳиссаи нутқ мутааллиқ мебошанд ва онҳо тавассути пайвандаки пайваस्तкунанда алоқаманд мешаванд. Ҳамчунин, ақидаи Б.А.Илишро дар хусуси якҷоягии мубтадою хабар ибора шуморидан мақбул нест, зеро онҳо аъзоён ва маҳаки ҷумлаанд.

Ҳамин тавр, дар илми забоншиносӣ ҷудо намудани танҳо як навъи ибора (тобеъ) бештар дастгирӣ карда мешавад.

Алоқаи калимаҳо бо пайвандаки «*у*» нисбат ба пайвандаки «*ва*» сермахсул аст, аз ин рӯ, дар аъзои ҷидаи ҷуфт ҷузъҳои дохили бештар бо «*—у*» алоқаманд шуда, пайвандаки «*ва*» метавонад танҳо бо аъзои ҷида ва ё

чуфти охирин оварда шавад: *Ин хаёлҳои талху ширин, ин гумонҳои неку бад ва ин васвасаҳои пурташвиш, ки ҳеч ошиқи шайдое аз худ дураш карда наметавонад [175, 17]. These bitter **and** sweet ideas, this bad **and** thought full of danger temptations never lover leaves it alone...*

Хусусияти асосии пайвандакҳои пайвасткунандаи пайиҳам таъмин намудани алоқаю муносибати наҳвии калимаҳои якнавъ ва ба ҳам монанд мебошад.

Пайвандаки «**ва**» дар баъзе ҳолатҳо аъзои чумлаеро ба ҳам мепайвандад, ки онҳо алоқаҳои гуногун дошта, ба саволҳои гуногун ҷавоб мешаванд: *Шодӣ барои вай ва худаш хӯрок тайёр карда монд [178, 127]. Shodi cooked the food for him **and** for himself. Қозӣ ва раисро полисҳо дастгир кардашуданд [173, 154]. The Jude and the Chairmen were crushed by police.*

Пайвандаки «**ва**» дар чумлаҳои мураккаби пайваст хело серистеъмол буда, ду ва ё зиёда чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккабро ба якдигар алоқаманд мекунад. Дар ин гуна чумлаҳо ҳам пайвандаки «**ва**» пеш аз чумлаи охирин омада, ба итмом расидани чумлаҳои содаи таркиби чумлаи мураккабро нишон медиҳад: *Икромхоҷа давида ба тарафи ҳавли дарун гурехт ва Устоамак ҳам ӯро пеш карда рафт [177, 21]. Ikromkhoja ran towards the inside yard **and** Ustoamak went after him as well ran ran.*

Агар чумлаи мураккаби пайваст аз се чумлаи сода иборат бошад, гоҳо ду чумлаи содаи аввал бо пайвандаки «–у» ва чумлаи дуюму сеюм бо пайвандаки «**ва**» алоқаманд мешавад: *Дар ин дам овози пое шунида шуду Боймулло хомӯш монд ва ҳар ду аз он ҷо дур шуданд [178, 138]. In this time there was heard a step voice **and** Boimullo kept silence and two of them ran away from there [181, 132]*

Падидаи дар ду чумлаи аввал омадани пайвандаки «**ва**» ва пеш аз чумлаи охирин омадани пайвандаки «–у» камтар ба назар мерасад: *Дар ҳамин вақт онҳо бо якдигар видоъ намуданд ва писар ба тарафи модару падар роҳ гирифтун духтар ба тарафи дигар [174, 124]. In this time, they defected to each other **and** the son came to the father and mother **and** the girl to another side.*

II.2. Алоқаи пайвасти хилофӣ.

Алоқаи пайвасти хилофӣ яке аз усулҳои алоқае мебошад, ки дар забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ васеъ истифода мешавад. Оид ба ин масъала дар забоншиносӣ то ҳол ҳам ақидаву назарияҳои мухталиф вучуд доранд [29, 19].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пайвандакҳои хилофӣ: **аммо, вале, лекин** ва муодили онҳо дар забони муосири англисӣ **but** мебошад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бошад, алоқаи байни ибора ва ҷумлаҳо ба воситаи пайвандакҳои хилофӣ «**аммо, лекин, вале**» ба таври қиёсу муқобилгузорӣ ифода меёбад. Мисол: *овози наст, вале форам. A low voice but, pleasant [182, 211]. Ҳавои соф, аммо хунук. Puley weather but cold [182, 245]. Чойники зебо, лекин шикаста.* Алоқаи пайвасти хилофӣ аксар ҷумлаҳоро пайваст мекунад: *Шодӣ оромона ба гапҳои Юсуф гӯш мекард, Қосимҷон бошад, оҳиста – оҳиста асабӣ мешуд [178, 145]. Shodi silently listened to Yusuf but Kosimjon slowly got nerves.*

Дар ҷумла калимаи «**бошад**» (дар ҳамаи шахсу шумора) ва пайвандаки пайиҳами–у ба сифати пайвандаки хилофӣ низ истифода мешаванд: *Чаро шумо ин корро дар вақташ анҷом надодед, ҳол он ки барои шумо ҳамаи шароитҳо муҳайё буданд [169, 47]. Бори ман қуввати як навҷавони понздаҳ – шонздаҳсолаи тандурустро талаб менамуд ва ҳол он ки ман бачаи ёздаҳсола будам [169, 21].*

Дар забони англисӣ дар ҷумлаҳои мураккаби хилофӣ ба сифати пайвандакҳои хилофӣ пайвандакҳои зерин истифода мешаванд: **but, while, wheres** ва инчунин калимаҳои пайвандакдори «**still, while, yet, otherwise, nevertheless**» ва ғайра. *The darkness was offensive, but the street was still dimly lighted [185, 217]. Торикӣ фаро мерасид, аммо то ҳол кӯча дурахшон буд. He knew there were excuses for his father, yet he felt sick at heart [185, 116]. Ӯ медонист, ки падараш ҳоло ҳам дар таътил буда, ӯ сактаи қалб шуд. He called on me while I was having dinner [184, 165]. Ӯ замоне бо ман дар алоқа шуд, ки ман хӯроқи шом мехӯрдям.*

Дар мисоли якуми чумлаи мураккаби забони англисӣ пайвандаки хилофӣи «*but*» пеш аз исм омада, муодили он дар забони тоҷикӣ пайвандакҳои хилофӣи «*аммо, вале, лекин*» дар чумлаи дуҷум пайвандаки хилофӣи «*while*» омада, муодили он дар забони тоҷикӣ «*модоме ки*» мебошад.

Дар забони тоҷикӣ муодили пайвандаки *while* чунин пайвандакҳо ба шумор меравад: «*аммо, лекин, вале, балки, вагарна, набошад, ҳол он ки, вақте ки*».

Акнун вазифаи ин пайвандакҳоро дар ҳар яке аз ин забонҳои муқоисашаванда дида мебароем, шарҳи муқоисавии онҳоро бо мақсади нишон додани изоморфизм ва аломорфизм дар ин ҷанбаҳои ҷумлаҳои мураккаб меорем.

Худи пайвандаки хилофӣи «*but*» –и забони англисӣ бо пайвандаки хилофӣи «*аммо, вале, лекин*»–и забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Ин пайвандакҳо тобиши гуногуни маъноӣ дошта, барои пайваст намудани калимаҳои мустақил ё ибораҳо дар таркиби ҷумлаҳои сода ва ҳамчунин барои муайян кардани алоқаи байни ҷузъҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст хизмат мекунад: 1) *A beam of sunlight, smoky, with dust – motes, came slight in on to the wall before him – pretty thing, a beam of sunlight, but a terrible of dust [181, 54].* 2) *Being set ashore, with very little money in their pockets, and no definite plan of operation in their heads, they sought out a cheap tavern [185, 48].* 1) Қариб гирди ҳавлию боғи фақирона лаҳзаҳои чанд гап, вале ба дарун надаромад. 2) Ман ҳам аз дарун истода кор мекардам, ба дӯстонам мадад мекардам, лекин нашуд.

Дар ин чор ҷумлаи муқоисашаванда пайвандакҳои «*but– аммо, вале, лекин*» барои муайян кардани алоқаи байни ҷумлаҳои содаи яктаркибаи маъноӣ хилофдошта хизмат мекунад.

Агар ҷумлаи пайрави хилофӣи пеш аз сарҷумла омада бошад, дар аввали сарҷумлаи он пайвандакҳои пайвасткунандаи хилофӣи «*вале, лекин, аммо*» меоянд ва маъноӣ хилофро қувват медиҳанд. Чунин ҷумлаҳои мураккаб

хусусиятҳои ҳам тобеъ ва ҳам пайваст доранд: *Омадани ман инҳоро хурсанд кунад ҳам, аммо ба ин кори ман ҳайрон шуда, тамошо карда истоданд. My visit makes them happy, but I have been watching for this work and watched [185, 48]. Офтоб фуру рафта бошад ҳам, вале равшан аст. The sun has set, but it is still light [184, 24].*

Дар чумлаҳои зерин пайвандакҳои хилофӣ барои муайян кардани алоқаи байни чузъҳои хабари таркиби чумлаҳои мураккаб хизмат мекунад: 1) *Якҷоя суҳбат кардем, вале суҳбати мо шира нагирифт. We talked together, but our discussion did not take place [168, 87]. I am sorry, but it is a little less for your own relief. Ман шуморо ҳурмат дорам, лекин барои муҳаббати худро бахшидан ин кам аст [168, 54]. At first, I worried with every step I took, but in a week or so it was only a job [184, 78]. She must have come to the store before Good – Friday, but I could not remember it [185, 15].*

Дар сарчашмаҳои мухталифи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ якҷанд тобишҳои маъноӣ зикр шудаанд, ки пайвандакҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро шарҳ медиҳанд ва аз ин тобишҳо иборат мебошанд:

- маъноӣ ба меъёр номутобиқ;
- маъноӣ муқоисавӣ–хилофӣ;
- маъноӣ хилофӣ–муқоисавӣ;
- маъноӣ хилофӣ–нопурра;
- маъноӣ хилофӣ–пурра;
- маъноӣ васеи пайҳамӣ;
- маъноӣ интиҳобӣ;
- маъноӣ сабабӣ;
- маъноӣ муқоисавии ҷудоқунанда;
- маъноӣ муқоисавӣ – эзоҳӣ;

Тобиши маъноӣ ва намудҳои алоқае, ки пайвандакҳоро нишон медиҳад, барои алоқаманд гардонидани маъно дар сохтори чумлаҳои сода ва мураккаб ёри мерасонанд. Сипас, шаклҳои махсуси ин маъноҳо ва алоқаро, ки ин пайвандакҳоро дар сохтори чумлаҳои мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

шарҳ медиҳанд, таҳлил карда, изоморфизм ва аломорфизмро дар сатҳи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳем.

Таҳлилно бо ду мисоли забонҳои муқоисашаванда оғоз мекунем: 1) *Pier wished to reply, but could not get in a word [184, 17]. Пиер мехост ҷавоб диҳад, аммо сухан карда натавонист. It is a sad story, but if you will try to restrain your tears I will tell you about it [184, 32]. Ин воқеаи ғамангез аст, аммо агар шумо кӯшиши намоед, ки ашкатиноро доред, ман ҳамаашро ба шумо нақл хоҳам кард.*

Дар мисоли якуми забони англисӣ оид ба чор амал маълумот дода мешавад, ки бо субъект рӯй додааст. Субъект танҳо дар ҷумлаи якум як маротиба нишон дода шуда, дар ду таркиби хабарии охири аломати хабарии ноқисӣ (эллиптикӣ) дорад. Бинобар ин, ҷумлаи мазкур ба гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ноқис (эллиптикӣ) марбут аст. Дар байни таркибҳои хабарии якум ва дуҷум алоқаи хилофӣ ба чашм мерасад, аммо гурӯҳи хабарии сеюм бо таркибҳои хабарии пешина дорои алоқаи пайвастананда буда, алоқаи хилофӣ ба назар намерасад.

Дар мисоли дуҷуми забони англисӣ ду таркиби хабарӣ мавҷуд аст, ки ҳар яке аз онҳо вазъияти алоҳидаи экстралингвистикиро нишон медиҳанд. Вазъияти дуҷуми экстралингвистикӣ вазъияти якуми экстралингвистиро қиёс мекунад.

Дар ин ду мисоли забони англисӣ пайвандаки «*but*» барои муқоисаи ду ҷумлаи сода хизмат мекунад, ки вазъияти муқолифӣ экстралингвистиро дар бар мегирад.

Забоншинос Л.Х. Лустрэ дар кори худ якчанд алоқаи маъноиро дар байни ҷузъҳои хабарии ҷумлаҳои мураккаб ёдовар мешавад [72, 84].

1. **Алоқаи хилофӣ** – маҳдудкунанда: *Sorry to bother you with all this, but I had to say it [185, 28]. Бубахшед, ки бо ҳамаи ин шуморо таъшиши додам, вале мебоист, ки ман инро ба шумо гуям.*

Чи хеле ки аз мисоли забони англисӣ ва тарҷумаи он маълум мешавад, дар байни гурӯҳҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаб ду намуди алоқа ба

назар мерасад, аз як тараф алокаи хилофӣ мавҷуд аст, ки доираи маънои маҳдуд васеъ карда мешавад, аз тарафи дигар ба алокаи хилофӣ алокаи шарҳдиҳанда зам мегардад.

2. **Алокаи хилофӣ – пурқунанда:** *His face was pale, but his chin had a firm line [185, 217]. Рӯяш рангпарида буд, аммо болои ҷоғаш чуқурчаи амиқе дошт.*

3. **Алокаи хилофӣ – хилофӣ.** Мисол: *It might not be orthodox medicine, but it was the best he had ever knowen [185, 24]. Ин шояд табобати муътақид набошад, вале ин лаҳзаҳои беҳтарине буд, ки ӯ қаблан дучораиаш намуфтааст.*

Дар ин мисол семантикаи хилофӣ ба маънои хилофӣ мувофиқат мекунад.

4. **Алокаи васеъқунанда,** ки дар бисёр ҷумлаҳои мураккаби забони англисӣ дида мешавад. Мисол: 1) *He was early and he knew it, but he could not wait a moment longer [185, 28]. Вай барвақт омада буд ва инро ӯ медонист, вале ӯ наметавонист дигар интизорӣ кунад.* 2) *He was the gance, but he gave no sign for a mount the things he had learned was discipline [185, 74]. Вай нигоҳи ӯро дид, вале ба ин эътибор надод, зеро дар байни чизҳои, ки ӯ омӯхта буд, як тартиботи муайян ба назар мерасид.*

Дар ин ҷумлаҳо маънои пайвандаки «*but*» камтар мешавад. Қисми дуоми ибора хусусияти васеъ ва равшанқунандаро дорад ва пайвандаки «*but*» бошад, вазифаи пайвастуниро иҷро мекунад.

Ҳамин тавр, бояд ду навъи ҷумлаи мураккаби пайвастро бо пайвандакҳои «*but – аммо, вале, лекин*» аз ҳам ҷудо кунем. Ба навъи якум чунин ҷумлаи мураккабе мансуб аст, ки дар он ду фикр муқобил аст, ба дуомаш бошад, ҷумлаи мураккабе, ки дар он ҷузъи луғавии алоҳидаи таркиби ибори хабарии ҷумлаҳои мураккаби муқобил гузошта мешаванд.

Пайвандаки «*yet*»–и забони англисӣ муодили худро дорад, ки он аз рӯи маъно ба гурӯҳи зарфҳои «*боз, ҳанӯз*» мансуб аст. Маълум аст, ки калимаи «*yet*» ба сифати пайвандак маҳз аз ин зарф пайдо шудааст. Пайвандаки мазкур барои муайян намудани алокаи байни ҷузъҳои хабарии ҷумлаҳои

мураккаби забони англисӣ хизмат мекунад: *1) I have lived a long life among warriors, and know many a brave one, yet have I never seen a man like unto thee [185, 94]. Ман солҳои дарози умрамро дар байни ҷанговарон гузаронидам ва бисёре аз онҳоро медонам, бо вучуди он ман ҳаргиз мардERO мисли шумо то ҳол надидаам.*

Пайвандаки «*yet*»-и забони англисӣ ба зарфҳои «*бо вучуди ин, бо вучуди он*»-и забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Пайвандакҳои мазкурро забоншиноси тоҷик Ф.Зикриёев «пайвандаки ҳолии иловагӣ номидааст» [38, 67].

Ҳам пайвандаки «*yet*»-и забони англисӣ ва ҳам зарфи «*бо вучуди ин ё бо вучуди он*»-и забони тоҷикӣ алоқаи хилофӣ байни ду таркиби хабарии забонҳои муқоисашавандаро нишон медиҳад. Дар ин ҷо пайвандаки мазкур маънои хилофро ифода мекунад, ки мисолҳои зерини забони тоҷикӣ гувоҳи онанд: *Гарчанде ки торикӣ фаромада, деҳаро хуб дидан имкон надошт, бо вучуди он кӯчаи дароз ва хонаҳои чоркунҷаи ҷӯбини онро мушоҳида намудан мумкин буд – It was hardly possible to see the settlement, because of the fallen darkness, yet one could notice its long streets with square wooden houses [178, 114].*

Дар ҳарду забон дар байни ду таркиби хабарӣ муносибати хилофӣ дида мешавад.

Ба ғайр аз тобишҳои маъноии нишондодашуда, таркиби хабарии баъд аз пайвандаки «*yet*»-и забони англисӣ ва пайвандаки «*бо вучуди он*»-и забони тоҷикӣ омада, маънои нав ва муҳимро ифода мекунад, ки маънои яқум тавассути таркиби хабарии пешина ифода ёфтаре муқобилат мекунад.

Пайвандаки мазкурро бо забони тоҷикӣ «*бо вучуди ин (он)*», «*ба ин нигоҳ накарда*», «*ба ҳар ҳол*» тарҷума кардан мумкин аст: *He`s treated your badly, still he`s your brother and you should help him [185, 110]. Ў ба ту бад муносибат карда бошад ҳам, ба ин нигоҳ накарда ту бояд ба ӯ ёрӣ диҳӣ, ӯ бародари туст.*

Дар ин ду ҷумла пайвандаки «*still*»–и забони англисӣ, ки муодили он дар тоҷикӣ – «*бо вуҷуди ин*», «*ба ин нигоҳ накарда*» мебошанд, барои муайян кардани алоқаи хилофии байни ҷумлаҳои содаи таркиби ҷумлаи мураккаб хизмат мерасонанд. Ин воҳиди забонии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тобиши хилофиро дар муносибати байни ду таркиби хабарӣ дохил намуда, маънои иловагии хилофиро баён мекунад. Пайвандакҳои «*still, yet, in spite of, in any case, otherwise*» ва муодили тоҷикии онҳо синоним буда, аз рӯйи дараҷа пайвандаки «*still*»–и забони англисӣ ва пайвандаки «*ба ин нигоҳ накарда*»–и забони тоҷикӣ серистеъмоланд.

Муодили тоҷикии пайвандаки хилофии мазкур пайвандакҳои «*ҳам, вагарна*» мебошанд: *The rent is high, otherwise the house is fine [168, 144]. Нархи иҷоранулиаш баланд бошад ҳам, манзилгоҳ оличаноб аст.*

Аз таҳлили мисолҳо маълум мешавад, ки пайвандаки «*otherwise*»–и забони англисӣ бо пайвандакҳои «*ҳам, вагарна*»-и забони тоҷикӣ мувофиқат мекардааст. Дар ин ҷумлаҳо пайвандакҳои ҳар ду забон маънои хилофӣ доранд: *1) Ман Давлатро ҳам бо худ мегирам, вагарна вай дар ин ҷо танҳо метарсад,- гуфт Даря [175, 58]. I will take Davlat with me, otherwise he'll be afraid being alone, said Darya''.*

Қайд кардан бамаврид аст, ки пайвандакҳои «*ҳам, вагарна*» дар нутқи адабии хаттӣ бештар истифода мешавад, бинобар ин, доираи истифодаи онҳо дар нутқи шифоҳӣ маҳдуд аст. Пайвандаки «*otherwise*»–и забони англисӣ бисёрвазифа буда, барои муайян кардани ҷумлаи пайвасти замон бо пайвандакҳои дигари тобеъкунанда истифода мешавад. Ин пайвандак дар баъзе мавридҳо ба вазифаи пайвандаки пайвасткунанда низ ба кор меравад. Пайвандаки номбурда бо забони тоҷикӣ «*ҳол он ки*» тарҷума мешавад: *1) He had been suffocating in that atmosphere, while the apprentice`s chatter had driven him frantic [185, 128]. Дар чунин вазъият ӯ диққи нафас истода буд, ҳол он ки ҷақ – ҷақи шогирдон ӯро асабонӣ карда буд.*

Аз мисолҳои забонҳои тоҷикию англисӣ ва тарҷумаи онҳо маълум шуд, ки пайвандаки «*while*» ва муодили тоҷикии он «*ҳол он ки*» ду гурӯҳи

хабарии маънои хилофӣ доштани таркиби чумлаи мураккабро ичро мекунад, ки маънои хилофӣ онҳо на танҳо ба ин пайвандакҳо, балки ба матн вобаста аст.

Ин пайвандакҳои номбурдаи забонҳои муқоисашаванда дар матни бадеӣ кам истифода мешаванд. Ин ду пайвандаки ҳаммаъно барои муайян намудани алоқаи байни ҷузъҳои хабарии таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст хизмат мекунанд: 1) *She had been anxious enough to get the job—whereas Turgis... lived in lodgings here in London [168, 87].*

...Агар ин касро ба хонаат барӣ, ҳеч набошад, ба як асп савор карданат даркор ҳол он ки ту асп надорӣ [178, 37].

Ҷумлаҳои мураккаби забони англисӣ аз рӯйи намунаи зерин ба забони тоҷикӣ тарҷума мешаванд: *ӯ хеле мехост дар ин ҷо кор пайдо кунад, ҳол он ки сайёҳ дар Лондон дар хонаи иҷора зиндагӣ мекард [168, 37]. She wanted to find a job here, while the tourist lived in London on the rented house.*

Ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ба ҷумлаҳои зерини забони англисӣ мувофиқат мекунад: *If you invite him to your house, you must at least present his with a horse, whereas you have not got any horse [185, 33].*

Мисолҳои овардашуда ва тарҷумаи онҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки «*whereas*» ва «*ҳол он ки*» муодили мутлақ буда, ҷузъҳои ҷумлаҳои мураккаби пайвастро ошкор менамоянд ва байни онҳо алоқаи хилофиро муайян месозанд.

Мавқеи ин воҳидҳо баҳснок аст, бинобар ин, мехоҳем, ки андешаи худро роҷеъ ба ин масъала баён намуда, ҳаммаънои англисии ин воҳидҳоро муайян созем. Маълум аст, ки «*бошам, бошӣ, бошад, бошем, бошед, бошанд*»-ро пайвандак шуморидан ҳеч мумкин нест, чунки пайвандак ҳиссаи тағйирёбандаи нутқ буда, воҳидҳои нишондиҳандаи забон аз рӯйи шахсу шумора тасриф мешаванд: *ман бошам, ту бошӣ, вай бошад, мо бошем, шумо бошед, онҳо бошанд.*

Чунин воҳидҳои забонӣ вазифаи муқаддимавиро ичро мекунанд, бинобар ин, феъли «*будан – to be*»-ро дар ҳолати нишондодашуда бояд ба

чузъҳои туфайлии чумла мансуб донист, ки ба гурӯҳи пайвандакҳои хилофӣ дохил намешавад. Барои исботи ин далел метавон чанд мисоле аз монографияи забоншинос Ф.Зикриёев иқтибос биёрем [39, 124]: *Обу ҳавои Зарчашма аз баҳр дида бисе салқинтар буд, шабҳояш бошад, ҳатто хунук мешуд [178, 32]. The weather in Zarchashma was cooler than in the city, as for its nights, it was even cold.*

Чи хеле ки маълум шуд, ибораи забони тоҷикии «*шабҳояш бошад*» бо забони англисӣ «*as for its nights*» тарҷума шудааст. Воҳиди мазкур на танҳо барои муқобилгузорию ду маъно, балки барои ифодаи маънои иловагӣ хизмат мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки чумлаи баъд аз ин ибора омада барои ифодаи маънои иловагии пешина хизмат мерасонад.

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тахминан даҳ пайвандак истифода шудааст, ки дар байни онҳо ҳаммаъногии пурра мавҷуд аст.

Бояд ёдовар шуд, ки баъзе пайвандакҳои ин гурӯҳ, ба монанди «*but – ammo, вале лекин*» на танҳо барои ифодаи муносибати хилофи байни чузъҳои хабарии таркиби чумлаҳои мураккаб, балки барои муқоисаи чузъҳои алоҳидаи луғавии чумлаҳои сода, ки як чумлаи мураккаби пайвастро созмон медиҳанд, хизмат мерасонанд.

Дар баъзе ҳолатҳо як пайвандаки забони англисӣ бо ду–се пайвандаки забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад ва ё баръакс.

Дар байни забонҳои муқоисашаванда дар доираи ин чумлаҳои мураккаб нисбат ба алломорфизм изоморфизм бештар муоина шудааст.

Бо инкишофи тафаккур ва пешрафти ҷамъият сохти чумлаҳои мураккаб дар давоми тамоми таърихи забони адабии тоҷик ва англис тадриҷан такмил меёбад. Дар ин самт маъно ва вазифаҳои грамматикӣ воситаҳои наҳвӣ амиқ ва ҳудуди алоқаҳо ва тобеъият равшантар мегардад, таркиби воситаҳои тобеъкунандаи чумлаҳои пайрав ва сарчумла боз ҳам муқаррар ва доираи истеъмоли пайвандакҳо васеъ мешавад [120, 48].

Дар ҷараёни инкишофи таърихии забон, пеш аз ҳама, низоми пайвандакҳои тобеъкунанда такмил ёфта, воситаи муҳимми ифодаи

муносибатҳои маъноӣ ва грамматикӣ, тобишҳои замон, сабаб, мақсад, шарт ва ғайра гардидаанд.

II. 3. Алоқои пайвасти ҷудой.

Алоқои пайвасти ҷудой мисли дигар ҷузъҳои калимасоз дар сомонӣ хиссаҳои гуногуни нутқ барои пайваст кардани калима, ибора ва ҷумлаҳои нақши муассиреро соҳибанд. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳар як хиссаи нутқ ба худ воситаҳои алоқои мушаххасеро доро мебошанд, ки онҳо дар забоншиносӣ бо унвони алоқои пайваст, пайиҳам, ҷудой ва ба воситаи пайвандакҳо ёд мешаванд. Барои бархе аз хиссаҳои нутқ қабули пайвандакҳои тобеъкунанда ва барои қисмати дигаре бошад, пайвандакҳои пайвасткунанда ҳосанд. Масалан, дар алоқои калима, ибора ва ҷумлаҳои забонҳои тадқиқшаванда бештар пайвандакҳои нақши асосиро мебошанд. Дар ҳар ду забон ҳам ин тарзи алоқа ба воситаи пайвандакҳои ҷудои «*ё ... ё, ё ки, ё ин ки*» ва муодили онҳо дар забони англисӣ пайвандакҳои «*either... or, neither ... nor*» пайваст мешаванд [19, 57; 16, 83]. Ин навъи алоқа бештар ба чашм мерасад. Масалан: *Ӯ аз магазин ё китоб мехарид, ё дафтар, ё ягон чизи дигар* [176, 17]. *He bought either book, either notebook or another thing from the market. Ӯ шумо сухани маро нағз нафаҳмидед, ё ин ки худам фаҳмонида натавонистам* [172, 90]. *Either you didn't understand my words well or I couldn't explain you.*

II. 4. Алоқои пайвасти бепайвандак дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Алоқои пайвасти бепайвандак ҳоси ҷумла аст. Дар алоқои калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои бепайвандак муносибати маъноӣ, тартиби калима, такрор, интонатсия мавқеи назаррас доранд: *дар хона – at home, дар дӯкон – at the store, дар мағоза – at the shop; аз Институти хоҷагии қишлоқ – from the Agriculture Institute, Институти политехникӣ – Politechnich Institute, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон – Tajik State Pedagogical University; Занг зада шуд, талабагон ба синфхояшон даромаданд* [176, 95]. *The bell rang and students entered their classroom.*

Чумлаҳои мураккаби тобеи беспайвандак «*asyndetically complex sentences*». Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва забони англисӣ бидуни пайвандак низ сохта мешаванд. Дар чумлаҳои мураккаби тобеи беспайвандак алоқаи маъноӣ ба мисли чумлаҳои мураккаби тобеи пайвандакдор барҷаста ифода намешавад. Дар ин ҳолат, забони тоҷикӣ хусусиятҳои дорад, ки аз забонҳои дигар ба кулӣ фарқ мекунад; дар ифодаи алоқаҳои семантикӣ – нахвӣи чумлаҳои пайрав бо сарчумла ба чун пайвандак мутобиқати шаклҳои феълӣ ба монанди воситаҳои муҳими алоқа мавҷуданд, ки вазни асосии алоқаро бар дӯши худ гирифта, бори воситаҳои дигари алоқа, алаҳусус пайвандакҳоро хеле сабук мекунад, ки дар натиҷа бо овардан ё наовардани пайвандак чандон эҳтиёҷ намонад: *Илм хоҳӣ, тақрир кун*[174, 45]. *Practice makes perfect* is the matter of wearing.

Оҳанг воситаи муҳимтарини алоқаи тобеъ дар созмони чумлаҳои мураккаб ба ҳисоб меравад. Хусусияти оҳанги чумлаҳои мураккаби тобеи беспайвандак ҳамин аст, ки чумлаи аввал бо оҳанги баланд талаффуз мешавад: *Хоби Мурод намебурд: ҳаво гарм ва дамгир буд* [173, 50]. *Man guftam, gap tamom* [172, 151]. *I wish you had come earlier. We know they are doing well. I knew they are here.*

Дар созмони чумлаи мураккаби тобеи беспайвандак забони тоҷикӣ калимаҳои ҳамнисбат мавқеи хоса дошта, мутобиқати шакли феълӣ, хабарҳои сарчумла ва чумлаҳои пайрав низ ёрӣ мерасонанд. Илова бар ин, махсусан дар чумлаҳои мураккаби тобеи беспайвандак ифодаи грамматикӣ ва луғавӣ калимаҳои, ки чумлаҳои пайрав онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд, ҷолиби диққат аст.

Дар таркиби баъзе чумлаҳои мураккаби тобеи беспайвандак забони тоҷикӣ сарчумла дар аввал бо калимаҳои ҳамнисбат омада, ба воситаи оҳанги махсус чумлаи пайравро ба худ тобеъ мегардонад. Дар ин ҳолат, калимаҳои ҳамнисбат беспайвандак омада, сабаби пайдо шудани чунин оҳанг мегардад: *Чунон хун резам, ҷаллоди амир ба воҳима ояд* [174, 65]. *As soon as blood is poured, the meltdown comes to an end. Одатан ҳамин. Дар ҳавои вайрон ҳар*

вақт рафта, пахтаашро хабар мегирад [174, 247]. That is right. At the time of the violent air, he goes to his cotton.

Хулосаи боби дуюм

Аз таҳлилу баррасии мавқеи алоқаи пайваст дар созмони ибора ва ҷумлаҳои мураккаби забонҳои таҳқиқшуда метавон ба хулосаву натиҷаҳои зерин омад:

1. Дар ҳар ду забон ҳам нақши пайвандаки пайвасткунандаи пайиҳам *ва, у, ю, and* хеле назаррас, ки маҳз ба воситаи онҳо ибораву ҷумлаҳо ба ҳам пайваст мегарданд.

2. Пайвандакҳои тобеъкунанда бошад, дар пайваст намудани ҷумлаи мураккаб нақши муҳим дорад.

3. Дар ҳарду забон ҳам миқдори ин пайвандакҳо он қадар беш нест. Тавре ки аён гардид, сафашон якранг набуда, бо вучуди ин пайвандакҳои *ва, у, ю, ё, ё ки, ки* низ бо муродифи англисии худ (*and, or, either or, neither ... nor, that*) дар пайваст кардани ибора ва ҷумла мақоми махсусро ишғол менамоянд.

Боби III.

Алоқаи тобеъ дар забонҳои муқоисашаванда

Ин навъи алоқа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои воситаҳои нахвӣ ба худ хос мебошад. Алоқаи тобеъ ҳам ба ибора ва ҳам ба ҷумла мансуб аст. Дар алоқаи тобеъ ибора ва ҷумлаҳо байни якдигар дар муносибати вобастагӣ мебошанд. Мувофиқи алоқаи тобеъ як ҷузъи воҳиди нахвӣ изофӣ буда, ҷузъи дигар ба он аз ҷиҳати грамматикӣ тобеъ мебошад ва онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад. Доираи ифода ва истифодаи воситаҳои нахвӣ дар алоқаи тобеъ нисбат ба алоқаи пайваст хеле васеъ мебошад.

Воситаҳои грамматикӣ ифодаи он хеле гуногун аст, дар алоқаи онҳо калимаҳои ёридиҳанда, пешоянд, пасоянд, бандаки изофӣ, бандакҳои феълӣ ва хабарӣ, тартиби калима ҳамчун воситаи грамматикӣ хизмат мекунад.

Дар алоқаи тобеъ як ҷузъ ба ҷузъи дигар тобеъ мешавад, яъне калимаи якум тобеъкунанда ва калимаи дигар тобеъшавандаи он аст.

Алоқаи тобеъ мувофиқи алоқаи луғавӣ-грамматикӣ худ ба якҷанд гурӯҳи калон тақсим мешавад [28, 24].

III.1. Алоқаи вобастагӣ

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вобастагӣ яке аз воситаҳои маъмули алоқа буда, дар он ҷузъи асосӣ (ядро) талаб мекунад, ки ҷузъи тобеъ (адъюнкт) шакли грамматикӣ худро тағйир диҳад. Масалан, дар ибораҳои исмӣ забони англисӣ «*sister`s flat*» ядро «*flat*» талаб мекунад, ки адъюнкт «*sister*» шакли падежи соҳибиро гирад [125, 178]. Дар ибораи феълӣ бошад, ядро талаб мекунад, ки адъюнкте бо ҷонишини ишоратӣ ифода ёфта шакли падежи объектиро гирад [125, 185]. Мисол: «*to show he*» гуфташ нодуруст аст, зеро ядро «*to show*» талаб мекунад, ки ҷонишини шахсӣ «*he*» шакли падежи объектӣ «*him*»-ро гирад.

Мисолҳои дигар:

To send him va na to send they

To follow her va na to follow she

To find him ва на to find he

To find her ва на to take she

To like him ва на to like him

To allow her ва на to allow she

To give them ва на to give they

1. *Well you have the kindness to answer me [185, 19].*

Шумо ба ман ҷавоб медиҳед ё не?

2. *But where are you going to find him? [185, 61].*

Вале чунин одамро аз кучо пайдо мекунед?

She must give him a meal that he would like [185, 67].

Ман бояд ба ӯ хӯроки дӯстдоштаашро диҳам.

3. *Mrs Swarts thanked him and bought a few other things [185, 127].*

Хонум Свотс ба ӯ миннатдорӣ баён кард ва дигар чизҳои нав харид.

4. *What a lucky woman she was [185, 37]. Ӯ чӣ қадар зани хушбахт буд.*

5. *Their parents were old – fashioned and would not send them to school. [185, 54]. Волидаини ӯ одамони замонавӣ набуданд ва онҳоро ба мактаб фиристода натавонистанд.*

6. *I promise him that won't tell mother [185, 134]. Ман ба ӯ қавл додам, ки ба модарам намегӯям.*

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки дар забони англисӣ дар ибораҳои объектӣ, ки мавриди кори таҳқиқоти мост, алоқаи вобастагӣ мавҷуд аст. Вале чунин алоқа дар ибораи феълии забони англисӣ хеле маҳдуд буда, танҳо дар он мавридҳои амалӣ мегардад, ки адъюнкт бо ҷонишини шахсӣ ифода шавад. Дар микёси ибораҳои объектӣ алоқаи мувофиқат дучор намешавад. Дар «*to see him*» алоқаи вобастагӣ мавҷуд аст. Вале ҳангоми бо исм ифода ёфтани адъюнкт «*to see John*» алоқаи вобастагӣ аз байн меравад.

Дар забони тоҷикӣ корбурди алоқаи вобастагӣ гаранте маҳдуд бошад ҳам, он нисбат ба забони англисӣ андаке бештаре сермаҳсул аст: *Ӯро дидан, ҷумларо дидан*. Чунон ки мебинем, дар забони тоҷикӣ ҳангоми чи бо

ҷонишини шахсӣ ва чи бо исм ифода шудани адъюнкт дар ибораҳои феълӣ бо муносибати объектӣ адъюнктҳо пасоянди **-ро** мегиранд.

Ҳоло он ки дар забони англисӣ танҳо ҳангоми адъюнкт будани ҷонишини шахсӣ он шакли махсус мегирад. Дар сурати адъюнкт будани исм он шакли грамматикӣ худро тағйир намедихад.

Ҳамин тавр, алоқаи вобастагӣ дар забони тоҷикӣ дар ибораҳои объектӣ муносибан васеътар истифода мешавад. Баръакс, дар забони англисӣ ин навъи алоқа аз ҳисоби ибораҳои исмӣ навъи *«sister flat»* андаке бештар мавриди истифода қарор мегирад.

Дар ин навъи алоқаи грамматикӣ ба ғайр аз пешоянд ягон унсури пайвастандандаи дигаре ба чашм намерасад. Алоқаи вобастагӣ дар забони тоҷикӣ байни хабару пуркунанда *«ба онҳо вазифа супоридем – we gave them a test; аз Акбар нурсидем – we sked from Akbar»*; хабару ҳол *«ба факултет омадем – we came for to the faculty; дар хона нишаста буданд – we was setting for home; барои хондан омад – we came for studing»* байни муайянкунандаву муайяншаванда (*Гулбибиро орзу; пиразанро умед*) ва ибораи феълӣ *«касоро муҳокима кардан – to discuss someone; мақоларо хондан – to read the article, ба муаллим ҷавоб додан – to answer to the teacher»* номӣ *«санг барин сахт – as hard as strong as a stone, ҷавоб ба савол – hthe answer to the question»* ва зарфӣ *«ҷавобан ба шумо, хитобан ба Ватан»* ба амал меояд [173, 122].

Дар алоқаи вобастагии забони англисӣ ҷузъи асосӣ талаб мекунад, ки ҷузъи тобеъ ягон шакли махсус гирад: дар ибораи *«to see him»* вожаи *«see»* талаб мекунад, ки ҷузъи тобеъ *«he»* дар шакли падежи объектӣ *«him»* истифода шавад [125, 186].

Алоқаи вобастагӣ ҳангоми ба феъл тобеъ шуда омадани ҷонишинҳои шахсӣ *«I, you, he, she, we, they»* мушоҳида мешавад: *Tell me, show us, give them*. Дар баъзе дастурҳо ба ғайр аз вобастагии бевосита боз вобастагии пешояндиро ҷудо мекунанд [160, 182]. *A schoolmate of my btother`s [182, 23]*. Дар муносибати байни феъл ва ҷонишини саволию нисбии *who – whom* алоқаи вобастагиро дидан мумкин аст: *(whom) do you see*. Вале ҳоло дар

забоншиносӣ майлоне қувват гирифта истодааст, ки ба ҷои он «*whom*» шакли «*who*» дар ҳама маврид истифода шавад ва аз ин маъноӣ чумла коста намегардад. Дар ибораҳои навъи «*father`s hat*» низ алоқаи вобастагӣ ба назар мерасад.

III.2. Алоқаи мувофиқат.

Дар забони тоҷикӣ ба сифати алоқаи мувофиқат бандакҳои феълию хабарӣ ва тартиби калима ҳамчун воситаи асосии нахвӣ хизмат мекунад. Алоқаи мувофиқати забони тоҷикӣ дар маркази мубтадову хабар вучуд дорад. Хабар бо мубтадо одатан аз рӯйи шахсу шумора мувофиқат мекунад [29, 27]. *Падар писарро сахт ба оғӯш кашид [178, 121]. A father embraced the son very strongly. Онҳо хело вақт хомӯшона роҳ рафтанд [179, 144]. They have been working silently from a long time.*

Дар забони тоҷикӣ алоқаи мувофиқат байни хабару мубтадо ба чашм мерасад. Воситаи ин алоқа бандакҳои феълӣ: «*-ам, -ӣ, -ем, -ед, -анд*» ва хабарӣ «*-ам, -ӣ, -аст, -ем, -ед, -анд*» мебошад. Он бандакро бандаки феълӣ номида мешаванд, ки бо асосҳои феъл омадаанд: *омад-ам, омад-ӣ, омад; омад-ем, омад-ед, омад-анд; рав-ам, рав-ӣ, рав-ад; рав-ем, рав-ед, рав-анд*: *Мо ҳам оташ кушодем [168, 127]. We also made a fire. Пулисҳо ҳамаи бодушудии онҳоро кашиданд гирифтанд [171, 67]. The police got all their things.* Азбаски асоси замони гузаштаи феъл бо шахси сеюми танҳо баробар аст, бандаки махсус надорад.

Он бандакҳо бандаки хабарӣ номида мешаванд, ки ғайр аз ду асоси феъл бо ҳамаи калимаҳои дигар омадаанд: *омада-ам, омада-ӣ, омада аст; омада-ем, омада-ед, омада-анд; талаба-ам, талаба-ӣ, талаба аст; талаба-ем, талаба-ед, талаба-анд*) [30, 177]. Мисол: *Босмачиҳо ҳафдаҳ сар бузу гӯсфандро партофта рафтанд. The robber lets seventy foats and sheep and went. Вай командир Иванов аст [173, 157]. He is comander Ivanov.*

Маълум гардид, ки бандакҳои феъливу хабарӣ танҳо дар шахси сеюми танҳо фарқ доранд.

Дар баъзе чумлаҳо тартиби калима воситаи грамматикии алоқаи байни хабару мубтадо шуморида мешавад. Тартиби калима ин вазифаро дар чумлаҳое иҷро мекунад, ки мубтадову хабар бо исм, ҷонишинҳои предметӣ ва ё масдар ифода гардидаанду хабар на бандаки хабарӣ ва на феъли ёридиҳанда гирифтааст. Агар дар ин намуди чумлаҳо ҷои калимаҳо иваз карда шавад, вазифаи нахвии онҳо ҳам иваз мешавад: *I want to work, The girl worked at the train station. Her name is – Naufa. Донеҳ даркор, духтар дар шӯбаи маорифи уезд кор мекард. Номаш – Ҳанифа [174, 118].* Исми аввал мубтадо буда, исми дуҷум хабари чумла аст.

Алоқаи мувофиқат асосан хоси чумла буда, дар он калимаҳои алоқаманд аз рӯйи категорияҳои ҳаммаънои морфологии шахсу шумора ба ҳамдигар баробар меоянд. Дар забони тоҷикӣ алоқаи мувофиқат дар байни хабару мубтадо ба вучуд меояд, яъне аз рӯйи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат кардани хабар алоқаи мувофиқат номида мешавад. Масалан: *Падар писарро сахт ба оғӯш кашид. Father embraced his son very strongly. Онҳо хеле вақт хомӯшона роҳ рафтанд [173, 187]. They were walk silently very many times.*

Алоқаи мувофиқат дар забони тоҷикӣ ягона хели алоқаест, ки ба воситаи категорияҳои муайяни морфологӣ ифода меёбад. Аммо, чунон ки маълум аст, мувофиқати хабар бо мубтадо ба хусусияти луғавию грамматикии мубтадо вобаста мебошад. Дар забони адабии тоҷикӣ хабар бо мубтадо аксар пурра мувофиқат намояд ҳам, вале мавридҳои ба назар мерасанд, ки дар байни онҳо мувофиқати пурра дида намешавад. Мувофиқати хабар бо мубтадо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз забони адабиёти классикӣ то андозае фарқ мекунад. Дар забони адабиёти пешина ба мувофиқати семантикию грамматикӣ бештар диққат дода мешудааст, вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик мувофиқати грамматикӣ афзалият дорад [28, 26].

Мувофиқати пурраю нопурраи хабар бо мубтадо аз рӯйи анъана бо масъалаи ҷамъи грамматикию семантикии мубтадо пйвастагии зич дорад. Аз тарафи дигар, суффикси ҷамъбандӣ гирифтани нагирифтани мубтадо ба хусусияти луғавию грамматикии калима ва мазмуни матн вобаста мебошад:

агар мубтадои исми шахс чамъи грамматикӣ дошта бошад, хабар аз рӯи шахсу шумора бо он пурра мувофиқат мекунад; мубтадои исми ғайришахс чамъи грамматикӣ дошта бошад, хабар метавонад бо он пурра мувофиқат накунад.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик масъалаи мувофиқати хабар бо мубтадо тағйирёбанда аст. Ҳанӯз дар забони матбуот, радио ва оинаи нилгун хабар бо мубтадо, сарфи назар аз он ки бо исми шахс ифода ёбад ва бо ёрии ғайришахс, дар аксар мавридҳо мувофиқат кард метавонад [107, 114].

Аз ин рӯ, метавон ба хулосае омад, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои аналитикӣ истифода шудаанд. Ин тарзи алоқа дар забони англисӣ хеле маъмул буда, ин аз забони аналитикӣ будани он бараъло гувоҳӣ медиҳад.

Дар забони англисӣ чунин тарзи алоқои чузъи тобеъ ба чузъҳои ҳоким аз рӯи шакл мувофиқат мекунад. Чунин тарзи алоқа дар забони англисӣ хеле кам дучор мешавад. Дар ибораҳои навъи «*this computer these computers*» «*that* ва *those computers*» алоқои мувофиқат мушоҳида мешавад, аммо ҷонишинҳои «*this*» ва «*that*» чузъи тобеи ин ибораҳо буда, ба чузъи асосӣ *computer* аз рӯи шакл мувофиқат кардаанд, яъне шакли танҳо ё чамъро гирифтаанд. Б.А.Илиш «алоқои байни мубтадо ва хабарро дар ҷумлаҳои навъи «*My family are early risers* ва *The United Nations is an international organization*» таҳлил карда, ба хулосае омадааст, ки гӯё дар забони англисӣ дар байни хабар ва мубтадо (ичрокунандаи амал) алоқои мувофиқати шаклӣ мавҷуд нест», вале баръакси ақидаи ӯ забоншиносон Л.Л.Иофик, М.Я.Блох дар хусуси мавҷуд будани алоқои мувофиқати шаклӣ андешаҳои худро баён намудаанд [43, 187; 45, 157; 14, 114]. Маълум аст, ки зери ин мафҳум шаклан ҳамранг гардидани адъюнкт бо ядро фаҳмида мешавад. Дар забони тоҷикӣ ин навъи алоқаро метавон танҳо дар сатҳи ҷумла мушоҳида намуд: *Ман омӯзгорам, мо омӯзгорем*, вале дар сатҳи ибора алоқои мувофиқат дида намешавад: *ин хонанда – ин хонандагон, ҳикояи шавқовар – ҳикояҳои шавқовар* [178, 176].

Чунон ки мушоҳида гардид, чи дар шакли чамъ ва чи дар шакли танҳо будани ядро адъюнкт шакли чамъ намегирад, яъне адъюнкт бо ядро ба назар мерасад, танҳо ҳангоми ба сифати адъюнкт истифода шудани қонишини ишоратӣ дар ибораҳои исмӣ амалӣ мегардад.

Ш.3. Алоқаи изофии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.

Дар ин навъи алоқа бандаки изофии –и воситаи грамматикӣ мебошад ва он бештар калимаи тобеъкунанда қабул мекунад.

Ба андешаи забоншинос К.Усмонов «дар илми забоншиносӣ чудо намудани танҳо як навъи ибора (тобеъ) бештар дастгирӣ карда мешавад» [125, 178]. Оид ба иборасозии забони тоҷикӣ тағйирёбии ҷузъҳои ибораҳои изофӣ ба назар мерасад. Аз рӯйи майлашон ин дар ҳолати иваз шудани мавқеи ҷузъҳои ибора алоқаи изофӣ ба алоқаи ҳамроҳӣ ва ё вобастагӣ табдил меёбанд. Вале далелҳои забони муосири тоҷик нишонгари он аст, ки муайянкунандаҳои сифатӣ дар ҳолати препозитивӣ на танҳо бо алоқаи ҳамроҳӣ, балки ба воситаи бандаки изофӣ низ ба муайяншаванда тобеъ шуда метавонанд [1, 65].

Албатта, қойивазкунии ҷузъҳои ибори изофӣ постпозитивӣ меояд. Ин падида дар ибора ба мисли **боғи онҳо, тартиби мулк, расми хидмат, муҳимоти мамлакат** ва ғайра дида мешавад. Лекин алоқаи изофии препозитивӣ низ дида мешавад, ки ин вобаста ба ифодаву услуб мебошад [1, 68].

Мо наметавонем алоқаи препозитивиро дар ҳар як ибори изофӣ бо ихтиёри худ истифода намоем. На ҳама ҳиссаҳои нутқ, ки ба вазифаи ҷузъи тобеи ибора меоянд, ба ин хусусият соҳибанд. Бо бандаки изофӣ омадани муайянкунандаҳои препозитивӣ, пеш аз ҳама, ба маъно ва хусусиятҳои грамматикӣ ҳамон калима вобаста аст.

Дар ибораҳои изофӣ маъмулан дар қойи аввал ҷузъи асосӣ ва баъдан ҷузъи тобеъ меояд. Аммо дар баъзе мавридҳо барои таъкид нишон додани

ягон хусусияти фарқкунандаи ашё ҷойивазкунии ҷузъҳои ибора ба амал меояд. Дар ин ҳолат ҷузъи тобеъ ба ҷои аввал омада, ба худ бандаки изофиро қабул мекунад ва дар ҷои дуюм ҷузъи асосӣ меистад [55, 15].

Воситаи грамматикӣ алоқаи изофӣ бандаки изофӣ (**и**) муодили он дар забони англисӣ пешоянди **of** ва апострофи `s ба шумор рафта, бо ёрии ин алоқа дар забони тоҷикӣ муайянкунанда ва баёнӣҳо ба муайяншаванда тобеъ мегарданд. Бандаки изофӣ бо калимаи асосӣ -муайяншаванда якҷоя меояд ва баъди он калимаи тобеъ - муайянкунанда ҷой мегирад. Масалан: *гули сурх – a red flower, бинои мактаб – a school building, донишгоҳи миллӣ – national university, падари ӯ – his father –, шахси омада - comer, орзуи хондан - reader dream, навиштани нома – writing a letter, марди деҳқон - farmer, шаҳри Душанбе - city of Dushanbe* дар забони англисӣ ин вариантҳо дуруст мебошанд, вале дар баъзе ҳолатҳо пешоянди **of** истифода мешавад. Мисол: *Dushanbe city Ӯ The city of Dushanbe.*

Дар ҳар ду забон ҳам ин навъи алоқа ҳосил ибора ҳисоб меёбад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик изофат «**-и**» худ маъно надорад ва дар талаффузи адабӣ зада намегирад, бо ҷузъи якуми ибора якҷоя навишта мешавад. Масалан: *талабаи хушзеҳн – capable pupil, китоби хонанда reader book, хондани китоб – reading book.*

Дар ибораҳои забони тоҷикӣ бандаки изофӣ «**-и**» истифода шуда, якдигарро ба ҳам мепайванданд. Масалан: *талабаи хушзеҳн.* Дар иборати забони англисӣ ба монанди «*reader`s book*» апостроф «`s» ба қор меравад дар иборати «*white of white*» бошад, ба воситаи пешоянди «*of*»- и забони англисӣ сохта мешавад.

Доираи истифодаи алоқаи изофӣ бисёр васеъ мебошад. Бандаки изофӣ дар байни ду ва зиёда калима меояд. Дар иборати изофӣ калима бо калима, калима бо ибора ва ё ибора бо калима, ибора бо ибора алоқа пайдо мекунад: *муваффақияти коллектив – succeed of collective, нависандаи тараққиравар – improvement writer [175, 65].*

Дар забони тоҷикӣ бандаки изофӣ аслан иборай муайянкунандагӣ (атрибутивӣ) месозад. Маъноӣ иборай изофӣ ба маъноӣ луғавию грамматикӣи ҷузъҳо ва муносибати наҳвие, ки дар натиҷаи алоқай онҳо пайдо мешавад, вобаста аст.

Бандаки изофӣ калимаҳои гуногунсохту гуногунмаъноро, ки ба ҳар ҳел категорияи луғавию морфологӣ тааллуқ доранд, алоқаманд менамояд. Ҳамин аст, ки иборай изофӣ алоқаҳои гуногуни наҳвиро ифода менамояд. Дар иборай изофӣ калимаи якум қариб ҳамеша изофӣ буда, калимаи дуюм онро аз ягон ҷиҳат шарҳу эзоҳ медиҳад [28, 4].

Дар иборай изофӣ ба вазифаи ҷузъи асосӣ исм, масдар, сифати феълӣ, ҷонишин, сифат ва шумора истифода мегарданд: *муборизи сулҳ – a peace struggle*, *навиштани мактуб – writing letter*, *боғҳои Душанбе – Dushanbe`s parks*, *мани хушбахт – I am lucky*, *китобхонаи Фирдавсӣ – Firdausy library* [173, 257].

Аммо доираи истеъмоли калимаҳо ба сифати ҷузъи тобеи иборай изофӣ ниҳоят васеъ мебошад. Ҳамчун ҷузъи тобеъ исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ ва масдар истеъмол мегарданд: *барги дарахт – a tree leave*, *духтари хушзеҳн – smart girl*, *модари ман – my mother*, *мактуби навишташуда – a copybook paper*.

Дар ибораҳои забони тоҷикӣ бандаки изофӣ нисбат ба забони англисӣ бештар истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ иборай «*духтари хушзеҳн*» тавассути бандаки изофӣ, вале дар забони англисӣ бошад, он «*capable`s girl*» ба воситаи апостроф «`s» сохта шудааст. Иборай забони тоҷикӣ «*модари ман*» ба воситаи бандаки изофӣ ва иборай забони англисӣ «*my mother*» ба воситаи алоқай маъноӣ сохта шудааст. Дар ибораҳои изофии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бандаки изофӣ на танҳо шакли ифодаи ибора, балки нишондиҳандаи ҷузъи ибора низ мебошад. Дар ин ҳели ибораҳо маҳз ба тӯфайли бандаки изофӣ ҷузъи изофӣ ва тобеъро ба осонӣ муайян намудан мумкин аст. Ҷунончи, дар ибораҳои забони тоҷикӣ, аз қабилӣ: *қалами сурх – a red pencil*, *рафиқи ғамхор – careful friend*, *ҷидани пахта – cotton picking*,

варақи дафтар – notebook's paper, сайри Душанбе – travel of Dushanbe, ҳавли онҳо – their year's.

Калимаи якум, ки бандаки изофӣ гирифтааст, чузъи изофӣ ва калимаи дуюм чузъи тобеъ мебошад. Маълум аст, ки бандаки изофӣ хусусияти шаклсозӣ низ дорад. Дар ибораи изофӣ тобеияти чузъи тобеъ ба чузъи изофӣ ҳам бо роҳи маъно ва ҳам бо роҳи шакл (бандаки изофӣ) зоҳир мегардад. Агар чузъи тобеи ибора сифат бошад, бештар чиҳати маъно, агар чузъи тобеъ исм ё қонишини шахсӣ бошад, бештар чиҳати шакл намоёнтар аст, чунки чузъи изофӣ ва ё чузъи тобеи ибораро ба воситаи бандаки изофӣ таъин менамоем: *қарори маҷлис – decision of the meeting, хонаи ман – my home. Қарори раиси шаҳр – decision of the city's chairman.*

Ба воситаи бандаки изофӣ сохта шудани ибора хоси забони англисӣ нест, аммо баъзе забоншиносон, аз қабили В.Д.Аракин, Ҳ.Свит ва Хаймовский ба он ақидаанд, ки пешоянди «*of*» ба сифати муодили алоқаи изофӣ ба кор меравад.

Ш.4. Алоқаи пешояндӣ.

Дар сарчашмаҳои ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таълифёфта ва баъзе грамматикаҳои забони англисӣ дар бораи алоқаи пешояндӣ дар ибораҳо сухан меравад.

Дар шарҳи ин навъи алоқа ду назария мавҷуд аст: 1. Пешоянд воҳиди луғавист, аз ин нуқтаи назар на воҳиди грамматикӣ. Бинобар ин, дар ташаккули ибора дар қатори воситаҳои грамматикӣ ва воситаҳои лексикӣ алоқаи наҳвӣ мавҷуд аст. 2. Пешояндҳо ба семантикӣ ва асемантикӣ чудо карда мешаванд.

Пешояндҳои асемантикӣ онҳоянд ки маънои луғавӣ худро гум карда, чун воҳиди грамматикӣ баромад мекунанд. Алалхусус, пешоянди «*of*»-и англисӣ ягон маънои луғавӣ надорад, ё худ пешоянди «*at*»-ро гирем, вай хеле маънои заифи луғавӣ дошта, гоҳо ба маънои «*сӯй*» истеълол мешавад.

Мисол: *to stay at home.*

to look at boy

to come at 5 o'clock

*You were looking at me [182, 14]. Шумо ба тарафи ман нигоҳ мекардед. She took the picture from him and looked at it [185, 127]. Ў расмро гирифт ва ба ӯ нигоҳ кард. Ё худ пешоянди «*in*» дар ибораҳои зерин ҳамчун воситаи алоқа тобишҳои гуногун дорад.*

Early in the morning

Субҳи барвақт.

To live in the town

Дар шаҳр зиндагӣ кардан.

To come in a day ва гайра.

Дар рӯзҳои наздик омадан ва гайра.

His right arm was broken in many places [185, 116]. Дастии ростии ӯ аз чанд ҷояш шикаста буд. She pushed a photograph in front of Latnny's face. Ў расмро ба рӯи Ленни ҳаво дод.

Ҳақ бар ҷониби профессор Илиш аст, ки пешояндро ба он ҳиссаҳоеро нутқ дохил мекунад, ки бештар на маъно, балки вазифа доранд. Ва он вазифаҳо аз бисёр ҷиҳат ба вазифаҳои ҳиссаҳои номустақили нутқ монанданд ва пеш аз ҳама, пешояндҳоро ба қатори морфемаҳо дохил мекунад [43, 131].

Мисол: Писать мальчику или же - to write with the pencil.

To write to the boy - писать карандашом.

Подарит маме - ба модар тухфа кардан.

Аз ин хотир, қисми зиёди пешояндҳоро ба қатори воҳидҳои грамматикӣ иборасоз дохил намудан мумкин аст.

Бояд қайд кард, ки пешояндҳо низ дар ташаккули қисми зиёди ибораҳои феълӣ мавқеи дуҷумдараҷа доранд. Ба кашиши дугарафаи семантикӣ ҷузъҳои таркибии ибораҳо иштирок кардани миқдори зиёди пешояндҳо яке аз аломатҳои барҷастаи забонҳои навъи аналитикӣ мебошад, ки дар онҳо хеле камшумор будани флексияҳо, ки ба гуфти И.М. Мешанинов аксаран

барои алоқаи калима дар ҷумла хизмат мекунанд, аз ҳисоби пешояндҳо пурра карда мешаванд [77, 126].

Мисол:

To talk about

To tell about

To jump at

To spring at

To stand at

Soon we could hear their football as they ran and the cracking of the branch they breasted across a bit of ticket [181, 125]. Баъд аз андак вақт мо садои пойҳои онон ва шатар-шутури шикаста шудани шоҳаҳоро шунидем. -Wait a minute, my lad”Enrica stopped in the corridor, leading to the interrogation room, and softly” [185, 24]. Каме сабр кунед, Энрико дар роҳраве, ки ба хонаи бознурсӣ мебард, аз рафтани боз истод ва боз оҳиста суханаширо давом дод [168, 16]. The Gadfly sat smoking and looking silently out at the dressing rain [185, 127]. Ғӯрмагас хомӯшона ба кӯча нигоҳ карда, ба назораи борон машғул шуд.

Бояд қайд кард, ки дар забони англисӣ чунин воҳидҳое ҳастанд, ки онҳо зоҳиран пешоянд буда, вале барои тағйир додани маъноҳои лексии он хизмат мекунанд. Мисол: *to put on the table. To put on coat*

Дар мисоли якум «*on*» пешоянд аст, вале дар мисоли дуюм он бо пешоянди *put* якҷоя шуда, маънои пӯшиданро мефаҳмонанд, яъне феъли *to put* -гузоштан дар ибораи аввал маънои аслии худро нигоҳ дорад, дар мисоли дуюм маънои «*put*» пурра тағйир меёбад. Бинобар он, ҳангоми муқоиса намудани ибораҳои феълии ин ду забон дар ибораи алоқаи пешояндӣ таваккуф карда, пешояндҳоро бояд аз воҳидҳои пешоянд монандӣ меноманд, ки бояд фарқ намуд. Дар рафти кор мо ба он ибораҳои феълие, ки дар онҳо муносибати объектӣ мавҷуд аст, таваккуф хоҳем кард.

Инро низ бояд қайд кард, ки пешояндҳо на танҳо дар ташаккули ибораҳои объектӣ, балки дар созмони ибораҳои ҳоли низ ширкат меварзанд.

Ҳолатҳое низ ба назар мерасанд, ки дар онҳо ибораҳои объектиро аз ибораҳои ҳоли ҷудо кардан хеле мушкил аст: *Ба боғ нигаристан*.

Дар ин ибора адъюнкт ҳам ба саволи **чӣ?** ва ҳам **ба кучо?** ҷавоб мешавад. Ҳамин ҳодисаҳоро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст: *to look at the garden. to look where? And at what?* ҷавоб мешавад.

Аз ин хотир муайян намудани муносибати байни адъюнкту ядрои чунин ибораҳо ва кашиши семантикии байни ҷузъҳои ибора ва ба маънои контекстуалии ин навъи ибораҳо, яъне дистрибутсияи онҳо дар ташаккулёбии сохтори ибораҳои объектӣ, басо муҳим буда, он асоси таснифоти шакли - зоҳирии ибораҳо мегардад. Чунин таснифотҳоро забоншинос Г.Г. Почепсов пешниҳод менамояд, ки он дар асоси баназаргирии хусусиятҳои ташаккулии (формалии) иборасозии ибораҳои объектӣ гузаронида шудааст [104, 154].

Мо дар кори худ онҳоро чун асоси таҳлили типологии ибораҳои объектии феълӣ нисбат ба забони тоҷикӣ низ истифода мекунем. Аломати формалии созмонёбии ибораҳои объектии феълӣро ба назар гирифта, дар ҳарду забон се навъи ибораҳоро дар онҳо муайян намоем:

1. Воҳиди объектиё, ки бо феъл танҳо бе пешоянд алоқаманд гаштаанд: *to send the doctor away – to send away the doctor;*
2. Воҳидҳои объектиё, ки бо ядрои феълӣ ё ба воситаи пешоянд, ё бе пешоянд пайваست мегарданд: *to send him a letter – to send a letter to him;*
3. Воҳидҳои объектиё, ки бо ҷузъи асосӣ (феъл) танҳо бо пешоянд пайваст мегарданд: *to send him a letter – to send a letter to him.*

Дар таркибҳои овардашуда тағйирёбии трансформатсионӣ ё ҷойивазкунии компонентҳо алоқаи пешояндиро тағйир намедиханд.

Ҳамин тавр, пешояндҳо дар созмони ибораҳои объектии феъл мавқеи муҳим дорад ва чун яке аз воситаҳои алоқа дар ибораҳои мазкур иштирок мекунанд.

Дар созмони ибораҳои объектии феълӣ дар забонҳои мавриди муқоиса намоёндаҳои зерин мавқеи муҳими созандагӣ доранд.

Ибораҳои феълӣ ба пешоянди «аз» дар ифодаи тобишҳои гуногуни пуркунандагӣ зиёд кор фармуда мешаванд:

Аз китоб омӯхтан. To learn from the book

To hear from the father

He expected a good deal from his life [185, 37]. Ӯ аз ҳаёт хубиро интизор буд.

Ҷузъи тобеъ масолеҳро мефаҳмонад, ки бо тавассути ин амал он предмет сохта мешавад: аз санг сохтан

To build from the stone V +from+n

Аз тилло сохтан Ф + аз+И

To make from the gold

Each of the letters had been cut from a newspaper [185, 41]. Ҳар як мактуб аз газета бурида шуда буд.

Дар ин ҳолат онро чунин ифода кардан мумкин аст:

v+from+n дар забони англисӣ.

Аз +V дар забони тоҷикӣ.

Феъл амалро мефаҳмонад, ки аз ӯ чизе пурсида мешавад:

Аз +И+Ф

V+From + И

Аз муаллим пурсидан. To ask from the teacher

He returned the pen that had borrowed from her [185, 187]. Ӯ қаламро, ки аз ӯ гирифта буд, гардонида дод.

Барои ифодаи ҷузъ ё қисми предмет кор фармуда мешаванд:

Аз меваҳо ман фақат себро дӯст медорам. I like an apple from fruits.

Барои нишон додани объекте, ки амал ба он равона шудааст:

The mother kissed his child from his forehead [181, 178]. Модар кӯдакашро аз пешониаш бӯсид.

Муқоисаи предметро нишон медиҳанд:

English defers from French [183, 154]. Забони англисӣ аз фаронсавӣ фарқ мекунад.

Барои ифодаи тобишҳои соҳибият:

This present was sent from him [183, 67]. Ин тухфа аз ҷониби ӯ фиристода шуда буд.

V + from + Proun.

Аз + ҷон + Ф.

Пешоянди ба (*to*) дар забонҳои муқоисашаванда асосан нигаронида шудани амал ба ягон шахсро мефаҳмонад:

V + to + N

It happened to most people [181, 11].

Ба + и + ғ

Ин ба бисёр одамон рух дода буд.

Шахсият ва муносибати байни шахсҳо:

V +to+ Proun

They didn't tell the story to er. Онҳо ба ӯ ин ҳикояро нақл накарда буданд.

Б + и + Ф

Ба болои ягон предмет нигаронида шудани амал:

Ба + И + Ф

The girl put the water to the cat so late [182, 122]. Духтарча ба сатили гурба об андохт.

V + to + N

Дар ин ҳолат ибора бо ин пешоянд аз рӯи қолиб сохта мешавад.

Ба сӯи предмет ё ба ҷое равона шудани амал, яъне суроғаро фаҳмонидан:

To say to the secretary – ба котиб гуфтан; The letter is addressed to the secretary [183, 87]. Мактуб ба котиб фиристода шуда буд.

V + to + N

Ба + и + Ф.

Пешоянди «дар - at» ба маънои гуногуни масоҳат кор фармуда мешавад.

Барои нишон додани амал ва объект: *He knocked at a door but again there was no answer [183, 12]. Ӯ дарро кӯфт, аммо касе ҷавоб надод.*

V + at + N;

Чон + дар + Ф

Пешоянди «**ба**» ва «**дар**» муродиф буда, барои равон кардани предмети амал ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ кор фармуда мешавад.

Пешоянди «**бо** – **with**» ғайр аз маъноҳои ҳамроҳӣ ва воситаи иҷро вобаста ба семантикаи исм ва феъл тобишҳои иловагии маъно зоҳир мекунад.

1. Дар иҷрои амал ҳамроҳқарданро нишон меҳад: *I live in Montreal with him [182, 242]. Ман дар Монтриол бо ҳамроҳии ӯ зиндагӣ карда будам.*

V + with + Prain

Бо + хон + Ф

2. Воситаи иҷрои амал: *The latter was written with black pencil [185, 311]. Нома бо қалами сиёҳ навишта шуда буд.*

V + for + N

Бо + и+ Ф

Пешоянди «**барои** – **for**» мақсаду таъиноти вуқӯъи амалро мефаҳмонад: *They were waiting, for a buss [185, 288]. Онҳо мунтазири мусофиркашӣ буданд.*

V + for + N

Барои + и + Ф

Мӯқобили «**against**» – ин пешояндҳо ба сифати пешояндҳои таркибӣ бештар бо пешояндҳои «**ба**, **бар**» кор фармуда мешаванд ва вобаста ба маънои луғавиашон муносибатҳои хилофиро нишон медиҳанд.

They defended the city against the enemy [185, 32]. Онҳо барои муҳофизати шаҳр ба муқобили душман мубориза бурдаанд.

V + against + N

Ба муқобили + И +Ф

Ҳамин тавр, дар боло ба ифодаҳои пешояндии объектии феълӣ таваққуф кардем ва чуноне ки муқоиса нишон медиҳад, дар ҳарду забон ҳодисаи ҳамгарой ва пешояндҳо мушаххас ба назар мерасад ва барои ифода намудани муносибатҳои муайяни объектӣ истифода бурда мешаванд.

Нақши пешоянд ҳамчун воситаи алоқа дар сохтани ибораҳои сифатӣ ниҳоят калон аст, чунки бештари ибораҳои сифатӣ ба воситаи пешоянд сурат мегиранд. Вазифаи грамматикӣ пешоянд мантиқан аз моҳияти худ он зоҳир мегардад: «ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни наҳвӣ ифода меёбанд» [22, 137].

Дар китоби грамматикаи академӣ таърифи зерини пешоянд омадааст: «Пешояндҳо, ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда, маъноӣ луғавӣ надоранд. Пешояндҳо ҳамеша бо исмҳо, бо ҷонишинҳо, бо шумораҳо пайваст шуда, муносибати наҳвӣ онҳоро нисбат ба дигар калимаҳо /фёълҳо, исмҳо, сифатҳо, ҷонишинҳо ва зарфҳо / нишон медиҳанд» [30, 286].

Пешояндҳо калимаҳои ёридиҳандае мебошанд, ки муносибати наҳвӣ байни калимаҳои мустақилро дар таркиби ибора таъмин намуда, дар якҷоягӣ бо онҳо барои ифода намудани алоқаи гуногуни воқеияти объективӣ / масофа, замон, сабаб, мақсад, объект ва ғайра дар забон хизмат мекунанд.

Ҳамин тавр, ба воситаи пешояндҳо алоқаи байни ҷузъҳои ибора таъмин мегардад. Аммо дар ибора худ онҳо вазифаи мустақилро адо карда наметавонанд. Бино бар ҳамин ҳам, қобилияти ҷузъи ибора шудан надорад. Пешояндҳо танҳо тавассути ибора ва ҷумла дорои вазифа ва маъноҳои грамматикӣ мешаванд [3, 126]. Дар ин росто академик В.В.Виноградов дуруст қайд мекунад: «Маъноӣ луғавӣ пешояндҳо ба маъноӣ грамматикашон баробар аст» [20, 157].

Пешояндҳо мазмуни ҷузъҳои ибораро бо тобишҳои гуногуни маъноӣ худ бой мегардонанд ва инкишоф медиҳанд ва ба ҳамин восита нақши наҳвӣ ҷузъҳои ибораро возеҳу равшан месозанд.

Дар ин навъи алоқа пешояндҳо барои алоқаманд гардонидани ҷузъи тобеъ ба ҷузъи асосӣ нақши калон мебозанд: *The room of the house, to clean off the dirt, to write with pencil*. Агар ба тарҷумаи русии ин ибораҳо «**комнаты дома**», «**вычистить мусор**» ва «**писать карандашом**» назар кунем, мебинем, ки дар онҳо алоқаи байни ҷузъҳои ибора бе ягон пешоянд ба вуқӯъ омадааст. Аз ин рӯ, метавон ба хулосае омад, ки дар забони русӣ воситаҳои

синтетикӣ, вале дар забони англисӣ воситаҳои аналитикӣ истифода шудаанд. Ин тарзи алоқа дар забони англисӣ хеле маъмул аст, ки ин аз забони аналитикӣ будани он бараъло гувоҳӣ медиҳад.

Дар забонҳои муқоисашаванда алоқои пешояндӣ ҳам дар ибора ва ҳам дар ҷумла васеъ истифода мешавад, аммо дар ҷумла доираи истеъмоли он андаке фарохтар аст. Мувофиқи ин навъи алоқа калимаҳои мустақил байни якдигар ба воситаи пешоянд робита пайдо карда, муносибати гуногуни нахвири ифода менамоянд. Масалан: *мубориза барои сулҳ – struggle for a peace*, *ба девор баробар – equal to the wall*, *аз панҷ ду – from five two*, *ба рӯи сахна баромадан – to come over (on) to the theatre*, *баъзе аз хонандагон – some of readers*, *ба даромадгоҳ наздиктар – to go on stage*.

Дар ин мисолҳо воситаи алоқа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба воситаи пешояндҳои «*барои – for*», «*ба – to*», «*аз – from*», «*дар болои – to come up*», «*–e –(u) –of*» истифода шудаанд. Алоқои пешояндӣ дар забони тоҷикӣ бисёр сермахсул ва серистеъмол мебошад. Ин аз он сабаб аст, ки адади пешояндҳо, махсусан пешояндҳои номӣ бисёр аст.

Миқдоран зиёд будани пешояндҳо имконият медиҳад, ки ибораҳои гуногунсохту гуногунмаъно ба вучуд оянд: *бо қалам навиштан – to write with a pencil*, *аз ҷӯй гузаштан – to go over arys*, *дар мубоҳиса иштирок кардан – to participate in the dessionion*, *то Ленинобод рафтан – to go as far as to Leninobod*, *ба касе чизе додан – to give something to somebody*, *дар зеру дарахт нишастан – to sit under the tree*, *дар давоми пахтачинӣ вохӯрдан – to meet during the cotton picking*, *дар ҳаққи касе чизе гуфтан – to talk about somebody*, *оид ба ягон масъала суҳбат кардан – to talk about some problem*, *мулоқот бо меҳмон – talkig with the gest*, *аз гул зеботар – beautiful than? flower ва гайра*.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ алоқои пешояндро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд: алоқои пешояндӣ дар ибораҳои исмӣ. Мисол: «*мубориза барои сулҳ – struggle for the peace*», **сифатӣ** «*аз қанд ширин – sweeter than suger*», **шуморагӣ** «*аз канор сеюм – the third of the side*», **ҷонишинӣ** «*баъзе*

аз онҳо – *some of the*», **фeълӣ** «дар мактаб хондан – *to study at school*», **зарфӣ** «аз Карим пештар – *earlier before than Karim*» иштирок мекунад. Ба воситаи алоқаи пешояндӣ муносибатҳои гуногуни нахвӣ сохта мешавад: муносибати объектӣ «муҳаббат ба Ватан – *a love to the country*, дар ниёла андохтан – *to put into the cup*, бо корд буридан – *to cut with a knife*», муносибати маконӣ «дар синф нишастан – *to seat in the classroom*, то мактаб давидан – *to run to school*, аз хона баромадан – *to go out of the room*», муносибати замонӣ «дар вақти дарс омадан – *to come in time of the lesson*, то тобистон мунтазир шудан – *to wait till summer*, аз баҳорон сар кардан – *to begin from springtime*» ва амсоли инҳо ифода меёбанд.

Бояд ишора кард, ки дар алоқаи пешояндӣ ба сифати чузъи асосӣ ва чузъи тобеи ибора ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқ истифода мешаванд. Воситаи ифодаи грамматикӣ ин алоқаи пешояндҳои аслӣ ва номӣ мебошанд.

Дар сарчашмаҳои бо забони тоҷикӣ ва англисӣ таълифёта ва баъзе грамматикаҳои забони англисӣ дар бораи алоқаи пешояндӣ дар ибораҳо суҳан меравад. Дар шарҳи ин навъи алоқа ду ақида мавҷуд аст:

Пешояндҳои асемантикӣ пешояндҳое мебошанд, ки маънои луғавии худро аз даст дода, чун воҳиди грамматикӣ баромад мекунанд. Алахусус, пешоянди «*of*» –и забони англисӣ ягон маънои луғавӣ надорад, ё худ пешоянди «*at*» –ро гирем, вай хеле маънои заифи луғавӣ дошта, гоҳо макони воқеъ гардидани предметро ифода мекунад. Мисол: *to stay at home, to look at boy* [184, 31].

Шумо ба тарафи ман нигоҳ мекардед. Janny opened his eyes and looked at the smiling young woman who learned over him [184, 31] – Ҷенни чашмонашро кушода ба зани ҷавони хандида истода, ки дар ҷафояш меистод, нигоҳ кард.

Ё худ пешоянди «*in*» дар ибораҳои зерин вазифаҳои гуногун дорад.

Early in the morning. Субҳи барвақт.

To live in the town. Дар шаҳр зиндагӣ кардан.

Аз ин хотир, қисми зиёди пешояндҳоро ба қатори воҳидҳои грамматикӣ иборасоз дохил намудан мумкин аст.

Вале дар ин чо низ бояд махсус қайд кард, ки пешояндҳо дар созмони қисми зиёди ибораҳои феълӣ мавқеи дуҷумдараҷагӣ доранд, ба кашиши дутарафаи семантикии чузъҳои таркибии ибораҳо иштирок кардани миқдори зиёди пешояндҳо яке аз аломатҳои барҷастаи забонҳои намуди аналитикӣ мебошад, ки дар онҳо хеле камшумор будани флексияҳо, ки ба гуфти И.М.Мешанинов: «Аксаран барои алоқаи калима дар ҷумла хизмат мекунанд, аз ҳисоби пешояндҳо пурра карда мешаванд» [77, 112]: *to talk about* – дар бораи чизе нақл кардан, *to tell about* – дар бораи чизе ҳарф задан, *to jump at* – ҷаҳида аз.

Soon we could hear their football as they ran and the cracking of the branch they breasted across a bit of ticket [184, 31]. Баъд аз андак вақт мо садои пойҳои онон ва садои шикаста шудани шохаҳоро шунидем. Wait a minute, my lad”Enrica stopped in the corridor, leading to the interrogation room, and softly [184, 24]. Каме сабр кунед, ҷавон, – гуфт, Энрико дар роҳраве, ки ба хонаи бознурсӣ мебард, аз рафтаи боз истод ва боз оҳиста суханаширо давом дод.

Дар забони англисӣ чунин воҳидҳои ҳастанд, ки онҳо зоҳиран пешоянд буда, барои тағйир додани маъноҳои луғавии феълҳо хизмат мекунанд: **«to put on the table, to put on coat»**.

Дар мисоли якум **«on»** пешоянд аст, вале дар мисоли дуҷум он пас аз феъли **«put»** омада маънои «пӯшидан»-ро ифода мекунанд, яъне феъли **«to put»** – **«гузоштан»** дар ибораи аввал маънои аслии худро нигоҳ дошта, дар мисоли дуҷум маънои **«put»** пурра тағйир меёбад.

Бинобар он, ҳангоми муқоиса намудани ибораҳои феълии ин ду забон дар ибораи алоқаи пешояндӣ таваққуф карда, пешояндҳоро бояд аз воҳидҳои пешоянди монандӣ фарқ намуд. Дар рафти кор мо ба он ибораҳои феълие, ки дар онҳо алоқаи объектӣ мавҷуд аст, тавачҷуҳ хоҳем кард.

Пешояндҳо на танҳо дар созмони ибораҳои объектӣ, балки дар созмон додани ибораҳои ҳолӣ низ ширкат меварзанд. Ҳолатҳои низ ба назар мерасад, ки дар онҳо ибораҳои объектӣро аз ибораҳои ҳолӣ ҷудо кардан хеле мушкил аст: *Ба боз нигаристан – to look at the garden.*

Дар ин ибора адъюнкт ҳам ба саволи чӣ? ва ҳам ба кучо? ҷавоб мешавад. Ҳамин ҳодисаҳоро дар забони англисӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст: *to look at the garden, to look where? And at what?*

Воҳидҳои объектиё, ки бо феълҳои танҳо бе пешоянд алоқаманд гаштаанд: *to send the doctor away – to send away the doctor.*

Воҳидҳои объектиё, ки бо ҷузъи асосӣ (феъл) танҳо бо пешоянд пайваست мегарданд: *to send him a letter – to send a letter to him [125, 193].*

Дар таркибҳои овардашуда тағйирёбии таҳаввулӣ ё ҷойивазкунии ҷузъҳои алоқаи пешояндиро тағйир намедиханд.

Ҳамин тавр, пешояндҳо дар ташаккулёбии ибораҳои объектии феъл мавқеи муҳим доранд ва чун яке аз воситаҳои созмонёбии ибораҳо маҳсуб меёбанд.

Дар созмони ибораҳои объектии феълӣ дар забонҳои мавриди муқоиса пешоянд мавқеи муҳими созандагӣ дорад.

Ибораҳои феълӣ бо пешоянди «аз» дар ифодаи тобишҳои гуногуни пурқунандагӣ зиёд кор фармуда мешаванд: *Аз китоб омӯхтан – To learn from the book, to hear from the father, He expected a good deal from his life [177, 74].*
ӯ аз ҳаёт хубиро интизор буд.

Ҷузъи тобеъ масолаҳоро ифода менамояд, ки тавассути ин амал он предмет сохта мешавад: аз санг сохтан *-to build from the stone V +from+n*

Аз тилло сотан Ф + аз +И

to make from the gold.

Дар ин ҳолат онро чунин ифода кардан мумкин аст:

V+from+N дар забони англисӣ.

Аз +V дар забони тоҷикӣ.

Феъл амалеро мефаҳмонад, ки аз ӯ чизе пурсида мешавад:

Аз +И+Ф

V+from + И

Аз муаллим пурсидан. To ask from the teacher. Аз қассир гирифтдан.

To take from the cashier. He returned the pen that had borrowed from her [181, 213]. *Ў қаламеро, ки аз ӯ гирифта буд, гардонида дод.*

Барои ифодаи чузъ ё қисми предмет кор фармуда мешаванд: *Аз тармеваҳо ман фақат себро дӯст медорам. I like an apple from fruits [181, 219].*

Барои нишон додани объекте, ки амал ба он равона шудааст: *The mother kissed his child from his forehead [181, 233].* *Модар кӯдакашро аз пешониаш бӯса кард.*

Муқоисаи предметро нишон медиҳанд: *English deffers from French [181, 238].* *Забони англисӣ аз фаронсавӣ тафовут дорад.*

Барои ифодаи тобишҳои соҳибият: *This present was sent from him [181, 248].*

Ин туҳфа аз ӯ фиристода шуда буд.

V + from + Proun.

Аз + ҷон + Ф.

Пешоянди «*ба - to*» дар ҳар ду забон асосан нигаронида шудани амал ба ягон шахсро мефаҳмонад:

V + to + N it happened to most people.

ба + и + з *Ин ба бисёр одамон рух дода буд.*

Шахсият ва муносибати байни шахсҳо;

V + to + Proun They didn't tell the story to her [185, 65]. *Онҳо ба ӯ ин ҳикояро нақл накарда буданд.*

Б + И + Ф

Ба болои ягон предмет нигаронида шудани амал:

Ба + И + Ф The girl put the water to the cat so late [185, 217]. *Духтарча ба сатили гурба об андохт.*

V + to + n

Дар ин ҳолат ибора бо ин пешоянд аз рӯйи қолиб сохта мешавад.

Ба сӯи предмет ё ба ҷое равона шудани амал, яъне адресатро мефаҳмонанд.

To say to the secretary – ба китоб гуфташ; The letter is addressed to the secretary; Ба мактаб китоб фиристода шуда буд.

V + to + N

Ба + u + Ф;

Пешоянди «дар–at» ба маънои гуногуни масоҳат кор фармуда мешавад. Барои нишон додани амал ва объект.

He knocked at a door but again there was no answer [185, 154]. Ӯ дарро кӯфт, аммо касе ҷавоб надод.

V + at + N;

Ҷон + дар + Ф

Пешояндҳои «ба» ва «дар» дар баъзе мавридҳо бо ҳамдигар муродиф шуда метавонанд ва барои равои кардани предмети амал ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ кор фармуда мешаванд.

Пешоянди «бо – with» ғайр аз маъноҳои ҳамроҳӣ ва воситаи иҷро вобаста ба семантикаи исм ва феъл тобишҳои иловагии маъноӣ зоҳир мекунад. Дар иҷрои амал ҳамроҳиро нишон медиҳад: *I live in Montreal with him [185, 14]. Ман дар Монреал бо ҳамроҳии ӯ зиндагӣ карда будам.*

V + with + Prain

Бо + хон + Ф

Воситаи иҷрои амал: *The letter was writtern with black pencil [185, 57]. Мактуб бо қалами сиёҳ навишта шуда буд.*

V + for + N

бо + u + ф

Пешоянди «барои – for» мақсаду таъиноти вуқӯи амалро мефаҳмонад. Мисол: *They were waiting for a buss [185, 44]. Онҳо автобусро дар истгоҳ мунтазир буданд.*

V + for + N

Барои + u + Ф

V + against + N

Ба муқобили + И + Ф

Хусусияти фарқкунандагии нишондодҳо дар созмони ибораҳои объектии феълӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар забони тоҷикӣ хусусияти махсусгардонии пешояндҳо дар ифодаи муносибатҳо бараъло зуҳур меёбад. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии пешояндҳои забони тоҷикӣ дар бисёр ҳолат чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони англисӣ хусусияти муодилии пешояндҳо дар ифода намудани муносибатҳои объект ба назар гирифта мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар истифодабарии воситаҳои номбурдашудаи ҳар ду забон на танҳо умумияти типологӣ, балки баъзе хусусиятҳои дигар ба мушоҳида мерасад, ки он ба баъзе фарқиятҳои сохтори грамматикӣ забонҳо вобаста аст.

Хусусияти хоси забони англисӣ бо таври мувофиқат сохтани ибораҳои объектии мебошад. Аз тарафи дигар, мо дар ин қисм ба ҳамгароии маъноӣ луғавии таркиби ибора диққати махсус додем, ки сабаби он вучуд надоштани мавод, махсусан, дар забоншиносии тоҷик ва моҳияти ҳодисаи ҳамгароии маъноӣ луғавӣ дар созмони ибораҳои гуногунмуносибат мебошад.

Алоқаи семантикӣ дар байни чузъҳои иборати объектии аввалиндараҷа буда, дар се навъи алоқа баробар ифода меёбад. Яъне дар муайян намудани муносибати байни ибораҳои озод бо муносибати объектии кашиши семантикӣ байни онҳо мавқеи асосӣ дорад.

Пешояндҳо на фақат алоқаи байни феълу ҳиссаҳои номии нутқ, инчунин алоқаи байни ҳуди ҳиссаҳои номиро низ ифода менамоянд: *ду рӯз пеш аз мусобиқа two days before competition, чанд варақе аз дафтари хотира – a few time from the remembrance album* ва ғ.

Пешоянд муносибати наҳвиро вобаста ба маъноӣ ибора ё ҷумла равшантар нишон медиҳад. Дар баъзе ибораҳо калимаҳо бо ду воситаи грамматикӣ алоқа пайдо мекунанд.

Моҳияти грамматикӣ ва мафҳуми пешоянд ба маъноӣ луғавии ҳиссаҳои номӣ феъл ва ба мазмуни умумии ҷумла ё ибора зич вобаста аст. Ин ҳодиса дар ифодаи сермаъноии як пешоянд равшан дида мешавад: *аз ҳуди саҳари*

барвақт тӯпҳо ба гурриш даромаданд [178, 275]. Корвонҳо дар тобистон аз бими гармии ҷонгудоzi рӯз беиштар шабона ба роҳ мебаромаданд [179, 217].

Пешояндҳо чун воситаҳои грамматикӣ, ки муносибати байни калимаҳои тобеъкунанда ва тобеъшавандаро ифода мекунад, бар хилофи калимаҳои мустақилмаъно алоқаи нахвӣ дутарафаро ба амал меоранд, яъне ҳуди пешоянд ҳам ба калимаи асосӣ ва ҳам ба калимаи тобеъшаванда вобастагӣ дорад.

Пешояндҳо аз маъноҳои луғавӣ тамоман маҳрум нестанд. Аммо маънои луғавӣ дар ҳамаи онҳо як хел зоҳир намешавад: баъзе пешояндҳо аз мафҳуми мустақили луғавӣ умуман маҳрум буда, фақат вазифаи ёридиҳандагиро иҷро менамоянд, баъзеашон чун форманти грамматикӣ ба назар мерасанд. Қисми дигари пешояндҳо баробари вазифаи ёридиҳандагӣ моҳияти луғавии хуро ба андозае нигоҳ медоранд. Ба таркибу ибораҳо тобиши маъноӣ бахшидани онҳо, махсусан, дар ҳолате ки пешоянд муносибатҳои грамматикӣ масоҳат, замон, объект, сабабу мақсад, монандӣ ва ғайраро ифода менамоянд, равшантар зоҳир мегарданд.

Дар чараёни дуру дарози тараққиёти таърихӣ забони тоҷикӣ низоми пешояндҳо ба таҳаввулоти ҷиддӣ дучор шудааст. Ин тағйирот, аввалан, аз тақсимои муайяни вазифа ва маъноҳои пешояндҳои аслий, сониян, аз тадриҷан васеъ шудани доираи пешояндҳо аз ҳисоби калимаҳои мустақилмаъно иборат аст.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пешоянди аслий як тартиби мураккаби нахвию маъноиро ташкил менамояд.

Пешояндҳои забони адабии ҳозираи тоҷик аз рӯи сохти морфологиашон ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

1. Пешояндҳои аслии сода: *аз, ба, бар, бо, дар, то, ҷуз*;

2. Пешояндҳои аслии таркибӣ: *то ба, ҷуз аз, ба ҷуз*. Ба пешояндҳои аслии сода пешоянди *барои* низ дохил мешавад. Ин пешоянд мисли пешояндҳои номӣ ба худ бандакҷонишин ва баъзе суффиксҳои хоси ҳиссаҳои номии нутқро қабул карда метавонад, чунончи: *бароям, барояшон, бароят*

ва ғайра. Вале барои хилофи пешояндҳои номӣ **барои** маънои луғавӣ надорад ва мустақилона кор фармуда намешавад;

3. Пешояндҳои номии изофии сода: **неши, назди, рӯи, болои, паси, ғайри** ва амсоли инҳо;

4. Пешояндҳои номии изофии таркибӣ: **ба неши, аз неши, дар неши, дар назди, аз рӯи, дар болои, аз ғайри** ва мисли инҳо;

5. Пешояндҳои номии изофии такрор: **лаб–лаб, пеш–неши, рӯ–рӯи** ва ғайра;

6. Пешояндҳои номии ғайриизофӣ: **пеш аз, баъд аз, пас аз, ғайр аз, берун аз, назар ба, нисбат ба, доир ба, роҷеъ ба** ва амсоли инҳо.

Пешояндҳои аслии сода нисбат ба пешояндҳои номӣ сермаъноянд.

Пешояндҳои аслий фақат дар аввали калимаву ибора ва таркибҳо омада, ба калимаи минбаъда бе ягон нишонаи морфологӣ муносибат пайдо мекунанд, аммо пешоянди номии сода, таркибӣ ва пешояндҳои такрор бо калима ба воситаи бандаки изофӣ алоқаманд мешаванд.

Яке аз воситаҳои алоқаи пешояндҳо ин алоқаи вобастагӣ буда, дар ҷумла тарзҳои алоқаи наҳвӣ байни калимаҳо мебошад. Дар забон ҷумла бо ду тарз ташаккул мебад, аз роҳи сарфии калимаҳо; 2. аз рӯи тарзҳо ва истифодаи пешояндҳо. Тарзи дуввум ки пойдортар буд, то замони нав расидаанд. Аз ин сабаб, маркази истеъмоли пешояндҳои аслий дар замони рушди инкишофи забон васеъ шудааст. Пешояндҳои аслий бо калимаҳои алоҳида маънои сӯй, макон, ҳамроҳӣ, воситаи иҷро, муносибати кул ва ҷузъ, замон, оғози амал ва амсоли инҳоро ифода менамояд [28, 27].

1.1. Пешоянди **аз**. Пешоянди «аз» –и забони тоҷикӣ дар алоқамандӣ бо калимаҳои мустақилмаъно дар ҷумла бо калимаҳо маъноҳои гуногунро ифода карда, ба вазифаи пурқунанда ва ҳол омада метавонад.

а) нуқтаи оғози замони ё макони ва масоҳатро дар ҷумлаҳои зерин ифода намуда, бо ҳиссаҳои номии нутқ ҳоли макон ва ҳоли замонро ташкил кардаанд: *ӯ дар фурудгоҳ рафиқаиро аз соати ҳашти субҳ то нисфирӯзӣ мунтазир шуд [185, 165]. At the airport he waited for his friend from 8 o'clock*

till afternoon. Аз байн 45 дақиқа гузашт, ки ӯ аз мактаб ба хона баргашт [185, 15]. It was 40 minutes past and he turned back from schoole.

б) чудоии чизе ё касе аз чизе ё каси дигарро ифода намуда, бо ҳиссаҳои номии нутқ пуркунандаи бевосита месозад: *Қозӣ аз падарам ҳуҷҷат ё ин ки шохӯд нурсидааст [178, 172]. Jude fsked form my father either document or whitness. Ҷавон аз таклифи духтар розӣ нашуд. The young man refused from girl`s ofference [179, 84].*

Пешоянди аз дар мавридҳои гуногун ба кор меравад:

1. **Пешоянди аз.** Яке аз роҳҳои асосии бо роҳи аналитикӣ ифода намудани дараҷаи бартарии сифат якҷоя омадани пешоянди «аз» бо ҷузъҳои муқоиса мебошад [30, 287]. Дар ин вақт предмети муқоисашаванда дар шакли дараҷаи одӣ ва ё бартарӣ меояд: *Нағз, — гуфт Шодӣ, — аммо тарбузҳои полези колхозии мо аз ин ҳам калонтар ва хеле ширин мешавад [178, 95].*

Дар як вақт истифода шудани усули муқоиса аҳамияти услубӣ дорад, бо ин восита маънӣ таъкид меёбад.

2. Пешоянди «аз» ва пасоянди «дида» [30, 137].

Дар ҷумла муқоиса метавонад дар як вақт бо ду воситаи грамматикӣ – бо пешоянди «аз» ва калимаи «дида» ояд. «Дида» нисбат ба пешоянди «аз» вазифаи ёридиҳандаи иловагиро иҷро мекунад. Пасоянди «дида» доимо пас аз пешоянди «аз» ва предмети муқоисакунанда (агар муқоисакунанда бо худ калимаҳои тобеъ дошта бошад, пас аз онҳо) воқеъ мешавад [30, 137]. Дар ин маврид сифат метавонад дар шакли дараҷаи муқоисавӣ ва ё дараҷаи одӣ истифода гардад: *Аз хонаи оймулло дида ба вай ин ҷо нағз нест магар? [178, 71]. Аммо шумо, дугонаҳо, аз ман дида озодтаред [178, 71].* Дар таркиби муқоиса омадани пасоянди *дида* асосан хоси забони гуфтугӯӣ буда, бештар дар нутқи персонажҳои асари бадеӣ воমেҳӯрад.

1.1.1. Пешоянди «ба» асосан самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад, аммо вобаста ба семантикаи феълу исм ва мазмуни умумии ҷумла тобишҳои масоҳатӣ, объектӣ ва замонро низ нишон медиҳад.

1) Ба сӯи предмет ва ё ба ҷое равона шудани амал: *Аспҳояшонро ба Бухоро расонида медиҳаму худам ба Шаҳрисабз бармегардам. Дар охири зимистон надарам ба Варзоб рафтан хост* [176, 247]. *I'll bring their horses to Bukhoro and I will return to Shahrisabz. At the end of the winter, my father wanted to go to Varzob.*

2) Ба предмет расидани предмети дигарро ифода менамояд: *Рӯзе ҷамъе аз ёрон ба хонаи фақире омаданд* [178, 38]. *Once upon a time friends came to one poor man`s house. Шуоъҳои офтоб ба ҷашмони ӯ зарар мерасонид.* [179, 92]. *The sunlight harmed to his eyes.*

3) Дар дохилу сатҳ ва ё болои предмет нигаронидани амал: *Як рӯз пеш аз ин мо ба ҳавзаи интихоботӣ рафтем* [171, 68]. *One day before it we went to the elections place. Ду ҳавонаймо дар болои шаҳр ҷарх мезананд* [171, 64]. *Two airplain was flying over the city.*

4) Нигаронидани амал ба сӯи шахс: *Ман намедонам, ки он писар ба он духтар чӣ гуна муомила намуд* [171, 97]. *I don`t know that how that boy treated with that girl.*

Пешояндҳо ба мадади ҳамдигар омада, вазифаи муштаракро адо менамоянд: *Маро ба киштии савор намуданд. Ӯ худаширо дар об партофт* [171, 11]. Дар мисоли дуюм пешоянди «дар» ба вазифаи «ба» омада, сӯйи амалро ифода менамояд.

5) Мақсад ва таъинотро нишон медиҳад:

Мардум ба дидани намоиш омаданд. Peoples had come to see the performance [171, 115]. *Онҳо ба сари дастархон ҷамъ шуда ба ошхӯрӣ машғуланд* [172, 117]. *They had been gethered to the tablecloths and being breakfast.*

6) Мувофиқату монандӣ ва ҳамроҳиро нишон медиҳад:

Тарафи дигари рӯяш ба ким–кадом ҳайкали қадим наздикӣ дошт [171, 37]

7) Сабаби амалу ҳолатро нишон медиҳад:

Кӯи медонад, онҳо ба афту башараи хандаовари домолло хандиданд, ё ин ки ба ганҷои ӯ [171, 27]. Noone knows that whether they were laughing at tunny face or speed of the master. Ман ба ин ҳол тааҷҷуб кардам [171, 29]. I am surprising at this case.

1) Восита ва иҷрои амалро мефаҳмонад: *Аз қиссаи ҳар дуи онҳо намаки кӯфта, ба латта баста баромад [173, 67]. Бо оҳистагӣ аз ҷояш хеста, ланголанг ба тағи дар омада, дарро кушод [173, 32].*

1.1.2. Пешоянди «дар» ба маънои гуногуни масоҳат корбаст карда мешавад.

1) Барои нишон додани макони амалу ҳолат: *Дар ин диёр ҳаво зуд торик мешудааст [168, 45]. In this village the air, will quikly darkned. Он соӣ дар баъзе ҷойҳо бештар чуқур аст [171, 23]. This creek in another places are too deer.*

1.1.3. Пешоянди «бо» барои нишон додани ҳамроҳӣ ва воситаҳои иҷрои амал ба кор меравад. Ҳамчунин он вобаста ба семантикаи исм ва феъл тобишҳои маъноии иловагии гуногун мегирад.

1. Дар иҷрои амал ҳамроҳиро нишон медиҳад: *Ниёз гуфт, ки ӯ бо тағояш нагоҳ ба Бухоро равон мешаванд [173, 12]. Niyaz said that he and his uncle are going to trawel to Bukhor. Баргҳои хазон бо чанги роҳ якҷоя дар ҳаво чарх мезананд [173, 24]. Autnm leaves with read dust were turning round in the sky..*

Воситаи иҷрои амалро мефаҳмонад: *Мо даст ва рӯямонро бо оби хунук, ки дар наздикӣ ҷорӣ буд, шуста ба канори дастархон нишастем [173, 27]. We washed our hands and face with cold running water.*

1.2. Пешоянди «барои» мақсаду таъиноти вукӯби амалро мефаҳмонад: *Анушервон ба он ҷо барои дамгирӣ рафт [175, 81]. Anushervon went there for a rest. Падарам барои шумо як тухфа овардааст. My father brought a gift.*

Пешояндро дар забони англисӣ ба сурати **Preposition** ном мебаранд. Пешояндҳо барои алоқаи байни аъзоҳои ҷумла, инчунин барои аниқ намудани вазифаи наҳвии феълҳо ва дигар ҳиссаҳои номии нутқ хизмат

мекунанд. Дар забони англисӣ пайвандакҳои ҳолатӣ вучуд надоранд, бинобар ин, вазифаи онҳоро пешояндҳо иҷро мекунанд, чунки онҳо воситаи муҳиме барои ифодаи алоқаи исм ё ҷонишин бо дигар калимаҳои ҷумла ба шумор мераванд.

Пешояндҳои забони англисӣ дар ҷумла пеш аз исм ё ҷонишин меоянд. Агар исм дар ҷумла бо муайянкунанда ояд, дар ин ҳолат пешояндҳо пеш аз муайянкунанда гузошта мешаванд: *He works at the factory. Ӯ дар фабрика кор мекунад. He works at a large factory. Ӯ дар фабрикаи калон кор мекунад* [181, 188].

Дар ҳолатҳои зерин пешоянд пеш аз калимае, ки ба он тааллуқ дорад, намеояд. Дар ҷумлаҳои, ки ба воситаи *wh*- сохта мешаванд «*what, who (m), which*, ё зарфи *where*». *What are you looking at? Шумо ба чӣ нигоҳ карда истодаед? Whom did he speak with? Ӯ бо кӣ суҳбат кард?* [181, 215].

Дар ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда вақте ки пешоянд ба ҷонишинҳои нисбӣ тааллуқ дошта бошад, он дар ҳолати зерин метавонад пеш аз ҷонишинҳои нисбӣ ояд: *The house, which he lives in, is very big* [181, 21]. *Хонае, ки ӯ дар он зиндагӣ мекунад, хеле калон аст.*

Калимаҳои саволии «*whom – ба кӣ*» ва «*which – кадом*» дар ибораҳои бе пешоянд вазифаи пуркунандаи бевоситаро иҷро мекунанд. Пешояндҳо дар ин ҳолат пеш аз калимаҳои саволии «*whom*» ва «*which*», пас аз феъл, агар пуркунанда омада бошад, баъд аз пуркунанда меояд: *This is not the letter to which they refer* [181, 149]. *Ин он мактубе нест, ки онҳо ишора карданд.*

Дар ибораҳои масдарӣ пешояндҳо вазифаи муайянкунандаро иҷро мекунанд. Дар чунин ибораҳо пеш аз масдар, ки вазифаи предметро нишон медиҳад, ҷонишинҳои нисбии «*whom*» ва «*which*» ва пеш аз онҳо пешояндҳо меистанд: *He gave her a knife which to cut the bread with the knife* [184, 65]. *Ӯ ба вай корд дод, то бо он нонро реза кунад.*

Доираи истифодаи чунин ибораҳо хеле маҳдуд аст. Одатан ҷонишинҳои нисбӣ дар ҷумла истифода бурда намешаванд ва пешояндҳо баъд аз масдар меоянд. Агар дар ҷумла пуркунандаи бевосита омада бошад, онҳо баъди он

гузошта мешаванд: *He gave her a knife to cut the bread with. Вай кордро ба дасту ӯ дода, бо он нонро реза кард. The children have no garden to play in [185, 30]. Кӯдакон дар боз ҷои бозӣ кардан надоранд.*

Ҳамин тавр, пешояндҳои забони англисӣ одатан пеш аз калимаи ба он тааллуқдошта меоянд ва ба ҷумла мисли забони тоҷикӣ маъною мазмун ва тобишҳои наву тозае мебахшанд.

Ҳоло доираи ифодаи маънои пешояндҳои забони англисӣ боз ҳам васеъ гардида, алоқаи муодилии онҳо хеле зиёд шудааст.

Дар баъзе ҳолат қисме аз пешояндҳои забони англисӣ танҳо вазифаи грамматикиро иҷро мекунанду ҳалос. Дар чунин ҳолат пешояндҳо маънои луғавии худро аз даст дода, ҳангоми тарҷума ба забонҳои дигар бо калимаи алоҳида ифода намешаванд. Ба ин гурӯҳ пешояндҳои зерин дохил мешаванд:

Пешоянди «*of*» – ду исмро ифода мекунад: *Jalil lives in block of flats [171, 54]. Ҷалил дар бинои бисёрхуҷрадор зиндагӣ мекунад. The circus is at the end of the street [182, 57]. Сирк дар охири кӯча ҷойгир аст. The roof of this house is painted black colour. Бому ин хона ранги сиёҳ молида шудааст.*

Дар алоқаманд гардидани ду калима ибора ва ё ҷумла, аз қабилҳои *block of flat* -и забони англисӣ пешоянди «*of*» –и забони англисӣ истифода шуда, муодилии он дар мисоли забони тоҷикӣ «*бинои бисёрхуҷрадор*» ҳамчун пайвандаки пайваस्तкунандаи изофии «*-и*» ба кор меравад. Аз ин хотир, мо ба чунин ҳулосае омада метавонем, ки пешоянди «*of*»–и забони англисӣ ва бандаки пайваस्तкунандаи изофии «*-и*»–и забони тоҷикӣ дар забонҳои муқоисашаванда хусусияти алоқамандӣ доранд ва дар пайваст намудани ду ва ё зиёда калима, ибора ва ҷумла нақши муҳимро мебозанд.

Ҳолатҳои асосии истифодаи пешояни «*of*» чунинанд: барои ифодаи муносибат: Дар чунин ҳолат пешоянди «*of*» маънои луғавӣ надорад ва ба дигар забон тарҷума намешавад: *London is the capital of Great Britain [181, 28]. Лондон пойтахти Британияи Кабир мебошад. The group of students climbed the Pamirs [184, 68]. Гурӯҳи донишҷӯён ба кӯҳи Помир баромаданд.*

Ба маънои «аз» пеш аз номҳои предметҳо, ки аз байни онҳо як ё якчандтои онҳо чудо карда мешаванд: *Қисме аз ин китобҳо барои мо мушкил мебошанд. Some of these books are difficult for us. Баъзе аз ин китобҳо барои мо мушкил мебошанд. The house is built of bricks. Хона аз хишт сохта шудааст.*

Дар ин мисолҳо «*Some of this books*» пешоянди «*of*»-и забони англисӣ ба маънои пешоянди «аз»-и забони тоҷикӣ «*Қисме аз ин китобҳо*» ба кор мераванд.

Пешоянди «аз» аз кадом масолаҳ сохта шудани предметро ифода менамояд. Лозим ба тазаккур аст, ки дар чараёни коркард ба моддаи дигар мубаддал гардидани масолаҳ пешоянди «*from*» истифода мешавад: *Chees is made from milk [182, 78]. Панир аз шир тайёр карда мешавад.*

Бо маънои «дар бораи», «тааллуқ доштан» баъд аз феълҳои «*to tell, to hear, to think, to inform*» меояд.

Бо маънои «бо» пеш аз шумора, ченаки вазн ва пеш аз маблағ меояд: *He signed a cheque to the amount of 1000 dollars [182, 48]. Ӯ суратҳисобро ба маблағи 1000 доллар имзо намуд.*

Дар забони англисӣ феъл ва сифатҳое, ки бо пешоянди «*of*» ба кор мераванд, истифодаи бештар доранд:

to accuse of – ба ягон чиз гунаҳгор кардан; *to consist of* – аз чизе таркиб ёфтани; *to deprive of* – аз чизе маҳрум кардан; *to remind of* – хотиррасон намудан; *to be afraid of* – аз касе (чизе) тарсидан; *to be shamed of* – аз чизе шарм доштан; *to be proud of* – аз (чизе) ифтихор кардан; *to be sure of* – боварӣ доштан [16, 74].

Дар баъзе мавридҳо дар забони тоҷикӣ вазифаи пешояндро бандаки изофӣ «-и» иҷро мекунад. Масалан, агар дар забони англисӣ пешоянди «*of*» истифода шуда бошад, дар забони тоҷикӣ ба ҷои он бандакаи изофӣ омадааст: *He is a student of the university. Ӯ донишҷӯи донишгоҳ мебошад.*

Пешоянди «*by*» алоқаи феълро дар тарзи мафъул бо пуркунанда (иҷрокунандаи амал) ифода мекунад: *The documents were signed by director*

[182, 118]. *Хуҷҷатҳо аз тарафи роҳбар ба имзо расидаанд. This work was done by our coursmates [185, 197]. Ин кор аз тарафи ҳамкурсӣ мо иҷро шуд.*

Аз мисолҳои номбурда маълум мешавад, ки дар баъзе мавридҳо дар тарҷумаи матн аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ пешоянди «*by*» таркиби «*аз тарафи*»-ро ифода мекунад, яъне самтро нишон медиҳад.

А.Мамадназаров дар асари худ «Система предлогов в шугнано-рушанской группе памирских языков» пешоянди «*by*»-ро ҳамчун воситаи алоқа дар ҷумла ба чунин маъноҳо овардааст.

1. дар назди; 2. дар паҳлуи; 3. то, то ба; 4. аз; 5. бо [157, 54].

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки пешоянди «*by*» дар забони тоҷикӣ вариантҳои зиёде доштааст, ки ин аз боигарии захираи луғавии забони тоҷикӣ дарак медиҳад.

Ҳамчунин пешоянди «*by*» нисбат ба дигар пешояндҳои ифодакунандаи масофа, масофаи дуртарро (тақрибан якчанд қадам аст), ифода мекунад: *by (beside) fireplace* – дар наздикии оташдон; *by her bed* – дар назди кати хоби вай; *by the bookcase* – дар назди ҷевони китоб [157, 54].

Пешоянди «*by*» айнан дар шакли «*аз тарафи*» тарҷума мешавад. *The work was done by me. Кор аз тарафи ман иҷро шуд. Корро ман иҷро кардам (яъне иҷрокунандаи амал маълум аст)* [171, 54].

Пешоянди «*by*»-ро метавон ба гунаҳои «*дар назди, дар паҳлуи*» низ тарҷума кард: *The bookcase stood by the window. Ҷевон дар назди тиреза меистад* [171, 67].

Пешоянди «*with*» алоқамандии феълро бо пуркунанда (ифодакунандаи воситаи амал) ифода мекунад: *He wrote this letter with a pencil. Вай мактубро бо қалам навишт. Lola cut bread with a knife. Лола нонро бо корд реза намуд* [171, 48].

А. Мамадназаров пешоянди «*with*»-ро ҳамчун воситаи алоқа дар ибора маънидод намудааст ва ба чунин маъноҳо дар асари худ ба қалам додааст:

1. бо, 2. аз, 3. дорои, 4. нисбат ба [154, 187].

*You spend most of your evenings **with** them, not with me [181, 55]. Шумо вақти бегоҳӣ рӯзиатонро **бо** онҳо сарф кардед, на бо ман. Well, why should I always spend my time **with** you? She asked crossly [181, 117]. Хуб, барои чӣ ман ҳамеша вақтамро **бо** шумо сарф кунам? Вай бо ғазаб пурсид.*

Пешоянди «**in**» дорои маъноҳои зиёде мебошад, ки иборатанд аз:

1. барои ифодаи макон ба маънои «**дар**» (ба саволи **where?**). *We live **in** Dushanbe. Мо **дар** Душанбе зиндагӣ мекунем. My uncle lives **in** London. Амаки ман **дар** Лондон зиндагӣ мекунад.*

2. Барои ифодаи замон:

а) Ба маънои «**дар**» (пеш аз ифодаи моҳ ва сол). *In the garden [184, 68]. Дар боғ. The book is in the bag [185, 155]. Китоб дар дохили халта аст. The peasants will pick up cotton **in** autumn [185, 76]. Деҳқонон пахтаро **дар** фасли тирамоҳ чамъ мекунад [184, 53]. Ман моҳи август ба хона меравам. I shall go home **in** August.*

Яке аз хусусиятҳои пешоянди «**in**» –и забони англисӣ дар он аст, ки дар бештари ҳолатҳо ба забони тоҷикӣ тарҷума намешавад:

б) Ба маънои вақт «**баъди, пасон**»: *The teacher will return **in** an hour [181, 245]. Муаллим баъд аз як соат хоҳад баргаиш. I will give it to them in a week [184, 69]. Ман онро баъд аз як ҳафта ба онҳо хоҳам дод.*

в) ба маънои «**дар муддати**», «**муддати**», «**дар давоми**»: *The school was built in three months. Бинои мактаб дар давоми се моҳ сохта шуд. The work was done in an hour [181, 247]. Кор дар муддати як соат иҷро шуд.*

Пешоянди «**in**» ҳамчун воситаи алоқа дар ибора ва ҷумла ба вазифаи зарф низ истифода бурда мешавад. Он дар ибораҳо бо феъли ҳаракат омада, самти амалро ба дохили чизе ифода мекунад: *to come (go, walk, get) in – даромадан; to run in – давидан (тохта) даромадан; to drive in – савора даромадан; to fly in – парвоз кардан; [155, 175].*

Инчунин барои ифодаи предмете, ки амал ба дохили он равона шудааст, пешоянди «**into**» истифода мешавад.

Пеш аз калимаҳои ифодакунандаи қисми рӯз, одатан пешоянди «*in*» ба кор меравад: *in the morning* – саҳарӣ, *in the evening* – бегоҳӣ, *in the afternoon* – нисфирӯзӣ. Агар ин калимаҳо муайянкунанда дошта бошанд, дар ин ҳолат пешоянди «*on*» истифода бурда мешавад: *on a fine summer morning*, *on a cold evening*, *on the first of June* [181, 98].

I. *It is dangerous to say in this town (The secret garden).* Дар ин шаҳр истодан хатарнок аст.

II. *Her mother asked the young man in a worried voice.* Модари ӯ бо овози ларзон аз ҷавон пурсид.

III. *That terrible disease had already killed many people in the town* [181, 115]. Ин бемории даҳшатнок дар шаҳр аллакай чандин одамонро аз байн бурд.

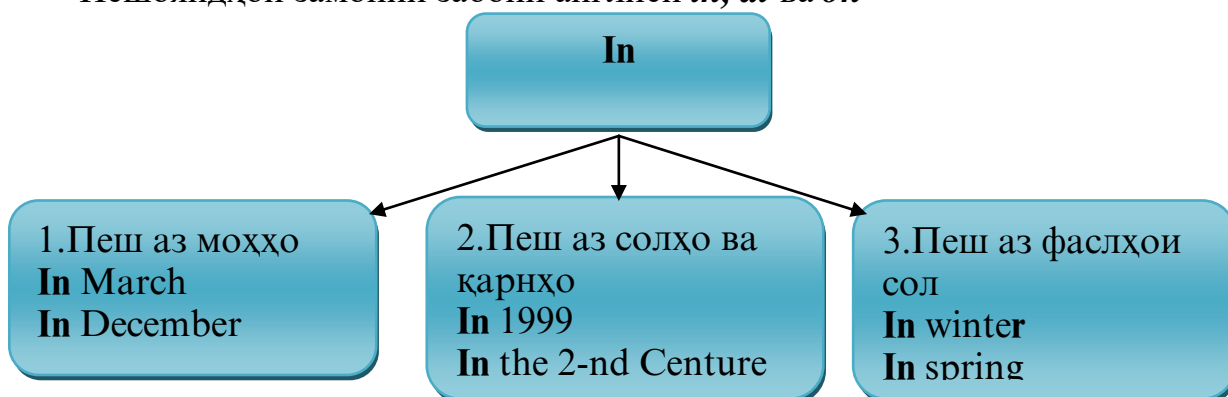
IV. *The few servants who had not died run away in the night* [181, 157]. Он хизматгорони камшумор, ки намурда буданд, шабона фирор карданд.

VI. *Marry was standing in the middle of her room when they opened the door* [185, 54]. Вақте ки онҳо дарро кушоданд, Мерри дар мобайни ҳучрааш меистод.

VII. *In India we don't have conversation with servants.* Дар Ҳиндустон мо бо хизматгорон суҳбат намекунем [185, 267].

Муодили пешояндҳои замони «*in, on, at*»– и забони англисӣ дар забони тоҷикӣ пешоянди «дар» мебошад. Бинобар ҳамин, дар вақти тарҷумаи ибора ва ҷумла бояд нозуқиҳои забонҳои муқоисашавандаро донист: дар рӯзи ҷумъа – *on Friday*, дар соли 1999 – *in 1999*, дар соати 8–и субҳ – *at 8 am* [185, 109].

Пешояндҳои замони забони англисӣ *in, at* ва *on*

Муқоисаи пешоянди «*in*» бо «*at*». Дар вақти ифодаи замон пешоянди «*in*» барои нишон додани муддати вақт: *in May – дар моҳи Май, in 1992 – дар соли 1992 [181, 220]*, пешоянди «*at*» бошад, барои нишон додани лаҳзаи вақт «*at ten o'clock – дар соати даҳ, at midnight – дар нимашаб*» истифода мешавад: *We pick up flowers in March [184, 65]. Мо моҳи март гул мечинем.*

Пешояндҳои *in* ва *at* ҳам метавонанд муродиф шаванд: *in May – дар моҳи Май, at ten o'clock – дар соати даҳ, on 3-rd July-3 –юми июл [158, 175]*.

Дар вақти нишон додани макон «*ба саволи where? – дар кучо?*» пешоянди мазкур бо номи мамлакат ва шаҳрҳои бузург «*in the United State of America – дар Штатҳои Муттаҳиди Амрико, in Moscow – дар Москва*». *They were in Africa last summer[181, 45]. Тобистони гузашта онҳо дар Африқо буданд.*

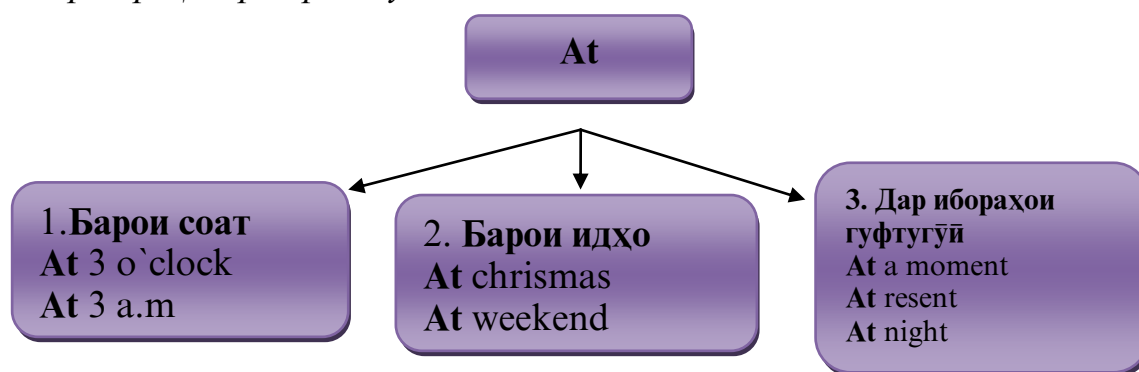
Пешоянди «*at*» ҳамчунин пешояндест, ки барои ифодаи ҷои зист ва биноҳои махсус ба кор рафта, ба пешоянди «*дар*»-и забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад: *The museum is at 31 Main street. Осорхона дар кӯчаи Мейн –31 мебошад. The boy is sitting at the table [181, 246]. Писарак дар назди миз нишастааст.*

Пешоянди «*at*» ҳамчун нишондиҳандаи вақт мебошад. *I fell asleep at 9:30. Ман дар соати 9:30 хоб кардам. The plane left at 8:45. – Ҳавонаймо соати 8:45 парвоз кард [185, 17].*

Пешоянди номбурда барои ифодаи макон низ истифода мешавад:

а) ба маънои «*дар назди, наздики*»: *The car stopped at the gate. Мошин дар назди дарвоза қарор кард [185, 62].*

б) ба маънои «*дар*» пеш аз номҳои шаҳрҳои хурд, деҳаҳо истифода бурда мешавад (ба саволи дар кучо? – where?). *Sobir works at Hisor [171, 21]. Собир дар Ҳисор кор мекунад.*

Пеш аз номҳои шаҳрҳои калон ва мамлакатҳо бошад, корбурди пешоянди «*in*» маъмул аст: *Lola was born in Dushanbe [171, 48]. Лола дар Душанбе ба дунё омадааст.*

в) бо маънои «*дар*» пеш аз номи корхонаҳо, ташкилотҳо, ҷамъи одамон, бо нишондоди маконе, ки ягон амал ва ё ягон чараён иҷро мешавад (ба саволи дар кучо? – **where?**): *I study at the University. Ман дар донишгоҳ таҳсил мекунам.*

Барои ифодаи замон ба маънои «*дар*» бо ишораи лаҳзаи вақт: *Habib will return at seven o'clock [171, 46]. Ҳабиб дар соати ҳафт бармегардад. Худатон аввал чизе гӯед, баъдан фикри дигаронро гӯед.*

Дар китоби А.Мамадназаров роҳҳои истифодаи пешоянди «*on*» чунин шарҳ меёбад: **On** яке аз пешояндҳои серистеъмоли забони англисӣ буда, бораи ифодаи номи кӯчаҳо, ошёнҳо, иморатҳо ва болои ашёҳо, ки ба саволи дар кучо? (**where?**) ҷавоб мешавад: *on a cold winter day – дар рӯзи сарди зимистон, on the ground – дар болои замин, on the third floor – дар ошёнаи дуюм. Мо дар ошёнаи дуюм таҳсил менамоем [154, 232].*

Инчунин пешоянди «*on*» – барои ифодаи санаҳо ва рӯзҳои махсус ба кор меравад: *I was born on October 31, 1995 [182, 37]. Ман 30-юми октябри соли 1995 таваллуд шудаам. We have class on Thursday morning [182, 278]. Мо рӯзи панҷшанбе нагоҳирӯзӣ дарс дорем. Ин ҷумлаҳо метавонанд ба пешоянди «дар» тарҷума шаванд: *ман 30-юми сентябр ба Руссия сафар кардаам. I went to the Russia on the 1-st- of September**

Пешоянди *on* дар ҳолатҳои зерин истифода мешавад:

Барои ифодаи макон бо маънои «дар болои»: *The pictures is on the table.* Расм **дар болои** миз аст. *Put the magazine on the table* [183, 8]. Рӯзнома ро дар болои мизи корӣ гузоред.

Барои нишон додани замон пеш аз номи рӯзҳо ва таърихи рӯз: *I will wait for you on Monday* [185, 13]. Ман **дар** рӯзи душанбе шуморо мунтазир мешавам.

Бо маънои «дар», «дар бораи» (дар мавзӯи): *He spoke on international situation* [185, 17]. Ӯ дар бораи вазъияти байналхалқӣ гап зад.

I. *She threw herself dawn on the bed and started crying widely. (The secret garden)* [185, 44]. Ӯ худро **дар** болои ҷойгаҳ партофта бо овози баланд ба гиря даромад.

II. *You sound like Dickon, when he talks to animals on the moor. (The secret garden)* [184, 47]. Ту мисли он ки Дикон бо ҳайвонот **дар** шикоргоҳ сухан мекунад, садо медиҳӣ?

III. *The small white car was found on it's by the bridge* [181, 48]. Мошини сафеди хурд **дар** ҳолати нештарааи аз неши кунрук ёфт шуд.

Дар забони англисӣ феълҳои мавҷуданд, ки баъди ҷонишини шахси сеюми ҷамъи «онҳо» пешоянди «он» мегирад, чунин ифода меёбанд: *to congratulate on* – ба муносибати рӯзе табрик намудан; *to depend on* – вобаста будан; *to spend on* – сарф кардан; *to call on* – хабар гирифтан; *to carry on* – гузаронидан, бурдан; *to go on* – давом додан; *to look on* – нигоҳ кардан; *to put on* – пӯшидан.

Пешоянди «for» ҳамчун воситаи алоқа дар ибора ва ҷумлаҳои англисӣ чунин маъно дорад:

1. барои; 2. ба; 3. аз барои; 4. ба, дар муддати (вақт); 5. ба масофае; 6. аз барои (сабаби), ба мақсади; 7. ба тарафи.

My mother bought the dress for my sister. Модарам барои хоҳарам курта харид. They are a very old family who have lived in that house for centuries [181, 41]. Онҳо оилаи хело куҳансол ҳастанд, ки якчанд аср боз ин ҷо зиндагӣ

мекунанд. *Ellen, will you keep a secret for me?' she asked in the end. He explained that he went there to look for me [181, 49].*

Ҳолатҳои асосии истифодаи пешоянди «for» чунинанд:

ба маънои «барои»: *This letter is for you. Ин мактуб барои шумо аст;*

ба маънои «аз», «ба», «барои», «тарафдор»: *I sent my brother for the doctor [181, 42]. Ман бародарамро ба духтур фиристодам.*

Барои ифодаи замон: а) ба маънои «муддати» барои ифодаи рафти амал:

Дар чунин ҳолатҳо пешоянди *for* барои ифодаи замон истифода гардида, он ба саволи *how long? How much time?* ҷавоб мешавад: *I lived there (for) three years. Ман дар он ҷо (ба) муддати се сол зиндагӣ кардам.*

б) бо маънои «ба», «дар», «ба муддати», барои ифодаи муҳлат ё лаҳза (5 рӯз, ба муддати 5 рӯз, дар соати 5): *He went to Samarkand for three days. Ӯ ба муддати се рӯз ба Самарқанд рафт. They made an appointment for five o'clock. Онҳо вохӯриро дар соати панҷ таъин намуданд [175, 53].*

Пешоянди мавриди таҳқиқ пеш аз исм ё ҷонишин дар пайвастагӣ бо масдар амали ба он равонашударо, ки бо масдар ифода ёфтааст, нишон медиҳад: *Дар гап задан вай усто аст; дар* ба маънои масдар метавонад самти ҳаракатро нишон диҳад. *Буз дар гами ҷону қассоб дар гами чарбу [179, 28].* Дар забони англисӣ фарқияти он аз забони тоҷикӣ агар бо истилоҳи русӣ ифода намоем, бо «усечённый инфинитив» ифода менамояд. *It is easy for you to say it. There is no need for your brother to go there. Ба бародари шумо зарур нест, ки ба он ҷо равад [185, 65].*

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳо инчунин дар созиҳои ибораҳои феълӣ низ иштирок менамоянд: *ба писар фармудан, аз модар илтимос кардан, бо меҳмон суҳбат кардан, дар даст доштан, аз хона пеш кардан, то рӯз навиштан, аз пагоҳ сар кардан, барои хондан омадан.* Умуман, пешоянд пулест, ки ду калимаи мустақилмаъноро мепайвандад, чунончи: *ба мактаб рафтан, аз замин мушоҳида кардан, ба имтиҳон тайёрӣ دیدан, бо корд тарошидан, дар баҳор омадан,* ки мо дар боби аввали диссертатсия ин масъалаҳоро мавриди баррасӣ қарор додаем [1, 14].

Ба гурӯҳи пешояндҳои сода инчунин, тавре ки қаблан таъкид намудем, «**бо, ба, чуз**» дохил мешаванд. Яке аз чузҳои пешоянди таркибӣ соҳиби маънои асосӣ буда, дигараш маънои иловагии таъкидӣ дорад.

Бояд тазаққур дод, ки дар забонҳои қиёсшаванда пешоянди «**то ба**» ҳамчун воситаи алоқа муносибати масоҳатӣ ва замони роифода менамояд: *Роҳсозон роҳи оҳанро то ба Бухоро расониданд [175, 87]. The roadmker lead the railway to Bukhoro. Баъд беморро ба он ҷо кучонида болаширо то ба китфааш бо кӯрна пӯшониданд [177, 127]. Then pushed the parient back and cover her till shoilders with a blanket.*

Бояд тақроран таъкид кард, ки пешояндҳои калимаҳои ёридиҳанда буда, бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмшудаи нутқ омада алоқаи нахви онҳоро бо дигар калимаҳои роифода менамоянд. Онҳо дар ибора ва ҷумла алоқаҳои масоҳат, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаю монандии объектро нишон медиҳанд. Дар забони англисӣ зиёда аз 130 – намуни пешояндҳои сода (*at, on, to, in...*) мураккаб (*upon, inside...*) ва пешояндҳои сифати феълӣ (*past, during, except...*) мавҷуданд. Аммо қайд кардан зарур аст, ки шумораи пешояндҳои таркибӣ хело зиёданд, бинобар ин, навъу хелҳои пешояндҳои забони англисиро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор додем.

Инчунин дар забони англисӣ пешояндҳои мавҷуданд, ки дар шакл ба зарф монанданд: *I returned to my village after the war (пешоянд) [182, 81]. Ман баъд аз ҷанг ба деҳаам баргаишам. I have never been there after (зарф) [185, 34]. Ман ҳеҷ вақт дар он ҷо набудам. He is in bad (пешоянд). Вай дар кати хоб аст. Come in – дароед (зарф).* Ва мо тарзи фарқ намудан ва истифодаи дурусти пешояндҳои зарфҳоро мавриди баррасӣ қарор дода, доир ба пешояндҳои мураккаби забони англисӣ ва таҳлили муқоисавии истифодаи пешояндҳои сода дар ҷумлаҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ маълумот додем.

Муодилҳои пешояндҳои дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ба дараҷаи талаботи муосири қабулшудаи коркарди назариявии пешояндҳои забонҳои мазкур мувофиқат намекунанд. Албатта, барои равшан намудани ин падидаи

номафҳум зарур аст, ки пешояндҳои забонҳои муқоисашаванда ҳамчун воситаи алоқа боз ҳам амиқтару возеҳтар омӯхта шаванд.

Пеш аз ҳама омӯзиши пешояндҳо аз нигоҳи луғавӣ – семантикӣ дар асоси методи муқоисавӣ–типологӣ ва ҳамзамон таҳлили муодилҳои пешояндҳо ва хусусияти онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мебошад. Забони тоҷикӣ ба монанди забони англисӣ ба хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ мансуб буда, аз ҷиҳати сохтори худ якранг (аналитикӣ) мебошанд. Пешоянд яке аз ҷиссаҳои номустақили нутқ буда, дар ҷумла алоқаҳои гуногуни ба предмет нигаронидашударо шарҳу эзоҳ медиҳад. Пешояндҳо низ дар навбати худ аз лиҳози сохтор ва ё таркиб ба содааву сохта ва мураккабу таркибӣ ҷудо мешаванд, ки шарҳи амиқи онҳо мавзӯи баҳси дигари илмӣ мо хоҳад буд. Дар ин ҷо бошад, мо сари як пешоянди *in* дар забони англисӣ андешаҳои худро баён менамоем, чун ки аз нигоҳи сохтор сода аст. Асли баромади он аз калимаи лотинӣ буда, сермаъногии он дар қиёс бо дигар пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле назаррас аст, чунки танҳо ягона пешоянди мавриди таҳқиқ метавонад ба монанди дигар ҷиссаҳои нутқ, ба мисли зарфу сифат ва чун унсурҳои ёридиҳандаи калимасоз – пешоянду пасванд баромад кунанд, ки инро метавон танҳо дар матн дарёфт намуд.

Пешояндҳо дар ибораю ҷумла алоқаҳои гуногун: амали ба предмет нигаронидашударо аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳанд. Дар забони англисӣ аз сабаби мавҷуд набудани падеж, пешояндҳо на фақат вазифаи алоқаманд намудани байни исм ва дигар ҷиссаҳои нутқро ба ҷо меоранд, балки вазифаи анҷомаҳои падежиро низ иҷро мекунанд.

Дар забонҳои муқоисашаванда баъзе пешояндҳо ҳамчун воситаи алоқа ба вазифаи амали зарфҳо ва пайвандак истифода мешаванд. Барои ифодаи фаза пешояндҳои «*after* – баъди, *before* – пеш аз» ва пайвандаки «*new*», «*баъд after, and, before*» ба кор мераванд: *There is an old saying that if a man has not fallen in love before 40, he better not fall in after [181, 57]. (Conjanction). Where do you intend to stay tonight? She asked after a oment. (Preposition).The*

color rushed into Bossiney's sallow – brawn as before (adverb). This latter seemed to afford her peculiar satisfaction she read through twice before replying to the landlady [185, 49].

Пешояндҳо вазифаи вобастагиро дар ҷумла иҷро намудаанд. Вале онҳо алоқаи байни объект ва ҳодисаҳоро ифода намуда, ҳамчун як қисми феъли таркибӣ хизмат мерасонанд.

Дар ҳарду забон ҳам пешояндҳо ҳамчун воситаи алоқа дар ҷумла одатан беада меоянд. Мисол: *We've got to live on what we earns (preposition) [185, 65]. Мо чизе ки ба даст меорем, бо он зиндагӣ мекунем.*

Баъд аз феъли «*to laugh*» ҳатман пешоянди «*at*» истифода бурда мешавад: *He laughed at her [184, 78]. Ў ба ҳоли вай хандид. Why did you laugh at us? [184, 114] Барои чӣ шумо моро масхара кардед?*

Баъзе феълҳо бо пешояндҳои гуногун ба қор мераванд. Вобаста ба пешояндҳо феълҳо маънои асосиашонро иваз мекунанд: *Сомон ба кӯдак нигоҳ карда истодааст [173, 178]. Somon is looking to the child. Модари ӯ кӯдакашро меҷӯяд [176, 48]. His mother is looking for her child. Вай бибиашро нигоҳубин карда истодааст [168, 144]. He is looking after his grandmother.* Яъне, агар дар забони тоҷикӣ феъли «*нигоҳ кардан*» баъд аз калимаи кӯдак омада бошад, «*ба кӯдак нигоҳ карда истодааст*» дар забони англисӣ феъл баъд аз исм меояд «*Somon is looking to*». Аз ҳамин сабаб дар забони англисӣ ҷои истифодаи феълҳо каме тағйир меёбад. Сабаб он аст, ки дар забони англисӣ ҷумлаҳо бо ҳамин тарз сохта мешаванд.

Баъзе пешояндҳои забони англисӣ дар шакл ба зарф монанданд. Чунин пешояндҳоро бо зарф танҳо аз рӯи вазифае, ки он дар ҷумла дорад, фарқ намудан мумкин аст.

Қайд намудан зарур аст, ки пешояндҳо ҳамчун воситаи алоқа танҳо муносибати байни исм ё ҷонишинро бо дигар аъзоҳои ҷумла ифода мекунанд. Аз ин ҷиҳат, онҳо дар ҷумла вазифаи мустақилро иҷро карда наметавонанд ва аъзои ҷумла шуда наметавонанд. Онҳо зада қабул

намекунанд. Зарф бошад, аъзoi чумла буда, дар чумла вазифаҳои мустақилро иҷро мекунад. Онҳо феълро ифода мекунанд.

Пешоянд	Зарф
<i>I returned to my village after the war [181, 155]. Баъди ҷанг ман ба деҳаамон баргаштам.</i>	<i>I have never been there after [181, 145]. Баъдтар ман ҳеҷ гоҳ дар он ҷо набудам.</i>
<i>You began this experiment before me [181, 41]. Шумо ин таҷрибаро пеш аз ман сар кардед.</i>	<i>I have told you about it before [181, 15]. Ман дар ин бора ба шумо пештар гуфта будам.</i>
<i>He is in the bed [183, 49]. Вай дар бистар аст.</i>	<i>Come in! [181, 32]. Дароед!</i>

Як қатор зарфҳои, ки шаклан ба пешоянд монанданд «*in, on, up*» бо ибораҳои феълӣ истифода шуда бо онҳо якҷоя як мафҳумро ифода менамоянд. Дар чунин ҳолатҳо зарф дар чумла вазифаи мустақилро иҷро мекунад: *Put on your coat [185, 132]. Палтоятонро пӯшед. He gets up very early [185, 77]. Ӯ хеле барвақт мехезад. Come in, please [185, 44]. Марҳамат, дароед. Go on reading [184, 44]. Хонданро давом диҳед. Turn off the light [185, 65]. Чароғро хомӯш кунед.*

Як нуктаро бояд қайд намуд, ки дар забони англисӣ аз сабаби мавҷуд набудани падеж, пешояндҳо на фақат вазифаи алоқаи байни исм ва дигар ҳиссаҳои нутқро ба ҷо меоранд, балки вазифаи анҷомаҳои падежиро низ иҷро мекунанд.

to – ба, ҳамчун нишондиҳандаи самт: *I go to the village with my brother [185, 48]. Ман бо бародарам ба қишлоқ меравем.*

about – дар бораи: *He told me about that party [185, 42].*

Вай дар бораи он шабнишинӣ ба ман нақл кард (дар тарзи мафъули феъл низ истифода мешавад): *I go to the United States by plane [Galsworthy,*

1976;178]. Ман ба воситаи тайёра ба Штатҳои Муттаҳида меравам. *The letter written by me [183, 45].* Мактуб аз тарафи ман навишта шудааст.

1.1.1. Outside door– дар паси дар; *No one knows it outside one or two person [183, 178].* Ба ғайр аз як - ду кас инро касе намедонад.

outside of a horse – дар болои асп будан;

to get outside of – хӯрдан ва нӯшидан.

They say i am clean. Outside perhaps. But what about inside? How much radioactive dust is in my body? Am I "hot"? [185, 187]. After the meeting one of the leaders stopped Karen outside in the corridor [185, 213].

1.1.2. Пешоянди without– «бе, бидуни»

Пешоянди мураккаби «**without**» ҳамчун воситаи алоқа дар забони англисӣ яке аз пешояндҳои муҳим ва асосӣ ба шумор рафта, дар ҷумлаҳои истифода мешавад, ки маънои «**бе, бидуни**»–и забони тоҷикиро ифода менамояд: *to do without smth – бе ягон чиз иҷро кардан; Heath cliff dropped his candle and stood without moving, his face as white as the wall behind him [185, 97].*

1.1.3. Пешоянди within – «даруни/дар дохили». Пешоянди **within** – «даруни» ба сифати воситаи алоқа монанди дигар пешояндҳо дар ҷумлаҳои мураккаб мавқеи вижаи худро дошта, дорони чанд маъно мебошад:

1. *within the organization* – дар ташкилот;

2. *withing hearing* – аз рӯйи шумид (дур аз);

3. *within reach* – аз рӯйи наздик шудан;

4. *within the city* – дар тахти шаҳр;

5. *within a week*– дар тӯли ҳафта;

Unfortunately old Mr and Mrs Linton caught the fever too, and died within a few days of each other [185, 51]. Мутаассифона ҷаноб ва Линтон аз ҳад зиёд месулфид, ва онҳо баъд аз якдигар даргузаштанд. *I must inform you that you will never be allowed to enter this house again, and that if you do not leave within three minutes, you will be thrown out [185б 56].* Ман бояд ба шумо хабар диҳам, ки шумо ҳеҷ гоҳ барои даромадан иҷозат надоред, ки боз ба ин хона

баргардед ва агар шумо дар мuddати се дақиқа ин хонаро тарк накунед, ба шумо дод мезанам.

Ҳамчунин аз ин бахши диссертатсия маълум гашт, ки пешояндҳои забони англисӣ ҳамчун воситаи алоқа низ ба монанди пешояндҳои забони тоҷикӣ дар ҷумлаҳо нақши муҳимро мебозиданд. Ҷумлаҳои сода ва мураккаб бидуни пешояндҳо вучуд дошта наметавонанд, зеро маънии ҷумла бе ёрии пешояндҳо хуб ва фаҳмо намебарояд. Маҳз пешояндҳо метавонанд маънии ҷумларо пурра гардонанд, то ба хонанда фаҳмо ва равшан гардад.

Хулоса, дар забони англисӣ низ пешояндҳо ҳамчун ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ хизмат мекунанд ва дар ҷумлаҳо вазифаи хоси грамматикӣ худро доранд. Онҳо инчунин метавонанд дар ҷумлаҳо маъноҳои гуногунро ифода намоянд.

III.5. Алоқаи пасояндӣ.

Дар ин навъи алоқа низ калимаҳо бо ҳам алоқамандӣ пайдо карда, муносибати мушаххаси нахвиро ифода менамоянд: *Далерро дидан – to see Daler, Москва ро тамошо кардан – to see The Moscow.*

Доираи корбурди алоқаи пасояндӣ нисбат ба алоқаи пешояндӣ маҳдудтар аст, зеро низоми пасоянд ҳамчун воситаи алоқа дар забони адабии тоҷик инкишоф наёфтааст. Аз ин рӯ, миқдори пасояндҳо нисбат ба пешояндҳо камтар аст.

Ба андешаи профессор Ш.Рустамов дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба истиснои пасоянди «-ро» бо таъсири забони гуфтугӯ як гурӯҳ калимаҳо ба вазифаи пасоянд омада ба сифати алоқаи нахвӣ байни ҷузъҳои ибораю ҷумла робита пайдо мекунад, ба монанди: **боз, барин, замон /замоно (ҳамон/ҳамоно) инҷониб, интараф** ва ғайра [28, 5-6]. *Қосимака, аҷаб одаме будаед [173, 133]. Qosimako you are so kind. Кораи мӯл, барои ҳамин як ҳафта боз наомадааст [177, 35]. His works are more, for instance he did not come else. Солҳои ҷанг инҷониб ба бемористон наомада буд [168, 50]. After the war he didn't come to the hospital.*

Бояд гуфт, ки пасоянди «**-ро**» дараҷаи баланди мафҳуми грамматикиро аз сар гузаронидааст, зеро вай маънои луғавӣ надорад. Гарчанде ки он серистифода бошад ҳам, на ҳамеша ҳамчун воситаи грамматикӣ иборасоз намоён мешавад. Одатан, ин пасоянд хусусияти худро ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ байни ҷузъҳои ибора дар ҷумла зоҳир мекунад. Бинобар ин, дар ҷумла дар як маврид ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ байни ҷузъҳои ибора ва дар мавриди дигар ҳамчун артикл воқеъ мегардад.

Дар мавридҳои зерин пасоянди «**-ро**» ҳамчун воситаи алоқаи грамматикӣ зоҳир мешавад:

а) бо исми хос, исми ҷинси мансуби шахс, ҷонишини шахсӣ ва ҷонишини нафсӣ агар дар ибора ва ҷумла истифода шуда бошад: *Хонаро фурӯхтан. To sale the room. Муҳандисро ҷеғ задан. To call the Engineer. [171, 128].*

б) ҷузъи тобег бо исми хос, исми ҷинси мансуби шахс, ҷонишини шахсӣ ва нафсӣ, агар дар ибора ифода ёфта бошад: *Имрӯз мақсади ман суроғи хонаи Қорӣ – ишқамбаро ёфтан буд [168, 14]. Today my main aim was finding Qoriishkamba's house. Вай дарҳол модари худро ба хотир овард [177, 51]. Suddenly she remembered her mother;*

в) агар калима бандакҷонишин дошта бошад: *Сароянда сурудро ба оҳанг даровард [185, 67]. A singer arranged **the** song. ... Он ду мӯйсафед китфҳояшонро наҷунбонида, дастҳояшонро дароз карданд [168, 11]....those two old man without shaking their shoulders and gave their hands;*

Дар забони англисӣ вазифаи пасоянди «**ро**»-и забони тоҷикӣ артикли муайянии «**the**» ифода менамояд. Яъне, дар бештари ибора ва ҷумлаҳо ба ҷои пасоянди «**ро**»- муодили он дар забони англисӣ артикли муайянии «**the**» ба кор меравад.

г) агар ҷузъи тобеи ибора ҷонишини ишоратии «**ин, он, ҳамин ва ҳамон**» бошад: *Маҷлис ин масъаларо ҳам ҳал кард [172, 177]. The meeting also decide **this** problem. Ҳамон одамро ман дирӯз дидам будам. I saw **that** man yesterday [171, 5].*

ғ) агар бо исми чинсе, ки мафҳуми умумӣ дошта, предмети ягонаро ифода мекунад, омада бошад: *Заминро дар вақташ ба кишт тайёр кардан гарави ҳосили фаровон аст. It should be prepare the land (earth) in time for crop – growing [170, 21]. Осмонро абрҳо фаро ғурифт. The sky was covered with clouds [169, 18].*

Пасоянди «**-ро**» яке аз пасояндҳои серистеъмол ва сервазифаи забони адабии тоҷик буда, вобаста ба маънои калимаҳои алоқаманд намудааш алоқаҳои гуногуни наҳвӣ ва тобишҳои маъноии мухталиф зоҳир менамояд. Ин пасоянд дар созмони аксари тобишҳои ибора воситаи алоқа маҳсуб меёбад.

Пасоянди «**-ро**» бештар мафъули бевоситаро ба феъл алоқаманд намудааст, ки ин яке аз вазифаҳои асосии он маҳсуб меёбад: *Аҳмадро ҷез задан, ӯро ишора кардан [170, 19].*

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» оид ба вазифаи грамматикии пасоянди «**-ро**» чунин нукта таъкид гардидааст: «Пасоянди «**-ро**» дараҷаи абстраксияи грамматикиро аз сар гузаронидааст. Вай маънои луғавӣ надорад, нисбат ба дигар пасояндҳо серистеъмол буда, на ҳамеша чун воситаи алоқаи грамматикии иборасоз намоён мешавад. Ин пасоянд хусусияти худро ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии байни ҷузъҳои ибора, одатан, дар ҷумла зоҳир мекунад. Бинобар ҳамин, дар ҷумла дар як маврид ҳамчун воситаи алоқаи грамматикии байни ҷузъҳои ибора ва дар мавриди дигар ҳамчун артикл истифода мешавад» [30, 54].

Пасоянди «**-ро**» дар ҷумла дар ифодаи объекти бавосита муодили пешоянди «**the**»– и забони англисӣ шуда метавонад, ки дар чунин маврид низ чун воситаи алоқаи грамматикии ҷузъҳои ибора хизмат мекунад. Масалан: *дарёро гузаштан – to pass the river, кӯҳро баромадан – to come up the mountain, касеро ҷизе додан – to give something to the somebody ва ғайра [169, 16].*

Пасоянди «**-ро**» ҳам мафъули бавоситаро ба феълҳо вобаста намудааст. Дар забони адабии муосири тоҷик чунин шакл гирифтани ибораҳои феълӣ аксаран ба ибораҳои феълии пешояндӣ сурат мегирад.

Ба сифати ҷузъи асосӣ дар ин навъи ибораҳо бештар феълҳои навъи *гуфтан –to say, рафтан – to go, фармудан – to order омадан* англисиаш чун ҷузъи тобеъ бештар исмҳои шахс ва ҷонишинҳои предметӣ истифода шудааст ва дар ибора муносибати пурқунандагии адресат ифода меёбад: *Ҷалилро гуфтан, сарбозро фармудан, маро гуфтан.*

Б.Шарифов ҳиссаи оин, сифат ва мисолро бо истилоҳ калима–пасоянд ном гузоштааст [142, 58].

Чи тавре ки қаблан ишора кардем, пасоянди «**-ро**»-и забони тоҷикӣ муодили худро доро буда, дар забони англисӣ чун артикл воқеъ мешавад: *китобро хондан «to read the book», мактубро навиштан «to write the letter» ва ғайра.*

Дар забони англисӣ вазиаи пасоянди «**-ро**»-и забони тоҷикӣро ва артикли муайянии забони англисии «**the**» ба предмет ва ё ашёи муайяни ишоратшавандаро ифода менамоянд. Дар ин навъи ибораҳо пасоянди «**-ро**» ҳамчун воситаи грамматикӣ алоқаи калимаҳо намоён намешавад, бинобар ин, аҳамияти иборасозӣ надорад. Вай дорои аҳамияти таъкидӣ ва ҷудой буда, предметро нишон медиҳад, ки аз ҷумлаи предметҳои ҳамчинс ҷудо карда ва ба ин васила муайян шудааст. Ин навъи ибораҳо алоқаи объектӣ доранд ва ин муносибат бе пасоянди «**-ро**» ҳам ифода мешавад: *китобро хондан – китоб хондан, to read the book – reading book. меҳмонро даъват кардан – меҳмон даъват кардан. To invite the guest – inviting a guest.*

Бо пасоянди «**-ро**» объекти муайян, бе пасоянди «**-ро**» объекти умумӣ ифода мегардад.

Ҳамин тариқ, пасоянди «**-ро**»-и забони тоҷикӣ ва артикли муайянии «**the**» дар доираи ибораҳои феълӣ вазифаҳои гуногуни нахвиरो бар уҳда доштааст, ки вазифаи асосии он алоқаи пурқунандагӣ, бахусус пурқунандагии бевосита мебошад.

Ш.6. Алоқаи ҳамроҳӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Дар алоқаи ҳамроҳӣ тартиби калима ҳамчун воситаи грамматикӣ хизмат мерасонад. Алоқаи ҳамроҳӣ байни муайянкунандаву муайяншаванда (*чанд масъала – a few issues, бист талаба – twenty pupils*), хабару пуркунанда (*надару модар дорам – I have a father and mother, хоҳар надорам – I don't have a sister*), хабару ҳол (*мез омад – coming soon, бурро хонд – read accently, оҳиста – оҳиста – slowly–slowly*) ва ибораҳои феълӣ (*калон – калон қадам гузоштан – to put a large biggere step, ҳамроҳ навиштан – to write together*) номӣ (*ниҳоят баланд – very high, хеле зебо – very beauty*) зарфӣ (*андак дуртар – a little farther, хеле барвақт – very early*) ба амал меояд.

Ин навъи алоқа дар забони англисӣ хеле маъмул мебошад. Дар ин ҳолат як калима ба калимаи дигараш на ба воситаҳои сарфӣ, балки аз рӯи мавқеи ишғол карданашон ва алоқаи семантикии калимаҳои иборасоз ифода карда мешавад. Ба андешаи Н.Ф.Иртенъева: «Пуркунандаи бевоситаи бо исм ифодашуда ва калимаҳои зарфӣ – ҳолӣ ба феъл аз рӯи маъно алоқаманд мегарданд, ки ин ба алоқаи ҳамроҳӣ дохил мешавад» [47, 45]: Мардеро дидан, таз роҳ рагаштан. *See the men, to walk quikly [182, 97]*.

Дар ин навъи алоқа феъл чун чузъи асосии ибора хосияти валентнокии худро ифода менамояд.

Ҳамроҳӣ ба тарзи аналитикии алоқаи наҳвӣ дохил мешавад, зеро он аз рӯи тартиби калима, яъне ҷои ишғоли калима дар ибора ва ҷумла муайян карда мешавад. Агар ҷои чузъҳоро иваз намоем (*see the men – the men see*), маънои калима мутлақо тағйир меёбад

Бо ин алоқа муайянкунанда ва баёнияти беизофа ба муайянкунанда, пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта ва баъзеашон ҳолшарҳдиҳандаҳо ба эзоҳшавандаи худ тобеъ мегарданд: *Мо саҳаргоҳон ниёда ба роҳ даромадем [169, 74]. Early morning we get out of the way for a walk 2. Аммо амир Абдулаҳад ин гуна зиндагонии озодонаро ба ӯ раво надид [169, 76]. But prince Abdulahad wouldn't like this kind free life for him. 3. Бинои нави сафед ва*

атрофи он нӯшида буд [169, 84]. The new white building and it's around it was closed

Бояд қайд кард, ки дар мисоли якум ҳоли замон (*саҳаргоҳон – early morning*) ва ҳоли тарзи амал (*ниёда – for a walk*) ба хабари чумла (*ба роҳ даромадем – to get out of the way*), дар мисоли дуюм баёнияти беизофа «*амир*» ва муайянкунандаи беизофа (*ин гуна – this kind*) ба муайяншавандаҳояшон «*Абдулаҳад ва зиндагонии озодона – Abdulahad and free life*» ва дар мисоли сеюм пуркунандаҳои бевоситаи суратнаёфтаи чида «*бинои нави сафед ва атрофи он – the new white building and its around*» ба хабар «*нӯшида буд – it was closed*» бо алоқаи ҳамроҳӣ тобеъ шудаанд.

Дар забони англисӣ алоқаи ҳамроҳӣ ба тарзи аналитикии алоқаи наҳвӣ дохил мешавад, чунки он аз рӯйи тартиби калима, яъне ҷои ишғолгардидаи калима дар ибора ва чумла муайян карда мешавад. Агар ҷои чузъҳоро тағйир диҳем: *see the flower – the flower see*.

Аксарияти ҳиссаҳои нутқ дар созмони ибора бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ иштирок мекунанд. Дар бунёди онҳо ба сифати алоқаи шумораи миқдорӣ, ҷонишин, зарф, сифати феълӣ ва феъли ҳол, бандаки изофӣ, исм, сифат, ҳол истифода мешаванд: *ҷой нӯшидан – to drink a tea, саросема рафтан – to go hurry, шаш қалам – six pencils, ҳамин хона – this house, табассумкунон хондан – smile reading, хеле бармаҳал – very early ва ғайра [169, 51].*

Ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ибораҳои исмии бо ҷонишин, сифат, шумораи миқдорӣ, исм ва таркиби устувори нумеративу исм ифода меёбанд «*ин дарахт – this tree, калонтарин шаҳр – the largest city, ҳафт коргар – seven workers, рафиқ Раҳимзода, friend, Rahimzoda. лейтенант Шарифов – lieutenant Sharifov, профессор Мухторзода – professor Mukhtorzoda.*

–ибораҳои феълии бо зарф, сифат, исм, таркиби шумораи миқдорию нумератив, сифати феълӣ, феъли ҳол: *ҳамеша омӯхтан – always to learn, хомӯш истодан – to stand silently, гандум даравидан, панҷ маротиба омадан – to come five times, ларзида хестан – to rise trampling, гирякунон гуфтан – to say cryingly.*

–ибораҳои сифатии бо зарф ва таркиби шумораи микдорию нумератив: *бисёр назз – very well, комилан дуруст – quite right, ду метр дароз – two meter long, чор баробар зӯртар – it's four time stronger* сохта мешаванд.

Воситаҳои алоқаи асосии наҳвӣ дар сатҳи ибораҳои феълӣ бо муносибати объектӣ дар ду забон алоқаи ҳамроҳӣ мебошад. Сабаби васеъ паҳн шудани алоқаи ҳамроҳӣ дар забонҳои муқоисашаванда ин набудани низоми ҳолат дар исм ва ҷонишин аст. Он шакли ҳолате, ки дар ҷонишинҳои шахсии забони англисӣ ва исмҳои ҷондори он ба назар мерасад, хеле маҳдуд истифода шуда, барои ҷойгир шудани алоқаи вобастагӣ имконияти пурра ба ҳам намеоварад. Дар забони тоҷикӣ ҳам умуман мавҷуд набудани ҳолат дар низоми номии нутқ барои васеъ паҳн шудани алоқаи ҳамроҳӣ сабаб мешавад.

Ин зухуроти наҳвӣ бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин як зумра забонҳои дигар хеле маҳдуд будани алоқаи вобастагӣ ва васеъ паҳн шудани алоқаи ҳамроҳӣ ба он асос меёбад, ки дар ифодаёбии алоқаи наҳвӣ ягон воситаи грамматикӣ мусбат аз байн меравад.

Ба андешаи мо дар ин масъала як муаммои нозук аз назар берун мондааст. Ин ҳам бошад, тарзи ҷойгиршавии унсурҳои таркиби ибора аст. Тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳои дохилии ибора ин як воситаи муҳими грамматикӣ, ки барои зухуроти алоқаи наҳвӣ байни унсурҳои дохилии ибори феълӣ имконият фароҳам меорад. Вайрон кардани тартиби ҷойгиршавии ҷузъҳои дохилии ибора ба вайроншавии сохти ибора оварда мерасонад: *to help John – John to help, китоб хондан – хондани китоб*.

Ғайр аз ин, ба як масъалаи дигар таваҷҷуҳ зоҳир намудан зарур аст, ки ин ба алоқаи ҳамроҳӣ марбут буда, дар мақолаи К.Усмонов ба миён гузошта шудааст [126, 187]. Ба андешаи К. Усмонов: «Дар созмони ибораҳои озоди наҳвӣ пеш аз ҳама кашиши семантикӣ байни ҷузъҳои таркибии ибора нақши муҳимро мебозад. Таҳти ифодаи кашиши семантикӣ ӯ мутобиқ омадани маъноҳои луғавӣ байни ҷузъҳои ибораро мефаҳмонад. Мисол: *себ хӯрдан – дуруст, дарахт хӯрдан – нодуруст*» [126, 184].

Аз ин чо маълум мешавад, ки на ҳар як феълу исм бо ҳам паҳлу ба паҳлу омада алоқаи ҳамроҳӣ зоҳир мекунад ва ибора месозанд. Барои ибора сохтан бояд маъноӣ чараёнҳои предмет ба ҳам мутобиқат кунанд. Маҳз ҳамин мутобиқат имконият медиҳад, ки алоқа доштани феълу исм дар ибораҳои навъи «*to show a picture*»– «*сурат нишон додан*», «*to send a message*»– «*хабар фиристодан*» ва ғайра ҳис карда шавад. Чунин намуди алоқаро, мо алоқаи ҳамроҳӣ – дуҷумдараҷагӣ меномем, ки кашиши семантикии байни чузъҳои ибора дар созмони ибора якумдараҷагӣ аст. Исботи ин даъво ин аст, ки дар алоқаи ҳамроҳӣ муносибати ядрою адъюнкт ядроро ба худ намекашад. Аз ин рӯ, ин алоқаи якҷониба аст. Ҳол он ки барои зоҳир шудани алоқаи байни ду калима ҳар ду тараф бояд дар зоҳиршавии алоқа ширкат варзанд.

Агар аз калимаҳои «*дӯхтан* ва *курта*» ибора созем, аз як ҷониб «*дӯхтан*» куртаро ба худ кашад, аз ҷониби дигар «*курта*» «*дӯхтан*»-ро ба худ мекашад ва ин кашиш кашиши семантикӣ аст. Вале аз калимаҳои «*дӯхтан*» ва «*нон*» ибора сохта наметавонем, зеро дар байни ин ду калима кашиши семантикӣ вучуд надорад. Баръакс, калимаҳои «*хӯрдан*» ва «*нон*» ҳамдигарро ба худ мекашанд, аз ин рӯ, ибора сохта наметавонанд. Бинобар он, барои созмон ёфтани ибора пеш аз ҳама комбинаторикаи «кашиши семантикии чузъҳои таркибии ибора» зарур аст.

Созмони ибораҳои сифатӣ ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ. Дар созмони як гурӯҳи нисбатан калони ибораҳои сифатӣ дар забонҳои муқоисашавандаи адабии ҳозираи тоҷик ғайр аз пешоянду пасоянд ва изофию пешоянд ва изофат, ки дар бандҳои гузашта таҳлилу тасвир шудаанд, хели дигари алоқаи наҳвӣ – алоқаи ҳамроҳӣ истифода мешавад. Дар забоншиносии тоҷик ин хел ибораҳои сифатӣ ба монанди дигар хелҳои он ҳанӯз мавриди бевоситаи таҳқиқ қарор нагирифтааст. Вале дертар ба масъалаи алоқаи калимаҳо дар ибора баъзе асару мақолаҳои ҷудоғона бахшида шудаанд, ки дар онҳо навъ ва воситаҳои асосии ибора ба тариқи мухтасар қайд гардидаанд [155, 345].

Дар ибора аз чумла навъ ва воситаҳои гуногуни алоқаи калимаҳо мавҷуданд. «Ба мухталифии пайвасти калимаҳо, ки ба ҳиссаҳои нутқи гуногун тааллуқ доранд, гуногунии алоқа ва муносибатҳои наҳвии байни калимаҳои ибора мувофиқат мекунанд» [115, 350].

Чунон ки маълум аст, алоқаи ҳамроҳӣ яке аз хелҳои алоқаи тобеъ буда, дар он тобеияти калимае ба калимаи дигар бо ҷой ва вазифаи грамматикӣ ва бо маънои луғавии худ ифода мешавад. Умуман дар созмони ибораҳои сифатӣ алоқаи ҳамроҳӣ пеш аз ҳама маънои луғавӣ ва тартиби ҷойгир шудани ҷузъҳои ибора аҳамияти калон дорад.

Дар сохтани ибораҳои сифатӣ ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ на ҳамаи ҳиссаҳои нутқи мустақилмаъно, балки гурӯҳи муайяне аз онҳо иштирок карда метавонад. Аз ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ, асосан исм ва зарф қобилият доранд, ки бевосита ҳамчун ҷузъи тобеи иборати сифатӣ, ки ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ сохта шудаанд, истифода шаванд. Ин калимаҳо якҷоя бо сифат хелҳои гуногуни ибораҳои ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ созмонёфтаро ба вучуд оварда, муносибатҳои мухталифро ифода мекунанд. Дараҷаи истеъмол ва марбутияти сарифи ҷузъи тобеи онҳоро ба инобат гирифта, алоҳида - алоҳида дида мебароем.

Ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ сохта шудаанд. Ибораҳои сифатии бо зарф. Ибораҳои сифатие, ки ҷузъи тобеашон зарф аст, серистеъмолтарин ва маъмултарин ибораҳои ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ созмонёфта дар забони адабии ҳозираи тоҷик мебошанд. Сабаби ин дар он аст, ки аз ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ бештар зарф майли ба сифат тобеъ шудан дорад. Дар воқеъ, дар китобҳои дарсӣ ва асарҳои ҷудогонаи илмӣ ҳангоми таъриф намудани зарф ҳамин хусусияташро ба назар гирифтаанд ва онро на танҳо аломати амал, балки ҳамчун аломати аломат ҳам маънидод намудаанд [125, 179].

Ҳаминро ҳам қайд кардан ба маврид аст, ки олимони мо дар асару мақолаҳои ба ибора ва чумла бахшидаи худ баъзе вазифаи наҳвии зарфро омӯхта, бар замми моҳити он аз нигоҳи сарф ва аҳлуҳои дигари онро аз

лиҳози наҳв батафсил баён кардаанд. Масалан: Абдусаттор Мирзоев ҳангоми таҳқиқи ибораҳои феълии муносибати замони пайвасти зарфро бо феъл муфассал қайд намудааст [3, 185]. С.Абдурахмонов дар рисолаи илмӣ ва мақолаҳояш пайвасти шудани зарфро бо исм тасвир кардааст [1, 145].

Забоншиносон Ш.Н.Ниёзӣ, Д.Тоҷиев дар асарҳои худ ва инчунин К.Шукурова дар рисолаи номзодиаш ба сифат тобеъ шудани зарфро хотиррасон кардаанд [85, 125; 121, 58].

Профессор Л.С.Пейсиков, ки ибораҳои забони форсиро таҳқиқ намудааст, дар бораи алоқии ҳамроҳӣ сухан ронда, чунин изҳори ақида менамояд: «Алоқии ҳамроҳӣ дар ҳамаи забонҳои эронӣ, махсусан дар забонҳое, ки флексия надоранд, усули маъруфи калимаҳо ба шумор мераванд», таносуби иштироки зарфҳо дар иборасозии сифат бисёр гуногун аст» [98, 421]. Зарфҳои замон, миқдор, дараҷа, андоза, қиёсӣ, макон дар сохтани ибораҳои сифатии ба воситаи алоқии ҳамроҳӣ иштирок мекунанд, вале доираи зарфҳои макон бисёр маҳдуд мебошанд, дар воқеъ, зарфҳои макон дар забони тоҷикӣ чунон ки таҳқиқотчиён эътироф кардаанд, миқдоран каманд. Профессор Б.Ниёзмуҳаммадов, ки ба масъалаи таҳқиқи зарфҳо бисёр эътибор додааст, менависад: «Зарфҳои макон аз ҷиҳати миқдор нисбатан хеле кам мебошанд. Онҳо асосан дар шакли таркибу ибораҳо ифода меёбанд: *он ҷо, ин ҷо, ҳар ҷо, оқиб, ин сӯ, ин тараф, ун тараф, ва ғайраҳо*» [90, 74].

Чунон ки таҳқиқи ибораҳои сифатӣ шаҳодат медиҳад, зарфҳои тарзи амал, сабабу мақсад дар иборасозии сифат иштирок карда наметавонанд. Дар омади гап бояд гуфт, ки дар китоби дарсии «Забони адабии ҳозираи тоҷик», дар бораи ибораҳои сифатӣ низ маълумоти бисёр мухтасар дода шуда, бо сифат пайвасти шудани зарфҳои қиёсӣ ва макон зикр нашудааст [37, 67]. Ибораҳои сифатие, ки ҷузъи тобеашон зарф аст, муносибатҳои гуногуни наҳвиرو ифода мекунанд. Ибораҳое, ки муносибати замон доранд [5, 104]. Ин хели ибораҳо дар натиҷаи ба сифат тобеъ шудани зарфҳо ташкил мешаванд, ки онҳо дар байни ибораҳои сифатии бо зарфҳо ҷойи махсусро ишғол

мекунанд. Чузъи асосии ин иборҳо, ки сифатҳои асли мебошанд, бо тобиши гуногуни маъноии замон, ки зарфи замон ифода мекунад, шарҳу эзоҳ меёбанд. Ин ибораҳо аз ҷиҳати сохташон ду ва се калимагӣ мешаванд. Чунончи: / *дарахтҳои / ҳанӯз сабз, still growing trees / лабони ҳамеша ба табассум моил, lips always full with smile / ҳавзи / доимо аз об нур – the pool full of water* ва монанди инҳо.

Шоимов нигоҳаширо ба мавҷҳои шӯхи наҳр ва дарахтҳои ҳанӯз сабзи он сӯи дара равона мекунад [177, 54] Чашмони ҳоло ҳам пурнӯри пирамард аз таҳти абрувони сап - сафеди гафсаи мидиданд, ки насими тозаи пагоҳи ҷи тавр баҳри пахтаи навозишкунон мавҷ мезанонад. [177, 24]. The eyes are yet full of light of an oldman, fieleed with pale, which gives rise to the purity of the cotton as to how to cotton

Ибораҳои сифатии мураккаб дар натиҷаи яке аз чузъҳо қабул кардани эзоҳдиҳанда сурат мегиранд. Ба сифати луғавӣ эзоҳдиҳанда исм, сифат, ҷонишин, масдар ва воҳидҳои гуногуни лексикӣ истифода мешаванд.

Эзоҳдиҳандаҳои ибора вобаста ба дараҷаи зичии алоқашон бо эзоҳшаванда ба ду ҷудо мешаванд: зарур ва озод.

Ш.7. Алоқии изофию пешояндии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.

Алоқии изофию пешояндӣ чунин навъи алоқаест, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми сохтани ибора ду воситаи грамматикӣ: яке бандакӣ изофӣ ва дигаре пешоянд иштирок мекунанд. Дар созмони ин навъи ибораҳо бандакӣ изофӣ ва пешояндҳои тоҷикӣ «*бо, ба, аз, оид ба, доир ба*» ва дар забони англисӣ «*to, with, from, on*» истифода мешаванд: *Соли якум муомила бо хӯҷаини нав ба хубӣ гузашт [173, 37]. The first year had passed with a good communion with new chairman. Ман аз рафтани ба Чилдӯхтарон хурсанд шудам [174, 76]. I was glad of going to the Childukhtaron.*

Дараҷаи алоқии бандакӣ изофӣ ва пешоянд дар ин ибораҳо як хел набуда, дар онҳо аҳамияти алоқии изофӣ назар ба алоқии пешояндӣ заифтар

аст: *суҳбати бо муаллимон – суҳбат бо муаллимон, conversations with teacher – talking with teacher, нақлҳои оид ба Рудакӣ – нақлҳо оид ба Рӯдакӣ. Rudakis talking - talking on Rudaki - [172, 73].*

Баръакс, алоқои пешояндӣ бисёр устувору мустаҳкам аст ва алоқои бе иштироки пешоянд сохташуда ба маънои ибора халал мерасонад: *ошхӯрии аз хонаи қарздорон – ошхӯрии хонаи қарздорон !?/; муомилаи бо хуҷаин – муомилаи хуҷаин [175, 64].*

Алоқои изофию пешояндӣ ибораҳои исмиеро низ фаро мегирад, ки ба воситаи бандаки изофию пешоянди содаи номӣ сохта шудаанд: *дарахти лаби ҷӯй, китоби даруни ҷевон, антеннаи болои бом [171, 15].* Ин ибораҳо нисбат ба гурӯҳи аввал, ки зикраш рафт, миқдоран зиёд ва серистеъмол буда, хусусияти умумистеъмолӣ доранд.

Ҷиҳати қолиби диққат дар ин қолиби ибораҳои номӣ иборат аз он аст, ки мавқеи ҳарду воситаи алоқои грамматикӣ – ҳам бандаки изофӣ ва ҳам пешоянд дар онҳо устувор аст, яъне ҳарду ҳам дар сохтани ибора баробар иштирок мекунанд. Ин аст, ки истифода нашудани изофат ё пешоянд боиси аз ҷиҳати сохт ва маъно коҳиш ёфтани гардидани ибора мегардад.

Алоқои изофию пешояндӣ дар доираи ибораҳои сифатӣ низ дучор мешавад. Аммо тафовут он аст, ки дар ташкили ин навъи ибораҳо асосан пешояндҳои номӣ иштирок мекунанд: *оби хунуки мисли яҳоб – a cold water like an ice–water. (Одамони) донишманди рӯйи ҷаҳон – world science expert va gайра.*

Алоқои изофию пешояндӣ асосан дар ибораҳои исмӣ ва ибораҳои сифатӣ вомерӯрад.

III.8. Алоқои изофию пасояндии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.

Алоқои изофию пасояндӣ яке аз навъҳои алоқа маҳсуб ёфта, дар он калимаҳо ба воситаи бандаки изофию пасоянд пайваст мешаванд. Ибораҳои, ки ба воситаи бандаки изофию пасоянд сохта шудаанд, каммиқдору

камистеъмоланд. Ин хели алоқаро метавон дар созмони ибораҳои сифатӣ дучор омад: (муҳри) калони даҳони пиёла барин – *a big stamp as top of the cup*, (зулфи) сиёҳи пари зог барин.

Дар поини ин коғаз як муҳри калони даҳони пиёла барин паҳш карда шуда буд – *At the bottom of the paper there was a large stamps pressed [173, 57]. There is a big stamp at the below of the paper. Дар поёни суфа, дар рӯйи кам як косаи калони табақ барин истода буд [168, 21]. At the bottom of the bubble, there was a large bowl box, on the top of the floor.*

Дар ҷумлаҳои фавқ алоқаи пасояндӣ чандон устувор нест, бинобар он, ибора бе пасоянд низ истифода мешавад. Шакли беспасоянди ин ҷумлаҳо серистифода мебошад. Аз тарафи дигар, ибораҳои навъи *барф барин саед. As white as a snow. Шир барин сафед. White as a milk* дар забони адабии тоҷик инчунин дар қолибҳои *даҳони пиёла барин калон ва калони даҳони пиёла барин* ифода мешаванд.

Пасояндҳо дар ҳар ду забон ҳам ба сифати алоқа нақши асосиро мебозанд. Дар мисоли тоҷикии ибораи *барф барин сафед* пасоянди «*барин*» дар байни ҷумла омада калимаҳои *барф* ва *сафедро* бо ҳам мепайвандад. Ин вазифаро дар забони англисӣ пешояндҳои «*like*» ва «*as*» иҷро мекунанд.

Пешоянди «*like* ва *as*»–и англисӣ дар забони тоҷикӣ маъноҳои зеринро соҳибанд:

1. монандӣ;
2. монанд, шабех;
3. мисли, монанд;

«*as*» ба маънои

1. вақт, вақте ки;
2. монанди, чун, аз он хусус ки тарҷума мешавад.

Аммо дар кадом маврид мо метавонем «*like, as*» ва дар кадом ҳолат мо метавонем «*as*» -ро истифода барем.

Пеш аз ҳама бояд дар хотир дошт, ки пешоянди «*like*» на ҳама вақт маънои «*дӯст доштан, нағз дидан*»-ро медиҳад. Айни замон мо дар бораи дигар маънои он сухан меронем.

Инчунин феъли «*like*» метавонад бо исм калимабандӣ шавад. *Мисли гул, ба монанди гул, гул барин, мисли модари шумо, модари шумо барин, ба монанди модари ту.* Дар забони англисӣ бошад, чунин тарҷума мешавад: *like a flower, like your mother.* Мо «*like*»-ро ҳангоми муқоисаи ду ашёи гуногун истифода мебарем: *she is like a ray of sunlight – вай мисли нури офтоб аст.* Бар хилофи тафовути «*like*» аз «*as*» дар он аст, ки «*like*» феъл буда, «*as*» бошад ҳамчун зарф ба кор меравад.

Ин навъи алоқаи изофию пасояндӣ аҳамияти услубию наҳвӣ дошта, ҳодисаи умумӣ ба шумор намеравад.

III.9. Алоқаи пешояндии ҷуфти забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ алоқаи ҷуфти пешояндии ибораҳо дар ҷумла ба воситаи ду пешоянд сохта мешаванд. Дар забони адабии муосири англисӣ бошад, инро «*couple prepositional connection*» ном мебаранд. Ин ибораҳо аз рӯйи сохт мураккаб буда, як навъ хусусияти устуворӣ доранд. Дар сохтани онҳо пешояндҳои аслий ва ё таркибии номӣ (асосан, пешоянди аслии «*аз, бо*» пешояндҳои «*то ва ба, инчунин*» шакли таркибии номии онҳо) ҷуфт – ҷуфт истифода мешаванд: *аз ... то, аз ... то ба, аз ... ба; аз вақти ... то вақти* ва ғайра.

Ин тарзи истеъмоли пешояндҳоро ба назар гирифта, онҳоро пешояндҳои ҷуфт ва ин хели алоқаи наҳвири алоқаи ҷуфти пешояндӣ метавон номид.

Дар созмони ин навъи ибораи пешояндҳои ҷуфти аслий, таркибии номӣ ва омехта истифода мешаванд: *Аз нагоҳӣ то бегоҳӣ нигоҳ доштан [174, 44]. To hold on from the morning until evening, Аз ҷавонӣ то ба ҳамин синну сол муаллимӣ кардан [174, 65]. Teaching from the yourth age until today, аз соати*

ҳашт то вақти хӯроки пешин пахта чидан [174, 175]. Picking cotton form the eight until afternoon.

Ш.10. Алоқаи пешояндию пасояндӣ.

Алоқаи пешоянду пасояндӣ асосан дар ибораҳои феълӣ ва ибораҳои сифатие, ки ҷузъи асосиашон хабар аст, истифода мешавад.

Дар забони адабӣ бо таъсири нутқи гуфтугӯӣ як гурӯҳ иборасоҳе пайдо шудаанд, ки аз рӯйи хусусияти алоқамандии ҷузъҳо ба гурӯҳи ибораҳои алоқаи пешояндиву пасояндӣ дохил мешаванд. Дар сохтани ин ибораҳо се воситаи грамматикӣ иштирок менамояд: пешоянд ... пасоянд ... пешоянд.

Ба сифати пасоянд калимаи «*гирифта*» ва таркиби «*сар карда*» истифода мешавад. Алоқаи наҳвии пасоянд чандон устувор нест: *Як маротиба онҳо аз ҳаёти занҳо суҳбати дурмадарозе карданд. Аз курта сар карда то парвоз ба коинот расиданд [169, 48]. One`s they were much talking of wife`s life. Beginning of the dress, they get in to the comouce.*

Ш.11. Алоқаи артиклии забони тоҷикӣ ва муодилҳои он дар забони англисӣ.

Алоқаи артиклӣ дар иборасоҳе ба назар мерасад, ки дар қолиби анъанавӣ сохта шудаанд [28, 30]. Дар ин ибораҳо артикли «*-е*» ба монанди бандаки изофӣ ҳамчун воситаи грамматикӣ иштирок намуда, аҳамияти иборасозӣ пайдо мекунад: *марде бузург, соате чанд, дастае аз аскарони сурх ва ғайра [169, 116].*

Ин ибораҳо бе артикли «*-е*» сохт ва маънои худро гум мекунанд.

Дар ҳарду забон ҳам исми дорои категорияи муайяни ва номуайяни мебошад, чунки воситаи асосии ифодаи он дар забонҳои англисӣ «*the*» (*муайяни*) «*a/an*» (*номуайяни*) ва дар забони тоҷикӣ артикли «*-е*» ва калимаҳои «*як*» ва ҷонишини «*ягон*», ҷонишинҳои номуайяни ким-чӣ, кадом, ким-кадом, ҳеч мебошанд.

Мавқеъ ва ҷойгоҳи ифодаи артикли «*-e*» гувоҳи он аст, ки дар забони тоҷикӣ ду артикл истифода мешавад, ки дар ифодаи маънои грамматикӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар китоби грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба вазифаи артикли «*-e*» чунин андеша баён шудааст: «Вазифаи асосии артикли «*-e*» ифодаи номуайяни мебошад. Артикли «*-e*» хусусияти муайяни ишоратӣ дорад ва муодили он ҷонишини ишоратӣ ба шумор меравад» [28, 34]. *Рӯзи дигар воқеае рӯй дод, ки ман мунтазир набудам* [171, 27]. *The other day an incident was happened, that I didn't expected. Рӯзе Устоамак дар зери тоқи ангур ҷӯбу асбобҳояшро гузошта, ба назди рафиқаш рафт* [171, 127]. *A day Ustoamak put his tools under the grape tree and went to his friend.*

Тавре ки аз мисолҳои ҷавуззикр ошкор гардид, дар забони тоҷикӣ шакли номуайянии исмҳои «*воқеае*» ва «*рӯзе*» ифода гардидааст. Дар забони англисӣ бошад, ифодаи номуайяни дар мисоли аввал бо артикли «*an*» ва дар мисоли дуюм бо артикли номуайянии «*a*» ифода шудааст.

Баъзе калимаҳо ба воситаи артикли «*-e*» ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд. Артикл хоси калимаи асосӣ буда, он пас аз вожаи эзоҳдиҳанда ҷой мегирад. Аз ин рӯ, ба алоқои изофӣ монандӣ дорад. Онҳо низ байни муайяншавандаю муайянкунанда мушоҳида мешаванд ва дар забони англисӣ бошад, муодили пасоянди «*-e*»-и забони тоҷикӣ артиклҳои муайянии «*the*» ва номуайянии «*a/an*» истифода мешаванд: *a great thing, a few hours of soldiers – the army team. коре бузург, соате чанд дастае аз сарбозон – дастаи сарбозон* [175, 118]. Аммо ибораҳои, ки бо артикли «*-e*» сохта шудаанд, дар забони адабии ҳозираи тоҷик аҳамияти услубию наҳвӣ доранд. Ин ибораҳо асосан дар доираи ибораҳои исмӣ ба назар мерасанд ва доираи истеъмолашон хеле маҳдуд аст: *Баъд аз он ки ба таъмини машаққати худ имконият ёфтааст, дар мадрасае аз мадрасаҳои Бухоро хучрае ёфта, дар он ҷо ба сари худ ва мустақилона рӯз мегузаронидааст* [169, 37]. *Дар лаби оби Сорбуг дастае аз аскарони сурх, ки дар зери фармони Шветсов аз Самарқанд меомад, сиёҳии касеро дар паси харсанге дида, он ҷоро нишон гирифта*

мурборон кард [169, 67]. After receiving a living allowance from the madrassah of the Ba'athar, the madrassah of the Bukhara was held on its own and independent day. In the Red Sea, the Red Army came down from the Red Army under Samarkand's command, watching a black man on the back of the rabbit, shook it and shot [169, 17].

Ба ақидаи П.Чамшедов «Дар ибораҳое, ки ба воситаи артикли «-е» сохта шудаанд, ду воситаи грамматикӣ «ҳам артикли -е ва ҳам пешоянд» иштирок карда метавонанд» [138, 65]. Ҳар ду воситаи грамматикӣ дар созмони ибора баробар иштирок мекунанд, яъне алоқаи наҳвӣ артиклу пешоянд бо ҷузъҳои ибора устувор аст: *чашмоне монанди чашмони аз шишаи тира сохташуда, сӯрохе ба қадри даҳони оташдон ва ғайра. Рӯе пур аз доғи нағзак ва монанди рӯйи мурда бенур, бинии насти пачақи пучуқмонанд, чашмоне монанди чашмони аз шишаи тира сохташуда бе ҳаракат ва бемичгон ба назараи намоён шуданд [174, 145].*

Артикли-е дар қатори пайвандаки «ки» хусусияти ҷумласозӣ низ дорад, ки ин ҳолат бештар дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда равшан намоён мегардад. Вазифаи калимасозӣ ва ҷумласозии артикли «-е» ба ҳам моҳиятан наздик аст. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда аз ҷиҳати мавқеъ ва вазифаи наҳвӣ ба ҷузъи тобеи иборай исмии изофӣ монанд мебошад. Аз ин нуқтаи назар, ҷумлаи пайрави муайянкунанда аз рӯйи хусусияти алоқаи наҳвиаш ҷузъи тобеи иборай изофиро мемонад. Аҳамияти калимаю ҷумлабандии артикли «-е» дар муқоисаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда бо иборай сифати феълӣ, ки муодили якдигар мебошанд, равшантар зоҳир мешавад [28, 38].

Дар Забони адабии ҳозираи тоҷик дар бораи мавқеи алоқаҳои тобеъ қайд шудааст: «Аз навъҳои алоқаи тобеъ алоқаи изофӣ, пешояндӣ, ҳамроҳӣ ва пасояндӣ серистеъмол мебошанд. Ҳар кадоми ин воситаи алоқаҳо дар навбати худ аз рӯйи мавқеъ ва дараҷаи корбурдашон фарқ мекунанд. Ибораҳое, ки бо ин навъи алоқа сохта мешаванд, тафовут доранд. Қайд карда мешавад, ки категорияи мазкур яке аз категорияҳои асосии исм буда, бо

роҳҳои гуногун ифода ёфта, пеш аз ҳама, ба воситаи пасванди «-е» омадани он қобили қабул аст [36, 112].

Воҳиди мазкурро бархе аз олимон, аз қабили В.Д.Аракин, А.И.Симницкий бо истилоҳи «пасванди номуайяни», қисми дигарашон Л.С.Бархурдоров, Д.А.Штелин бо истилоҳи «аломати номуайяни» ва қисми сеюмашон бо истилоҳи номуайянии охирчаспак (пасванд) ном мебаранд [138, 68].

Истилоҳи «артикли номуайяни»-ро танҳо ба он маъно дуруст шуморидан мумкин аст, ки дар нутқ бори аввал ба кор равад. Агар он исм бори дуюм ба кор равад (ҳамчун предмети ба шунаванда ва ё хонанда маълум), пасванди дигареро қабул намекунад [138, 70].

Дар солҳои охир забоншиносон дар бобати се артикл андешаҳои худро баён кардаанд ва яке аз мутафаккирони барҷастаи рус А.И.Смирницкий чунин мешуморад, ки «дар забони англисӣ артикли сифрӣ (нулевой) сеюмин артикл ба шумор меравад» [113, 118].

Артикл яке аз қисмҳои махсуси калимаҳои ҷирасон буда, пайваста бо исм ва ибораҳои исмӣ омада метавонад. Масъалаи моҳияти грамматикӣ ва мавқеи он дар забон яке аз мушкилтарин проблемаҳои илми лингвистии забонҳои муқоисашаванда ба шумор меравад, ки муаллифони гуногун оиди ин масъалаи забонӣ ақидаронӣ кардаанд, вале то ҳол ба як қарори қатъӣ наомадаанд. Алоқаи артикли дар ибораҳои ба назар мерасад, ки дар қолиби анъанавӣ сохта шудаанд [28, 28]. Дар ин ибораҳо артикли-е ба монанди бандаки изофӣ ҳамчун воситаи грамматикӣ иштирок намуда, аҳамияти иборасозӣ пайдо мекунад: *марде бузург, соате чанд, дастае аз аскарони сурх* ва ғайра.

Дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» артикл ҳамчун «аломати номуайян», ягонагӣ ва муайяни маънидод карда шудааст [28, 31].

Ифодаи номуайянии исм дар забони англисӣ ба воситаи артиклҳо муайян карда мешавад. Дар грамматикаи забони англисӣ артикли муайяни «*the*» ва артикли номуайяни «*a, an*» ба шумор мераванд. «*the*» артикли

муайянӣ буда, предмет ва ё ашёи ба гӯянда ва шунаванда муайянро ишорат мекунад.

Артикли номуайянӣ ду шакл дорад: 1) «**a**» пеш аз калимаҳое, ки бо ҳарфҳои ҳамсадо оғоз мешавад, меояд; **a tree, a pen, a computer**. 2) «**an**» пеш аз исмҳое меояд, ки агар калима бо садонок оғоз шуда бошад: *an apple, an uncle, an hour: In her eyes there was an eagerness, which could hardly been without delight [175, 58]. Miss Sharp`s father was an artist. Is your brother an agreeable man, Piggott? Oh, what an agreeable man he is! [175, 65].*

Артикли номуайянӣ одатан дар ҳолатҳои зерин истифода мешавад:

1) Дар шумораҳои танҳои исмҳои шумориданашаванда баъди иборати феълӣ ё таркибии «**there is**»; *She has a watch of her own [168, 77]. She works as a chemist [168, 47].*

2) Бо исмҳои мушаххас дар ҷумлаҳои хитобӣ баъди калимаҳои: **what, such, rather, quite, as...** *What a day! [168, 221]. It`s rather a long way from here [181, 22].*

3) Баъди калимаи «**many**» дар маънои «**на кам**», «**зиёд**»: *For many a day it was raining hard [181, 22].*

4) Бо исме, ки «**half**» дорад: *I`ll be back in half an hour [182, 37].*

5) Дар таркиби калимабандӣ «**a lot of**», *a great deal of, as a rule, as a less, for a while, in a hurry, to have a good time, it`s a pity, to do somebody pleasant...*

Ҳамин тавр, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷуд будани ду намуди артикл: **definite** – муайянӣ ва **indefinite** – номуайянӣ низоми муайянеро ташкил намуда, муҳолифати дараҷаи муайянӣ ва номуайяниро таъмин менамоянд.

Масъалаи артикл ва муайян кардани моҳияти грамматикӣ он яке аз мураккабтарин масъалаҳои забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки артикл байни калима ва морфема меистад. Барои он ки умумият ва фарқияти артикли забони англисӣ ва категорияи номуайянии забони тоҷикӣ «**-e**» муайян гардад, вазифаҳои асосии ҳар кадоми онҳоро дида мебароем.

Артикли муайянии забони англисӣ «*the*» таърихан ҷонишини ишоратии «*that – вай*» мебошад ва ин ҳолат вазифаи асосии онро муайян мекунад. Дар ҳақиқат артикли муайяни ба монанди ҷонишинҳои ишоратӣ пеш аз ҳама ба вазифаи ишора кардан бо предмет меояд.

Ишора ду хел шуда метавонад: 1) ишора ба предмети фардии муайян бо мақсади ҷудо намудани он аз байни анбӯҳи ҳамчинсонаш; 2) ишора ба предмет, ба гӯянда ва шунавандаи маълум бе муқобил гузоштани он ба предметҳои ҳамчинсаш. Умуман, артикли муайяни асосан дар мавридҳои зерин истеъмоли меёбад:

1. Агар предмет ба гӯянда ва шунаванда маълум бошад, ё ин ки дар нутқи пештара истеъмоли ёфта бошад: *Шоми хушу гуворое неши назар буд [171, 68]. It seemed a mild of evening.*

2. Агар предмет ё исми муайянкунанда дошта бошад. Вале ин танҳо дар се ҳолат ба амал меояд: а) агар муайянкунанда ба воситаи ибораҳои пасванди «–е» дошта ифода ёфта бошад. Дар ин ҳолат мафҳуми маҳдудиятро ифода менамояд;

б) агар муайянкунанда ба воситаи дараҷаи олии сифат ё ба воситаи шумораҳои тартибӣ ифода ёфта бошад;

в) агар калимаҳои «*very – хеле*», «*only – танҳо*» «*following*», «*next*» «*пасон*» «*дигар*» «*previous – қаблан*», «*пешина*», «*last – охири*» ва ғайра чун муайянкунандаи исми истеъмоли ёфта бошанд.

Яке аз вазифаҳои асосии артикли муайяни он аст, ки истеъмоли он ба хусусиятҳои асосии худ / ба шунаванда ва гӯянда / маълум будани предметро ифода мекунад ва онро бо предметҳои дигари ҳамчинсаш муқобил намегузорад: *Ширин бо ҳаёи духтарона бо сари хам ба назди бинои дуошёнае омада истод [171, 45]. Shirin with a shamefulnes of girls her head down come up to the two stored building.*

Артикли номуайяни бо исми омада, маънои «ким–кадом; яке аз ҳамагуна»-ро ифода мекунад. Ба ибораи дигар, артикли номуайяни предметро аз маҷмӯи ҳамчинсонаш ҷудо намекунад, танҳо онро ифода

мекунад, ки «фалон предмет» ба гурӯҳи «маҳз фалон предметҳои ҳамчинс» дохил мешавад. Ба ин маънӣ артикли номуайяниро артикли дохилкунанда **classifying article** меноманд.

Артикли номуайяни вобаста ба вазифаи асосиаш одатан бо исме истеъмол меёбад, ки ба вазифаи қисми номии хабар омадааст: *The rectangle is a parallelogram having right angles [182, 133]. «Росткунча ин параллелограмест, ки кунҷҳои рост дорад».*

Артикли номуайяни аз шумораи танҳои «**як**» (аслан аз шумораи миқдории «**one**»-и забони англисӣ) пайдо шудааст.

Исмҳое, ки бо артикли муайяни ифода мешаванд, предметҳои муайян ва мушаххасро дар бар мегиранд, бинобар ин гӯянда ва шунаванда мефаҳмад, ки сухан дар бораи предмети муайян меравад [125, 156]. Ҳамсуҳбатон предмети муайяниро мебинанд ва чигунагии он аллакай маълум аст: *The prison proper dated from 1822. Put the milk into the fridge. Once I saw an old man in the street [182, 30].*

Алоқаи артикли дар ибораҳои ба чашм мерасад, ки дар қолаби анъанавӣ сохта шудаанд. Дар ин ибораҳо пасванди «-**e**»-и забони тоҷикӣ ба монанди бандаки изофӣ чун воситаи грамматикӣ намоён гашта, аҳамияти иборасозӣ пайдо мекунад: *Марде варзида – a great man, дастае аз аскарони сурх – a team of the red army, ва ғайра [174, 145].*

Ин ибораҳо бе пасванди «-**e**» таркиб ва маънои худро гум мекунанд.

Дар китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» ин масъала чунин баррасӣ гардидааст: «Ибораҳои, ки ба воситаи пасванди «-**e**» сохта шудаанд, аз рӯи таркиб ба ибораҳои исмии изофӣ монанд мебошанд» [30, 33].

Дар забони адабии давраи антиқӣ вазифаи иборасозии пасванди «-**e**» ба вазифаи иборасозии бандаки изофӣ дар бисёр мавридҳо монанд аст. Баъдан ин вазифа асосан ба уҳдаи бандаки изофӣ меафтад: *коре бузург – a great job. кори бузург – great of job, дастае аз сарбозон – a team of the soldiers – дастаи сарбозон – team of the soldiers.*

Аммо ибораҳое, ки ба воситаи пасванди «-е» сохта шудаанд, дар забони адабии ҳозираи тоҷик аҳамияти услубӣ - наҳвӣ доранд. Ин ибораҳо асосан дар доираи ибораҳои исмӣ дучор мешаванд ва камистеъмоланд: *Зани нимбараҳнае ӯро раис гумон карда, табассум кард. A half-dressed woman assumed him Chairman and smiled widely to him [185, 177].*

Чуноне ки мушоҳида мешавад, дар ибораҳое, ки ба воситаи пасванди «-е» сохта шудаанд, ду воситаи грамматикӣ дар сохтани ибора баробар иштирок мекунанд, аз ин рӯ, чузъҳои ибора устувор аст: *чазмаҳое аз шишаи тира сохташуда, сӯрохе ба қадри даҳони оташдон ва ғайра. The source is made of darkness mirror that the [182, 34].*

Ҳамчунин дар забони адабии тоҷик пасванди «е» дар қатори пайвандаки «ки» аҳамияти ҷумлабандӣ низ дорад, ки ин дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда равшан муайян мегардад [19, 57].

Вазифаи калимабандӣ ва ҷумлабандии пасванди «е»-и забони тоҷикӣ бо ҳам моҳиятан наздик аст. Ҷумлаи пайрави муайянкунанда аз ҷиҳати мавқеъ ва вазифаи наҳвӣ ба ҷумлаи тобеи ибораҳои исмӣ изофӣ монанд мебошанд. Аз ин нуқтаи назар, ҷумлаи пайрави муайянкунанда аз рӯйи хусусияти алоқаи наҳвиаш чузъи тобеи ибори изофиро доро аст. Аҳамияти калимаю ҷумлабандии пасванди «-е» дар муқоисаи ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба ибори сифати феълӣ, ки муодили якдигар мебошанд, равшантар зоҳир мегардад.

Хелҳои алоқаи тобеъ - алоқаи изофӣ, пешояндӣ, ҳамроҳӣ ва пасояндӣ асосан серистеъмоланд, вале ҳар кадоми ин тарзи алоқаҳо дар навбати худ аз рӯйи мавқеъ ва дараҷаи истеъмолашон аз якдигар тафовут доранд.

Агар мо ҷумлаҳои «*Анвар ба Москва рафтааст – Анвар рафтааст*»-ро ба ҳамдигар аз ҷиҳати маъно муқоиса кунем, мебинем, ки дар ҷумлаи якум ба кучо рафтани **Анвар** муайян асту дар ҷумлаи дуюм не, яъне мо намедонем, ки **Анвар** ба кадом шахр рафтааст. Дар ҷумлаи «*Бача аз хоб бедор шуд – A boy waked up*» барои гӯянда маълум аст, ки сухан дар бораи бача меравад. «*Бачае шуморо ҷустуҷӯ мекард – A boy was looking for you*» гӯянда бачаро дидаасту

вале намешиносад, яъне ба объекти номаълум тааллуқ дорад. Ҳамин тарик, агар **Москва** ва **бача** имсҳои муайяно далолат кунанд, «*шаҳре – a city*» ва «*бачае – a boy*» ба исмҳои номуайян мансубанд.

Воситаи алоқаи артиклӣ ва пасвандӣ дар забонҳои муқоисашавандаи тоҷикӣ ва англисӣ мавқеи хоса доранд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки алалхусус нақши алоқаи артиклӣ дар ибораҳо ва ҷумлаҳои мураккаб хеле калон аст. Артиклҳои забони англисӣ баъзе хусусиятҳои калимасозӣ доранд. Масалан, чунон ки қайд карда шуд, артиклҳои забони англисӣ бо ҳиссаҳои дигари нутқ омада, онҳоро ба ҳодисаи субстантиватсия дучор мекунанд, вале категорияи номуайянии забони тоҷикӣ чунин вазифаро иҷро карда наметавонад.

Ҳамин тавр, артиклҳои забони англисӣ муҳолифати грамматикиро ташкил намуда, вазифаҳои гуногуну зиёди грамматикӣ ва баъзан грамматикӣ–лексикиро иҷро мекунад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик барои ифодаи муайяни воситаи махсуси морфологӣ мавҷуд нест, ки дар муқобили категорияи номуайяни истода, муҳолифати категорияи муайяни ва номуайяниро таъмин намояд. Вазифаи умумии пасванди номуайянии забони тоҷикӣ аз он иборат аст, ки вай ин ё он предметро аз байни анбӯҳи ҳамчинсонаш ҷудо менамояд ва ба предмети ба шунаванда номаълум ишорат мекунад.

Ифодаи номуайяни ва муайяни ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавқеи хоса дошта, барои ифодаи пурраи фикр, муайян ва ё номуайян будани ин ё он чи дар нутқи гуфтугӯӣ ва чи дар нутқи хаттӣ ва услуби бадеӣ васеъ истифода мешавад.

Ҳамин тавр, дар забонҳои муқоисашаванда воситаҳои алоқа дар ибора ва ҷумлаҳои мураккаб серистеъмол буда, дар баробари ин аз рӯи мавқеъ ва дараҷаи истеъмол фарқ мекунанд.

Ифодаи номуайянии исм дар забони тоҷикӣ ба воситаи артикли номуайянии «-е», калимаҳои «*ягон*», «*як*» ва дар забони англисӣ бо

артиклҳои номуайянии «*a*», «*an*» детерминантҳои дигар истифода шуда метавонанд.

Аз диди забоншинос Х.М. Каримов «Морфемаи «*-e*» дар тамоми таърихи забони ҳозираи тоҷик дар қатори дигар категорияҳои грамматикӣ забон нақши муҳимми грамматикӣ ва услубӣ бозидааст. Аҳамияти ин морфемаро онҳое, ки ба қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ машғул шудаанд, медонистаанд» [91, 18]. Аз ҳамин сабаб дар бисёр асарҳое, ки ба грамматикаи забони тоҷикӣ тааллуқ доранд, оид ба «*-e*» каму беш маълумот дода шудааст, лекин онҳо хеле мухтасар буда, омӯзандагони грамматикаро қаноат кунонида наметавонанд. Муайян кардани мавқеи грамматикӣ, қоидаҳои ба қор бурда шудани морфемаи «*-e*» қорҳои ҷиддӣ таҳқиқотиरो талаб мекунад [91, 19].

Чунон ки маълум аст, ҳиссаҳои нутқе, ки калимаҳои номустақилмаъноро дар бар мегиранд, аз маънии луғавӣ (номинативӣ) маҳрум буда, вазифаҳои гуногуни грамматикӣ адо мекунад. Масалан, пешоянду пасояндҳо, ки алоқаи аъзоҳои ҷумларо нишон медиҳанд, пайвандакҳо, ки аъзоҳои ҷумла ва худӣ ҷумлаҳоро ба ҳам мепайванданд, ҳиссачаҳо, ки аҳамияти модалӣ, иродавӣ дошта, ба калима ва ҷумлаҳо тобишҳои гуногуни маъноӣ медиҳанд, берун аз ҷумла (контекст) вучуд надоранд ва фақат ҳодисаи грамматикӣ мебошанд, онҳо инчунин маънии луғавӣ (функсияи номинативӣ) надоранд ва аз ҳамин сабаб ҳам аъзои ҷумла шуда наметавонанд.

Морфемаи «*-e*» ҳам аз маънии луғавӣ маҳрум буда, монанди дигар ҳиссаҳои номустақили нутқ фақат дар ҷумла омада метавонад. Морфемаи «*-e*» бо пешоянду пасоянд ва пайвандакҳо, ки алоқаи байни аъзоҳои ҷумла ва ба ҳам пайванд шудани ҷумлаҳоро ифода мекунад, монанд набуда, балки ба ҳиссачаҳо наздиктар аст [56, 58].

Артикли «*-e*» абстраксияи грамматикӣ, ки қариб ҳамеша муносибатҳои махсуси байниҳамдигарии исмҳои ҳамҷинсро нишон медиҳад, исм ва исмҳои бо дигар исмҳои монанди худ алоқаманд мекунад. Морфемаи «*-e*» артикли – *e* меномем [91, 21].

Ин алоқамандӣ аз кул чудо шудани чузъ аст. Дар мисоли «*Ў китоберо ба дасташ гирифт*» калимаи **китоб** яке аз китобҳое мешавад, ки он бо дигар китобҳо (исми ҳамчинс) алоқаманд буда, дар айни замон аз онҳо чудо мешавад. Дар ҷумлаи «*Китобе, ки шумо ба ман дода будед, ...*». низ ин китоб бо дигар китобҳо алоқа пайдо мекунад. Инчунин дар ҷумлаи «*Шоҳбозе ба шикори магасе меравад*» артикли «**е**» баъд аз шоҳбоз омада, бузургӣ ва азамати онро ифода мекунад ва худи ҳамин «**е**»- и баъд аз калимаи магас омада ночизӣ ва ҳақирии магасро ифода мекунад. Дар ин ҷо низ боз мо аз кул чудо шудани чузъро мушоҳида мекунем, яъне шоҳбози муқаррарӣ не, балки як шоҳбози калон ва магаси муқаррарӣ не, як магаси ночизу ҳақир. Ин алоқаро артикли «**-е**» нишон медиҳад. Ин нақши асосии грамматикӣ (ва ҳам мантиқӣ) хоси «**-е**» аст.

Аммо дар таърихи дуру дарози забони тоҷикӣ вазифаи «**-е**» васеътар шуда ин артикль ба худ маъниҳои нави грамматикӣ гирифтааст. Аз ҷумла, он баъд аз исмҳои хос низ меомадагӣ шудааст. Масалан, дар ифодаҳои «*Офтобе, ки ба мо нур мебахшад*». «*Восеъе, ки барон озодӣ мубориза мебард*», артикли «**-е**» баъд аз исмҳои хос (ба вазифаи ишорат) омадааст. Ғайр аз ин, артикли мавриди баҳси мо баъд аз баъзе калимаҳои исм набудагӣ омада, масалан, дар **кам-е, хел-е, андак-е, бисёр--е** микдори каме ё зиёдеро таъкид мекунад.

Азбаски артикл монанди дигар абстраксияи грамматикӣ вазифаи ғайриконкретиро ифода мекунад, истемоли он низ ба як исм, чамбӯ *танҳо будани* он вобаста намебошад, инчунин артикл дар ҷумла ба кадом вазифаи (аззои ҷумла шуда) омадани исм вобаста нест. Одатан исм (ва калимаҳои мансуб ба дигар ҳиссаҳои нутқ) чӣ шакле ки дошта бошад ва дар ҷумла чӣ нақши нахвиеро ҳам, ки бозад, артикл ҳамроҳи он омада вазифаи худро адо кардан мегирад.

Исмҳое, ки алоқамандии махсуси дар боло зикрфтаро бо дигар ҳамчинсҳои худ надошта бошанд, ё ҳамчинс надошта бошанд, ки бо он алоқа пайдо кунанд, равшан аст, ки ба артикл низ эҳтиёҷ надоранд. Инчунин

исмҳое, ки аз контекст, аз худи муҳити нутқ алоқамандии онҳо бо дигар ҳамчинсҳояшон равшан аст, артикл талаб намекунад.

«Е» вазифаҳои бисёри грамматикӣ (пеш аз ҳама категорияҳои номуайяни ва ишоратии махсусе) дорад. Ин вазифаҳо гуногун ва ҳатто ба ҳамдигар зид мебошанд. Дар ин гуногунӣ ва зиддиятҳои функсияи «е» қонуни диалектикӣ ягонагии зиддиятҳо ва худи диалектикаи такмилёбӣ ва тараққии ҳодисаҳои грамматикӣ зоҳир мегардад [91, 22].

Вазифаҳои услубии (аз он ҷумла аҳамияти экспрессивӣ ва мантикӣ) ин морфема низ дар забони мо дорои аҳамияти ҳосе мебошанд. Хусусиятҳои услубии «-е» иборат аз он аст, ки вай дар забони гуфтугӯӣ нисбат ба забони адабии ҳатӣ, махсусан нисбат ба хели услуби баланди он, кам истеъмоли мешавад. «-е» барои обурани баланди услубӣ ва инчунин барои таъкиди тобишҳои гуногуни мафҳумҳои исм ба кор бурда мешавад.

Ш.12. Оҳанг ҳамчун воситаи алоқа дар забонҳои муқоисасаванда.

Интонатсия дар пайвастиҳои ҷумлаи пайрав бо сарҷумла воситаи муҳимми грамматикӣ ба шумор меравад. Ҷумлаи мураккабе нест, ки ҳиссаҳои вай ба ҳам бе интонатсия тобеъ шаванд. Дар ҷумлаҳои мураккабе, ки ҳиссаҳои онҳо бо ёрии пайвандакҳо ба ҳам алоқаманд шудаанд, нақши асосиро қариб ҳамеша пайвандак бозад ҳам, интонатсия низ мавқеи муайяне дорад, аммо дар ҷумлаҳои мураккаби бепайвандак нақши асосиро интонатсия мебозад.

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак бо ҷумлаи пайрави пурқунанда асосан ду хел интонатсия ҳис карда мешавад:

1.Интонатсияи эзоҳӣ: Дар ин ҳолат дар охири сарҷумла оҳанги талаффуз каме суст шуда, таваққуфи лаҳзагӣ ба амал меояд ва сарҷумла бо ҳамон оҳанг ибтидо меёбад:

Одам дар кӯҳистони баланд зиндагонӣ мекунад, аммо барои он ки ба худ шавад: ризку рӯзи пайдо кунад, маҷбур аст, боз ҳам баландтар барояд [177,

98]. *Human lives in high mountains, if he wants to live independently, he needs to promote his questions.*

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз ҳамаи феълҳо дида, феъли модалии «*хостан*» ба худ ҷумлаи пайрави пурқунандаро зиёдтар тобеъ менамояд. Ҷумлаҳои пайраве, ки бо интонатсияи эзоҳӣ ба сарҷумла тобеъ шудаанд, бештар ҳамин феъли «*хостан*»-ро эзоҳ медиҳанд. Мисол: *Бо ҳамаи ин дилам намехост, аз шиносӣ шудан бо ин одам ва омӯхтани ӯ умедамро тамомам канам ва барои ёфтани роҳи умедворӣ фикр мекардам, оқибат дар хаёлам чораи зеринро маъқул намудам... [174, 147]. With all this, I do not want to be acquainted with this person and learn from his hopes and runaway from him of finding a way, in my opinion, I liked the following. Ман мехостам, ба онҳо воқеаро як ба як гуфта диҳам, лекин натавонистам, телба шудаму гапамро гум карда мондам, бегоҳат шудам ва худро ба ҳар тараф мезаддам [178, 44]. I wanted to tell the truth in detail, but hurried and lost thread of the talk and hesitated.*

Азбаски феъли «*хостан*» бо оҳанги хеле заиф талаффуз меёбад ва ҷумлаи пайрав қариб бо ҳамон оҳанг ибтидо меёбад, аксар вақт дар байни сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ҳеҷ гуна аломати китобатӣ гузошта намешавад, ки он хилофи қоидаи грамматикист. Мисол: *Ман мехоҳам (,) дар шаҳри Бухоро ноқили об гузаронам... [172, 47]. I want to install water supply facility in Bukhara town. Ман мехоҳам (,) акнун дар бораи кӣ будан ва чӣ будани пуштибони амир, ки ба воситаи ӯ ва баъзан бевосита пуштибони ҳамаи аркони давлати амир аст, ду-се калима гап занам [174, 45]. I would like to talk about two people who are already in contact with him, and what he/she is an ambassador for the entire state of*

Ин гуна ҳолат бо дигар феълҳо, ҳарчанд суст ва бо ҷумлаи пайрав қариб як хел талаффуз ёбанд ҳам, ниҳоят кам дучор мешавад:

Онҳо дар вақте маҷбур мешуданд (,) аз Қорӣ-Ишқамба барин судхӯрон қарз гиранд, ки банк мувофиқи дороии онҳо қарз додааст, дигар барзиёд қарз намедиҳад [176, 21]. They were forced to compete at the time of the Qori

Ishkanba bankruptcy that the bank borrowed from their assets, without having to pay any additional borrowings.

Интонатсияи баёнӣ. Дар интонатсияи баёнӣ сарчумла бо оҳанги қатъӣ ва баланд якбора бурида мешавад ва ҷумлаи пайрав бо оҳанги қадре пасттар оғоз меёбад. Мисол: *Мирзонизомиддин, ки пагоҳии барвақт ба ҳавлии мо омада буд, ҳангоми рафтан гуфт: «Акнун бинем, то ёр киро хоҳаду майлаш ба кӯ бошад».* *Now, we will see how many people want to help [176, 144]. This early morning Mirzonizomiddin came to my yard. When he was going said: Инро ҳукумат барои он ҷорӣ кардааст, ки нишон диҳад: дар ин ҷо, дар мактаб, ҳамаи шумо якранг ва баробар ҳастед ва ҳеч яки шумо аз дигаре бартарӣ ва зиёдатӣ надоред...* [178, 144]. *The government has made it clear that, here, at school, you are all alone and equal, and you do not have the advantage or preference.*

Ҷумлаҳои пайрави пурқунанда, ки ба сарчумла бо интонатсияи баёнӣ тобеъ мешавад, аксар нақлҳо мебошанд ва онҳо бештар бо феълҳои нутқу амалиёти фикр асосан гуфтан, фармудан, фикр кардан ифода меёбанд, вале аксар пас аз онҳо аломати ду нуқта (:) гузошта намешавад ва баъзан онҳо дар ҳамин тарзи ифода ҳам нутқи айнан нақлшуда ҳисоб намеёбанд: *Баъд шунидам, ки Шарофатхола ба Сурайё гуфтааст, гӯё ман дар кабинет хеле роҳ гаштаам, дар назди тирезаи кушод чун хумориҳо кайф карда нишастаам, ким-чиҳо навиштаам, чизе дар зер лаб хондаам [179, 87].* *After hearing it Sharofatkholatold Suraya, as if I walked in the cabin, for a long time I sat down front of the door, I wrote something and read something silently.* *Гуфтаанд, бадқирдор ва извогари аз ҳеч фитнаву фасоде намегардад [179, 144].* *They said that the bad person would not have a neat actor and no corruption.*

Дар бораи тафовути интонатсияи эзоҳӣ аз интонатсияи баёнӣ ҳаминро кайд кардан лозим аст, ки интонатсияи эзоҳӣ бо пайвандаки «**ки**» синоним мебошад ва бо истеъмол ёфтани пайвандаки «**ки**» интонатсияи ҷунин ҷумлаҳо тағйир намеёбад, чунки ин пайвандак бо феъле, ки ҷумлаи пайрави

пуркунанда онро эзоҳ медиҳад, якчоя талаффуз меёбад. Аммо интонатсияи баёнӣ бо пайвандаки «**ки**» синоним шуда наметавонад, оҳангу тарзи талаффузи он омирона ва таъкидӣ мебошад. Ана ин мисолҳоро муқоиса менамоем:

Интонатсияи эзоҳӣ: а) бепайвандак: ... *Гумон мекард, шавҳараи меояд [176, 125]. It seemed to her that her husband would come.* б) бо пайвандак: *Меҳост, ки аз дасти муаллимаи пир даррав шикоят кунад [178, 127]. He wanted to complain to her old teacher.*

Интонатсияи баёнӣ: *Маданияти районро бардоштан зарур, мефаҳмед, маданияти қишлоқро мисли маданияти шаҳр боло бардоштан лозим аст [179, 68]. It is necessary to upgrade destitute culture, try to understand me, it is important to upgrade village culture as city culture. Дигаре хандида гуфт: «Гурбаи гӯштдуздида худ беҳтар медонад, ки гӯшти киро дуздидааст [178, 124]. Another admonished said: «The smoker knows better than someone who has been stolen».*

Чӣ хеле ки дар муқаддима ишора шуд, дотсент Н.А. Маъсумӣ ба тарзи истеъмолии пайвандаки «**ки**» вобаста ба услуби нависанда С. Айнӣ изҳори ақида менамояд, ки «...Нависанда аксар вақт дар сурати пайиҳам омадани пайвандак якеро зикр намекунад, яъне аз ду мавқеи истеъмолии «**ки**» танҳо якеро ба кор мебарад. Ба ин восита қисмҳои таркибии ҷумлаҳои мураккаб, аз як тараф, ба воситаи интонатсия, аз тарафи дигар, ба воситаи «**ки**» бо ҳам мепайванданд» [77, 24].

Мисолҳо нишон медиҳанд, ки ин тарзи истифодабарии воситаҳои грамматикӣ алоқамандкунии ҷумлаи пайраву сарҷумларо нависандагони дигар ҳам фаровон истифода намудаанд.

Хулосаи боби сеюм

Пас аз таҳқиқи муфассали алоқии тобеъ дар забонҳои мавриди қиёс метавон натиҷаҳои зайлро ба даст овард:

1) Дар ҳарду забон ҳам миқдори алоқаҳои тобеъ қариб якранг сурат гирифта, аммо дар қорбурди баъзе воситаҳои ин намуди алоқа ҷиҳатҳои фарқкунандаро метавон мушоҳида намуд.

2) Яке аз навъҳои маъмули алоқаи тобеъ дар забонҳои таҳқиқшаванда – пешояндҳо ба шумор мераванд, ки нақши пешояндҳои тоҷикӣ назар ба пешояндҳои забони англисӣ каме зиёдтар аст.

3) Дар ҳарду забон ҳам гарчанде ки алоқаи пешояндиву изофӣ дар созмони ибора ҳамчун воситаи алоқа хизмат кунад ҳам, дар забони англисӣ ин тарзи алоқа вучуд надорад ва нақши изофатро дар ин забон пешоянди *of* ва апостроф `s иҷро менамоянд.

ХУЛОСА

Хувайдост, ки низоми наҳви забон ҳамеша дар рушду такомул буда, воҳидҳои калидии он дар иртибот бо ҳамдигар онро пурра мекунад. Агар ба воҳидҳои наҳвии забон амиқ назар афканем, зуд пай мебарем, ки мавқеи ибора ва ҷумла нисбат ба калимаву вожа кам нест.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои бадастомадаро метавон чунин ҷамъбаст намуд.

1. Дар ҳар ду забон ду воситаи асосии алоқа мавҷуд аст: пайваст ва тобеъ. Ҳар яки онҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои хурд ҷудо мегарданд: алоқаи пайвасти пайиҳам, алоқаи пайвасти хилофӣ, алоқаи пайвасти ҷудой, алоқаи пайвасти бепайвандак, алоқаи вобастагӣ, алоқаи мувофиқат, алоқаи изофӣ, алоқаи пешояндӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, алоқаи изофию пешояндӣ алоқаи изофию пасояндӣ алоқаи пешояндии ҷуфт, алоқаи пешояндию пасояндӣ, алоқаи артиклӣ иштирок мекунад, ки нақши ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ таҳқиқ карда шуд [1-М., 2-М., 5-М., 6-М].

2. Пайвандакҳо воситаҳои асосии ифодакунандаи алоқаҳои наҳвӣ ва алоқаҳои маъноию грамматикӣ байни ҳиссаҳои таркибии ибора ва ҷумлаи ҳар ду забон мебошанд;

3. Пайвандакҳо, ки бевосита ба сифати воситаи алоқа дар забонҳои мавриди қиёс корбурд мегарданд ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) пайвасткунанда (*ва, у, ю, аммо, вале, лекин, балки, ё, ё ки, and, not only... but, (also) neither ... nor* ва ғайра); б) тобеъкунанда (*ки, то, зеро, чунки, агарчи, гӯё ки, чунон ки, вақте ки, модом ки, while, when, if, though, so that* ва мисоли инҳо) [16-М];

4. Пайвандакҳои зерин ба сифати алоқа дар ҳар ду забон истифода мешаванд: *агар (гар, ар), ба шарте ки, ба шарти ин (он) ки, чун, то ки if, when, as, till*.

5. Яке аз воситаҳои маъмули алоқа, ки дар созмони иборати забони тоҷикӣ ҷойгоҳи хосаро ишғол мекунад, ин – алоқаи изофист, ки ба воситаи бандаки изофии – и сурат мегирад, аммо дар забони англисӣ ин рисолатро пешоянди *of* ва апостроф *’* ё худ аломати “ иҷро менамояд.

6. На ҳамаи воситаҳои алоқа дар созмони ибора ва ҷумла фаъол будаанд, ки инро мо дар таҳқиқи рисола бараъло ҳис намудем. Аз ҳама бештар алоқаи пешояндӣ дар муқоиса бо дигар навъи алоқаҳо фаъолтар будааст, зеро миқдори пешояндҳо дар ҳар ду забон ҳам хеле зиёданд.

7. Пайвандаки «ки» ҳамчун воситаи алоқаи тобеъ одатан дар ҷумлаи пайрав меояд, аммо дар мобайни ҷумлаҳои пайрави замон, сабаб ва шартӣ, ки пеш аз сарҷумла омадаанд, низ ҷой мегиранд. Дар ин ҳолат пайвандаки «ки» озодона ҷой иваз карда, нақши ҳиссаҷаи таъкидино низ иҷро менамояд. Гоҳо пайвандаки «ки» дар охири баъзе ҷумлаҳои пайрав низ меояд.

8. Ниҳоят, баъзе пайвандакҳо барои таъкид дар таркиби ҳар яке аз ҷумлаҳои пайрави чида ё хабарҳои пайрави чидаи ҷумлаҳои пайрав бо ду восита воқеъ шудаанд ва аз рӯйи вазифа дар як ҷумлаи пайрав ду навъи алоқа ифода шудааст. Баъзан бо як воситаи алоқа якҷанд маъно ва вазифа ифода мегардад.

9. Агар ҷумлаи пайрави хилоф пеш аз сарҷумла омада бошад, дар аввали сарҷумла пайвандакҳои **аммо, вале, лекин** ба сифтаи воситаи алоқа кор фармуда мешаванд ва маънои хилофро қувват медиҳанд.

10. Калимаҳои ҳамнисбат дар ҳар ду забон ҳам воситаи дигари алоқаи тобеъ ба шумор мераванд. Ба вазифаи онҳо бештар ишоратҷонишинҳо кор фармуда мешаванд (*ин, он, ҳамин, ҳамон, чунин, чунон, ончунон, ҳамчунон, ҳамин тавр, ҳамин қадар, он қадар, this, these, that, those* ва ғ.), ки амали грамматикӣ гирифтаанд. Таркиби пешоянду ишоратҷонишинҳо дар ин вазифа низ серистеъмол мебошад (*барои ин, аз барои он, бинобар ин, бо он, аз он, аз сабаби он ва ғайра*).

11. Ба вазифаи калимаҳои ҳамнисбат калима ва таркибҳои, ки морфемаи –е доранд, низ истифода мешаванд (*вақте, ба шарте, тарзе, ба қадре*). Дар аксар мисолҳо, ҳам калимаи ҳамнисбат ва морфемаи –е дучор мешаванд, ки онҳо якҷоя муносибати ҷумлаҳои пайрав ва сарҷумларо мустаҳкам менамоянд. Худи морфемаи –е низ ҳамчун ифодакунандаи муайянӣ, вазифаи калимаи ҳамнисбатро иҷро карда метавонад [13-М].

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

а) Адабиёти илмӣ:

1. Абдурахмонов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик./ С.Абдурахмонов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 166 с.
2. Абдусаттор, М. Ибораҳои исмӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ М.Абдусаттор. – Душанбе: Дониш. – 1973. – саҳ. 125–130.
3. Абдусаттор, М. Ибораҳои феълии замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Абдусаттор. – Душанбе, 1972. – 185–207.
4. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик./ М.Акрамов. –Душанбе: Дониш, 1977. – 165 с.
5. Акрамов, М. Ибораҳои сифатӣ бо зарфи замон./ М.Акрамов.–Душанбе: Мактаби советӣ, 1970. – 163 с.
6. Арутюнова, Н.Д. Типы языковых значений./ Н.Д.Арутюнова. – М., 1988. – 341 с.
7. Асоева, К.А. Типы подчинительной связи слов в словосочетаниях и простом предложении в русском и таджикском языках: дисс... канд. филол. наук: 10.02.20 / К.А.Асоева. – Душанбе, 2014. – 160 с.
8. Астахова, Л.И. О сложносочиненном предложении./ Л.И.Астахова. Вопросы языкознания, 1993. – №1. – С 87– 96.
9. Атобуллоев, С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1975. – 207 с.
10. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка/ Л.С.Бархударов, Д.А.Штелинг. – М., 1973. – 423 с.
11. Белошапкина, В.А. Современный русский язык. Нахв./ В.А. Белошапкина. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
12. Белошапкина, В.А. Сложное предложение в современном русском языке / В.А.Белошапкина. – М., 1967. – 160 с.
13. Беляева, Е.И. Функционально–семантические поля модальности в английском и русском языках./ Е.И.Беляева. – Воронеж, 1985. – 179 с.

14. Блох, М.Я. Практикум по теоретической грамматике./ М.Я. Блох. – М.: Высш. шк., 2004. – 471 с.
15. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка (на английском языке)/ Блох, М.Я.– М., 1983. – 383 с.
16. Блох, М.Я. Теоретическая грамматика английского языка./ М.Я. Блох. – М.: Высш. шк., 2000. – 381 с.
17. Блумфилд, Л. Язык (Языкознания)/ Л.Блумфилд. – М.: Прогресс, 1968. – 606 с.
18. Богородицкий, В.А. Общий курс русской грамматики: (Из университетских чтений)/ В.А. Богородицкий. – Изд. 4-е, доп.– Казань: Тиролитогр. Имп. Ун-та, 1913. – VI, 552 с.
19. Бозидов, Н. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ Н.Бозидов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 102 с.
20. Виноградов В.В. Русский язык./ Грамматическое учение о слове/ В.В.Виноградов. – М.– Л., 1974. -383 с.
21. Виноградов, В.В. Изменения в строе сложноподчинённого предложения в русском литературном языке 19 в. Очерки по исторической грамматике русского литературного языка 19 в. / под ред. В.В. Виноградов и Н.Ю. Шведовой. – М., 1964. – 264 с.
22. Виноградов, В.В. Введение. Грамматика русского языка./ В.В. Виноградов. - Издательство АН СССР. Нахв, т. 2, ч. 1. М., 1960. - 360.
23. Виноградов, В.В. Основные вопросы нахва предложения/ В.В.Виноградов. Воросы грамматического сторя. – М.: АН СССР, 1955. – С. 389–435.
24. Виноградов, В.В. Вопросы нахва современного русского языка./ под ред. В.В. Виноградов. – М., 1950. – 414 с.
25. Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык./ А.Н. Гвоздев. – М.: Учпедгиз, 1958. – 406 с.
26. Гепнер Ю.Р. Сложное предложение и принципы его изучения./ Ю.Р.Гепнер. – Харьков, 1963. – 91 с.

27. Грамматика русского языка. Фонетика и морфология. – М., Изд-во АН СССР, 1960. – 650 стр.
28. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986. Ҷ. 2. – 368 с.
29. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1989. Ҷ. 3. – 224 с.
30. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. Ҷ. 1. – 356 с.
31. Гулыга, Е.В. Некоторые вопросы гипотаксиса (с соотношения синтаксической классификации придаточных предложений и структурно – семантической классификации сложноподчинённых предложений)/ Е.В.Гулыга. – «Учёные записки 1 МГПИИЯ», т. 25, 1963, С. 153–154.
32. Гаффоров, А.О. Ибораҳои феълӣ бо пешоянди «ба» дар «Бадоеъ – ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ./ А.О.Гаффоров. – Душанбе: Дониш, 1970. – 55 с.
33. Гаффоров, Р. Нависанда ва забон./ Р.Гаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
34. Джамшедов, П.Д. Имитативы в английском языке./ П.Д.Джамшедов. – Душанбе: Дониш, 2002. – 50 с.
35. Джамшедов, П.Д. Проблемы глагольной типологии: Время и вид./ П.Д.Джамшедов. – Душанбе: Дониш, 1984. – 160 с.
36. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Наҳв. – Душанбе: Ирфон, 1963. –268 с.
37. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Наҳв. Ҷ. II. – Душанбе: Маориф, 1995. – 294 с.
38. Зикриёев, Ф.К., Рахмонова Н. Сложноподчинительный предложения в разно системных языках./ Ф.К.Зикриёев, Н.Рахмонова. – Душанбе, 2013. – 96 с.
39. Зикриёев, Ф.К. Структурно – семантические особенности таджикского паратаксиса./ Ф.К.Зикриёев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 291 с.

40. Иванова, И.А. О семантическом анализе сложноподчинённого предложения // Коммуникативно и структурно обусловленные модификации единиц языка./ И.А.Иванова. Межвузовский сборник научных трудов. – Л., 1986. –С. 41–47.
41. Иванова, И.П, Бурлакова В.В, Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка./ И.П.Иванова, В.В, Бурлакова, Г.Г.Почепцов. – М., 1981. – 285 с.
42. Иванова, И.П. Вид и время в современном английском языке./ И.П.Иванова. – Л., 1961. – 178 с.
43. Ильиш, Б.А. Грамматика современного английского языка./ Б.А.Ильиш. – М., 1948. – 347 с.
44. Ильиш, Б.А. Строй современного английского языка./ Б.А. Ильиш. – Л.: Просвещение, 1971. – 366 с.
45. Иофик, Л.Л., Л.Г. Пospelова. Хрестоматия по теоретической грамматике английского языка./ Л.Л. Иофик, Л.Г. Чахоян, Л.Г. Пospelова. – Ленинград: Просвещение, 1981. – 222 с.
46. Иппаева, В.П. Соотношение семантической и грамматической структуры в паратаксисе: автореферат. дис ... канд. филол. наук: 10.02.20./ В.П.Иппаева. – М., 1977. – 21с.
47. Иртенъева, Н.Ф., Барсова О.М., Блох М.Я., Шапкин А.П. Теоретическая грамматика английского языка (наҳв)/ Н.Ф.Иртенъева, О.М.Барсова, М.Я.Блох, А.П.Шапкин. – М., Высшая школа, 1988. – 144 с.
48. Исматуллоев, М. Пуркунандаи бевосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ М.Исматуллоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – 64 с.
49. Истамова, М. Забони адабии ҳозираи тоҷик./ М.Истамова. – Самарқанд, 2011. – 150 сах.
50. Кабиров, М., Воҳидов А. Забони адабии ҳозираи тоҷик (васоити услубӣ). Сарф. / М.Кабиров, А.Воҳидов. – Тошканд: Yangi nashr, 2017. – 159 с.

51. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ./ Б.Камолиддинов. – Нашри аввал. – Душанбе: Собириён, 2010. – 280 с.
52. Камолиддинов, Б.К. Масъалаҳои баҳси наҳви забони тоҷикӣ./ Б.К.Камолиддинов. – Душанбе: Дониш, 2003. – 132 с
53. Камолиддинов, Б.К. Ҳусни баён./ Б.К.Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 117 с.
54. Камолиддинов, Б. Масъалаҳои забоншиносии тоҷикӣ./ Б.Камолиддинов. – Душанбе: Дониш, 1997. – 168 с.
55. Камолов, Х.М. Изафетные словосочетания в «Таърихи Табарӣ» Балъамӣ: авторефер. дисс... канд. фил. наук. 10.02.20. / Х.М.Камолов. – Душанбе, 2007. – 22 с.
56. Каримов, Ҳ. Мухтасар дар бораи морфемаи «-е» // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик./ Ҳ.Каримов. – Душанбе: Дониш, 1967. – С. 18–23.
57. Карл М., Фридрих, Э. Основной марксистической философия./ Карл М., Фридрих, Э. – М., 1963. – 150 с.
58. Карл М., Фридрих, Э. соч., т. IV/ Карл М., Фридрих, Э. – М., Политиздат, 1937. – 43 с.
59. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка./Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н.Кожевникова, Е.В.Прокофьева и др.– 5-е изд., испр. И доп.– М.: Айрис-пресс, 2009. – 384 с.
60. Качалова, К.Н., Е.Е. Израилевич. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами./ К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: – «ЛадКом», 2013. – 720 с.
61. Кобрина, Н.А., Корнеева Е.А., Оссовская М.И., Гузеева К.А. Грамматика английского языка. Наҳв./ Н.А.Кобрина, Е.А.Корнеева, М.И.Оссовская, К.А.Гузеева. – М.: Просвещение, 1985. – 288 с.
62. Кобрина, Н.А., Грамматика английского языка. Ҷ.1. Морфология, Ҷ. 2. Наҳв./ Н.А. Кобрина, Е.А. Корнеева и др.– М., Просвещение, 1985, 1986. – 300 с.

63. Колмановская, Т.И. О коммуникативной организации сложноподчинённого предложения (на материале английского языка)./ Т.И.Колмановская. – ВЯ, 1987, №3. – С. 102–110.
64. Корнева, В.В. Временная и аспектуальная характеристика сложноподчинённых предложений с придаточным следствия: автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.20 / В.В. Корнева. – Воронеж, 1984. – 26 с.
65. Куллагин, А.Ф. Об отношении бессоюзных сложных предложений к категории сочинения и подчинения. // А.Ф.Куллагин. – НДВШ. филол. науки, 1974. –№6, С. 82–88.
66. Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ./ М.Н.Қосимова. Ганҷи сухан. – Душанбе, 2013. – С. 46–82
67. Қосимова, М.Н. Чумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ М.Н.Қосимова. – Сталинобод: Ирфон, 1961. – 85 с. Қосимова, М.Н. Очеркҳо оид ба наҳви чумлаҳои содаи насри асри XI / М.Н.Қосимова. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 216 с.
68. Қосимова, М.Н., Камолиддинов Б.К. Маҷмӯи машқҳои наҳви забони тоҷикӣ./ М.Н. Қосимова, Б.К.Камолиддинов. – Душанбе: УДТ, 1976, – 114 с.
69. Қуллаева, З.Х. Грамматикаи забони англисӣ./ З.Х.Қуллаева. – Душанбе: Дониш – 2007. – 60 с.
70. Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику./ Дж. Лайонз. Жанр: Издательский дом: ПРОГРЕС, 1978. – 360 стр.
71. Ленин, В.И. Асарҳо, 1., 20./ В.И. Ленин. - нашри тоҷикӣ, 422 саҳ
72. Лустрэ, Л.Х. Сложное предложение с сочинительными и подчинительными союзами в английском языке: автореферат. дисс... канд. фил. наук: 10.02.20./ Л.Х. Лустрэ. – Ростов – на – Дону, 1999. – 33 с.
73. Макаренко, Е.В. Сложные предложения с формализованной частью: автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.20./ Е.В. Макаренко. – Ростов–на–Дону, 1975. – 17с.
74. Мамадназаров, А. Система предлогов в шугнано–рушанской группе памирских языков./ А.Мамадназаров. – Душабе: Эр–граф, 2012. –146 с.

75. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб/ Н.Маъсумӣ., Ҷ. II, Забоншиносӣ, Душанбе: Ирфон, 1980. – 352 с.
76. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик./ Н.Маъсумӣ. – Сталинобод, НДТ, 1959. – 277 с.
77. Мещанинов, И.И.Член предложения и части речи/ И.И. Мещанинов. – М. – Л., 1954. – 222с.
78. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ./ А.Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 308 с.
79. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ А. Мирзоев. – Душанбе, 1972. –172 с.
80. Мирзоев, А. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, қ.1. фонетика ва морфология. / А. Мирзоев. – Сталинобод: НДТ, 1950. – 95 с.
81. Муравьева, Л.Н. Артикль в современном таджикском и персидском литературном языках: автореферат. дисс... кан. филол. наук: 10.02.20./ Л.Н Муравьева. – М., 1956. – 26с.
82. Набиджонова, М.Р. Сложное синтаксические целое./ М.Р.Набиджонова. – Душанбе: АКД, 2006. –226 с.
83. Назикова, Е.И. Синонимия сложноподчинённых и сложносочинённых предложений, выражающих причинно–следственные отношения./ Е.И.Назикова. Вопросы грамматики и лексики русского языка. – Воронеж, 1972. – 260 с.
84. Насрулло, Ҳ. Грамматикаи забони англисӣ (бо забони англисӣ ва тоҷикӣ)/ Ҳ. Насрулло. – Душанбе: Дониш, 2007.-119 с.
85. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. – Сталинобод. Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1954. – 50 с.
86. Ниёзӣ, Ш.И. Аҳамияти ибора дар таҳқиқ ва таълими забони тоҷикӣ. // Ш.И.Ниёзӣ. Маориф ва маданият. 20 феврал, 1960 (Значение словосочетания в исследовании и обучении таджикскому языку).
87. Ниёзмӯхаммедов, Б. Забоншиносии тоҷик./ Б.Ниёзмӯхаммедов. Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 42 с.

88. Ниёзмухаммедов, Б., Ниёзӣ, Ш. Бузургзода, Л. Грамматикаи забони адабии тоҷик./ Б.Ниёзмухаммедов, Ш.Ниёзӣ, Л.Бузургзода.– Сталинобод.– 1976. – 219 с.
89. Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов, Ш. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик./ Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 196 с.
90. Ниёзмухаммадов, Б.Н.Чанд сухан дар бораи исм, сифат ва зарф./ Б.Н.Ниёзмухаммадов.– Дар кит.: Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 200 саҳ.
91. Ниёзмухаммедов, Б. Баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик./ Б.Ниёзмухаммедов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 168 с.
92. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик/ М.Норматов. – Душанбе, 2011. – 219 с
93. Норматов, М., Зикриёев Ф.Қ. Забоншиносии умумӣ./ М.Норматов, Ф.Зикриёев. – Душанбе: Матбуот, 2006. – 259с.
94. Норматов, М. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии тоҷик/ М.Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 184 с.
95. Норматов, М. Забоншиносии умумӣ./ М.Норматов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 160 с.
96. Облокулова, С. Сложное предложение синтаксическое целое с присоединительными связями в таджикском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.20./ С.Облокулова. – Душанбе, 1986. – 32 с.
97. Овчиникова, И.К. Именные словосочетания в персидском языке и возможные принципы их классификации.// И.К.Овчиникова. Иранская филология. – М.: ИМУ, 1971. – 385 с.
98. Пейсиков, Л.С. Вопросы нахва персидского языка./ Л.С.Пейсиков. – М., 1959. –108 стр.
99. Петерсон, Н.К. Очерк нахва русского языка./ Н.К.Петерсон. – М.: П., 1923. С. 9–11.

100. Пешковский, А.М. Русский нахв в научном освещении./ А.М. Пешковский. – М.: Уч. пед, 1956. –511 с.
101. Пиров, Қ., Наврӯзшоев Б., Қулматова Г. Ифодаи пешояндҳои забони англисӣ дар ҷумла./ Қ. Пиров, Б.Наврӯзшоев, Г.Қулматова. – ДМТ. – 2008 с.
102. Поржезинский, В.К. Сравнительное языковедение./ В.К.Поржезинский, В.К. Лекции, Поржезинского читанные I и II курсам ист.– филол. т–та Имп. М. ун–та в 1903–4 ак. Году. – М.: типолитогр. Ю. Венер, 1903. – 284 с.
103. Почепцов, Г.Г. Теория коммуникации./ Г.Г.Почепцов.: Векслер; М.: Рефл–бук, 2001. – 656 с.
104. Почепцов, Г.Г. Предлежащее. – В кн.: Теоретическая грамматика современного английского языка./ Г.Г. Почепцов. – М., 1981. – С. 192.
105. Расторгуева, В.С. Очерк грамматики таджикского языка./ В.С. Расторгуева.// Преложения к «Таджикско–русскому словарь»/ Под ред. М.В.Раҳимӣ и Л.В Успенский. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. – С 529–570 с.
106. Рубинчик, Ю.А. Муравьева Л.Н. Ариқль в современном таджикском и персидском языке.// Ю.А.Рубинчик, Л.Н.Муравьева Краткие Сообщения Ин–та востоковедения. – Т. XIX. – М., 1959. – С. 75–87.
107. Рустамов, Ш., Камолиддинов, Б. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик./ Ш.Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 224 с.
108. Рустамов, Ш. Мушкилоти нахв./ Ш.Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 344 с.
109. Рустамов, Ш. Ҷумлаҳои мураккаби пайвасти сертаркиб./ Ш.Рустамов. – Мактаби советӣ, 1979. – №11 с – 16–17.
110. Саидзода, А. Самарқандӣ. Сарфу нахви забони тоҷикӣ./ А. Саидзода Самарқандӣ.– Душанбе: Адиб, 2006. – 72 с.
111. Саидзода, А. Сарфу нахви тоҷикӣ. Қайдҳои забони тоҷик. Дар атрофи забони адабии ҳозираи тоҷик: Маҷмӯа./ Саидзода, Самарқандӣ Ализода, Фитрат, Бектош. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 188 с.

112. Слюсарева, Н.А. Проблемы функционального нахва современного английского языка./ Н.А. Слюсарева. – М., 1981. – 206 с.
113. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка./ А.И.Смирницкий. – М., 1959. –439 с.
114. Старикова, Е.Н. Проблемы семантического нахва: на материале английского языка./ Е.Н.Старикова. – Киев, 1985. – 123 с.
115. Тоchieв, Д. Осори мунтахаб/ Д.Тоchieв. – Душанбе: Дешваштич, 2005. – 484 с.
116. Тоchieв, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (Чумлаҳои пайрави ҳол)/ Д.Тоchieв. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 220 с.
117. Таджиев, Д. Проблема изучения сложноподчинённого предложения./ Д.Таджиев, «Вопросы языкознания», 1977, №7, С. 43– 52.
118. Таджиев, Д. Составные подчинительные союзы в таджикском литературном языке. У1 Всесоюзная научная конференция по актуальным проблемам иранской филологии (тезисы докладов)/ Д.Таджиев. – Тбилиси, 1970, с.75–77.
119. Тоchieв, Д. Калимаҳои ҳамнисбат дар чумлаҳои мураккаби тобеъ./ Д.Таджиев. – «Иранская филология», Қ. 1, Душанбе, 1970.
120. Тоchieв, Д. Чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиба./ Д.Тоchieв. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 66 с.
121. Тоchieв, Д. Пайвандакҳои тобеъкунанда дар чумлаҳои мураккаби тобеъ./ Д.Тоchieв. – Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ, №4 (58), с. 58–65.
122. Тоchieв, Д. Способы связи определения с определяемы в современном таджикском литературном языке./ Д.Тоchieв. – Сталинобод, 1955. – 72 с.
123. Туйғунов, Н., Сангинов, Ф. Грамматикаи забони англисӣ (English Grammar)/ Н.Туйғунов, Ф.Сангинов. – 2010 с.57.
124. Усмонов, К. Грамматикаи назарии забони англисӣ/ К. Усмонов.- Хучанд: Нури маърифат, 2010. – 236 с.

125. Усмонов, К. Грамматикаи назариявии забони англисӣ./ У.Карим. – Наши дуҷум. – Хучанд: Нури маърифат, 2011. – 235 с.
126. Усмонов, К. Ҳомидова М. Предикативият ва нақшҳои ифодаю мундариҷаи он./ К.Усмонов, М.Ҳомидова // Ученые записки ХГУ им. акад. Б. Гаффурова. Гуманитарные науки, №2. – 2006. – 70 с.
127. Усмонова, М.Н. Глагол–связка в таджикском и английском языках: дисс... канд. филол. наук: 10.02.20./ М.Н.Усмонова. – Душанбе, 2016. – 171 с.
128. Фигуровский, А.И. Введение в общее языкознание./ А.И.Фигуровский. – М.: Наука, 1989. – 192 с.
129. Фортунатов, Ф.Ф. Сравнительного языковедение./ Ф.Ф.Фортунатов. – Общий курс. – М.: Красанд, 2010. – 184 с.
130. Халилов, А.И. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ А.И.Халилов. – Душанбе, 1966. – 191 с.
131. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X–XVI./ Д.Хоҷаев. – Душанбе: Фарҳанг ва маориф, 2013. – 345 с.
132. Хоҷаева, С.О. Ибораҳои объектӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ./ С.О. Хоҷаева. – Душанбе, 2002. – 168 с.
133. Хорнби, А.С. Конструкции и обороты английского языка./ А.С.Хорнби. – М.1992. – 267 с.
134. Ҳочизода, Б., Бузургзода, Л., Деҳотӣ, А. Забони модарӣ. Сарфу наҳв. // Б. Ҳочизода, Л.Бузургзода, А.Деҳотӣ. – Самарқанд, 1932. – 245 с.
135. Ҳусайнов, Х. Ҷумлаҳои мураккаби тоҷиб бо ҷумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ Х.Ҳусайнов. – Душанбе, 1960. – 256 с.
136. Ҳусенова, З.А., Қаҳҳорова М. Забони англисӣ (қисми якум)./ З.А.Ҳусенова., М.Қаҳҳорова. – Душанбе, 2006. – С 43–44.
137. Ҷабборова, М.Т. Межкатегориальные связи в системе неличных форма глагола: автореф. дисс... доктора. филол. наук: 10.02.20./ М.Т.Ҷабборова. – Душанбе, 2005. – 45 с.
138. Ҷамшедов, П, Убайдуллоев Р, Мухторова С, Азимова, М, Усмонов К. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.//

- П.Чамшедов, Р.Убайдуллоев, С.Мухторова, М. Азимова К.Усмонов. – Душанбе, 1988. – 126 с.
139. Чамшедов, П. Типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ./ П. Чамшедов. – Душанбе, 1978. – 125 с.
140. Шаҳобова, М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков./ М.Б.Шаҳобова: Отв. Ред. Р.Г.Гаффаров, К. Усманов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 251 с.
141. Шапиро, А.Б. О типах подчинительной связи внутри словосочетания / А.Б.Шапиро.// Филологические школы. – 1962. –№4. –С. 24–30.
142. Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ–ул–вақоъ»–и Восифӣ / Б.Шарифов. – Душанбе, 1985. – 205 с.
143. Шахматов, А.А. Наҳв русского языка./ А.А.Шахматов. – Л., 1941. – 620 с.
144. Шведовой, Н.Ю. Грамматика современного русского литературного языка./ Н.Ю. Шведовой. – М., 1970. - 767 с.
145. Ширяев, Е.Н. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке./ Е.Н.Ширяев. – М., 1986. – 223 с.
146. Эшонджонов, А. Именное сказуемое в современном литературном языке: автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.01.02./ А.Эшонджонов. – Сталинобод, 1959. – 30 с.
147. Якобсон, Р.О. Языкознание. Большой энциклопедический словарь./ Р.О.Якобсон. – М., 1998. –685 с.
148. Яковлева, Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира./ Е.С.Яковлева. – М., 1994. – 343 с.
149. Ярцева, В.Н. О сопоставительном методе изучения языков./ В.Н.Ярцева // Филологические науки. – 1960. –№1. – С.5–11.

БАХШИ ПАЁМҶО

- Аҳмади Хуросонӣ. Журн. «Дониш», соли 1949, шумораи аввал. Техрон.
150. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон № 4/4 (91), Душанбе: СИНО, 2012. – 301 с.

151. Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ №4 (71), Душанбе–2017. – 237 с.
 152. Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ №4 (73), Душанбе –2018. – 272 с.
 153. Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ №4 (74), Душанбе, 2018. – 296 с.

ФАРҲАНГНОМАҲО

154. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш.Бобомуродов, З.Мухторов.– Душанбе, 2016.– 428 с.
 155. Джаматов, С. Сопоставительный анализ синтаксической терминологии таджикского и английского языков./ С.Джаматов. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 192 с.
 156. Джаматов, С. Становление и лингвистической терминологии таджикского и английского языков./ С.Джаматов. – Душанбе: Дониш, 2017. – 412 с.
 157. Мамадназаров, А., Мамадназаров, В. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ–тоҷикӣ./ А. Мамадназаров, В. Мамадназаров. –Душанбе: Нашриёти Эрграф. Нашри 2, 2016. – 484 с.
 158. Мамадназаров, А., Мамадназаров В. English – Tajik University Dictionary. Фарҳанги донишгоҳии англисӣ – тоҷикӣ./ А.Мамадназаров, В.Мамадназаров. – Душанбе: Эрграф, 2009. – 486с.
 159. Akhmanova, O., Perepalskaya T. eds. Optimization of the Linguistic Message. / O.Akhmanova, T.Perepalskaya. – М., 1974. -226 с.
 160. Blokh, M. Y. A Course in Theoretical English Grammar./ M. Y. Blokh. – М., 1983. – 232 p.
 161. Close, R.A. A reference Grammar for students of English./ R.A.Close. – М., 1979. – 356 p.
 162. Ganshin, M.A. Vasilevskaya N.M. English Grammar./ M.A. Ganshin, N.M. Vasilevskaya. Ninth edition revised. Higher school Publishing House, 1964. – 540 p.

163. Henry, S. A New English grammar./ S. Henry. – Part I Oxford, 1982, p 32–35.
164. Ilish, B.A. The Structure of Modern English./ B.A. Ilish. – L., 1971. – 177 p.
165. Jespersen, O. Modern English Grammar on Historical Principles./ Jespersen. – London: Allen and Union, 1954. – 570 p.
166. Kruisina E. A Handbook of Present–Day English. / E. Kruisina. – Part. II, 177–196.
167. Leech, Gф.N. Meaning and the English verb./ G.N. Leech: Oxford Universsity Press, 1987. – 139 p.

А) адабиёти бадеӣ бо забони тоҷикӣ

168. Войнич, Е. Ғӯрмагас./ Е. Войнич. – Душанбе: Маориф, 1982. – 315 с.
169. Горький, М. Модар./ М. Горький. – Душанбе: Адиб, 1989. – 399 с.
170. Восифӣ, З.М. Бадоеъ–ул–вақоеъ./ З.М. Восифӣ,– Душанбе: Адиб, 2006. – 200 с.
171. Маҳмадраҳим, М., Чумъа Қ. Ширин (Қисса)/ М.Маҳмадраҳим, Қ.Чумъа. – Душанбе: Нашриёти Адиб. – 2006. – 176 с.
172. Садриддин, А. «Марги судхӯр»./ Садриддин, А. (повест). Душанбе: ТҶБ Истикбол, 2011. – 156 с.
173. Садриддин, А. Ёддоштҳо, қисми 1, 2./ Садриддин, А. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 сах.
174. Садриддин, А.Куллиёт, чилди 1.3./ Садриддин, А.– Душанбе: Нашриёти Ирфон, 1977. – 431 с.
175. Садриддин, А. Ёддоштҳо. қисми 3./ Садриддин, А.– Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1950. – 352 с.
176. Садриддин, А.Одина (повест)/ Садриддин, А. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2016. – 176 с.
177. Сотим, У. Ривояти суғдӣ: қисмати таърихӣ./ С.Улуғзода– Душанбе: Адиб, 2002. – 220 с.
178. Ҷалол, И. Духтари оташ./ Ҷалол И.– Душанбе: Ирфон, 1983. – 528 с.

179. Чалол, И. Тахти вожагун./ Ч. Икромӣ. Қисмати саввуми романи сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро». – Душанбе: Ирфон, 1974. – 338 с.

б) Адабиёти бадеӣ бо забони англисӣ:

180. Dickens, Ch. Adventures of Oliver Twist./ Ch.Dickens. – М., 1949.–327р.

181. Galsworthy, J. Modern Comedy./ J.Galsworthy. Book. 3. М.: Progress Publishers, 1976. – 327 p.

182. Leacock, S. Perfect Lover is Guide and other Stories./ S.Leacock. Foreign Languages Publishing House. – М., 1963. – 406 p.

183. Stevenson, R.L. Treasure Island. Foreign Languages Publishing House./ R.L.Stevenson. – М., 1963. – 231 p.

184. Voynich, E. The Gadfly. Foreign Languages Publishing House./ E.Voynich. – М., 1954.–435р.

**Муҳтавои асосии диссертатсия дар мақолаҳои нашршудаи зерини муаллиф
инъикос ёфтаанд:**

а) мақолаҳо дар маҷаллаҳои тавсиякардаи

ҚОА Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ва

Ҷумҳурии Тоҷикистон:

1. Маҳмадсолеҳи, М. Таҳлили муқоисавии пайвандҳои тобеъкунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.Маҳмадсолеҳ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши “Забоншиносӣ”. Душанбе, 2019. – №3 (80). – С.61-64.

2. Маҳмадсолеҳи, М. Ҷойгоҳи алоқаи пешояндӣ (Prepositional connection) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.Маҳмадсолеҳ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши “Забоншиносӣ”. Душанбе, 2019.– №2 (79).– С. 92-94 с.

3. Маҳмадсолеҳи, М. Воситаҳои алоқаи синтаксисӣ дар ибораҳои объектии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.Маҳмадсолеҳ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши “Забоншиносӣ”. Душанбе, 2018.–№2 (74).– С. 75-79.

4. Маҳмадсолеҳи, М. Валентнокии феълҳои объективӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /М.Маҳмадсолеҳ// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши “Забоншиносӣ”. Душанбе, 2018.– №1 (73).– С.124-130.

5. Маҳмадсолеҳи, М. Нақши пасвандҳо дар калимасозии феъи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М. Маҳмадсолеҳ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши “Забоншиносӣ”. Душанбе, 2017. – №4 (71). – С. 95-99.

б) мақолот дар дигар маҷаллаю маҷмӯаҳои илмӣ:

6. Маҳмадсолеҳи, М. Баъзе таснифоти ибора ва ҷумла аз рӯйи тарзи алоқаи наҳвӣ дар забоншиносӣ /М.Маҳмадсолеҳ// Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ-маводҳои конференсиони илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (7-уми майи соли 2019).– Душанбе, 2019.– 295с. –С.193-195.

7. Хоҷаева, С.О., Маҳмадсолеҳи, М. Определение места валентности объектных словосочетания /С.О. Хоҷаева., М.Маҳмадсолеҳ// Масъалаҳои мубрамми забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии (Маҷмӯа мақолаҳо). Таҳти таҳрири умумии н.и.ф., дотсент Мирбобоев А., н.и.ф. профессор Ҷоматов С ва н.и.ф., дотсент Баротзода Ф.К.– Душанбе, 2018.– 457 с. –С. 352-353.

8. Хоҷаева, С.О., Маҳмадсолеҳи, М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи пешояндӣ ва пасояндӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /С.О. Хоҷаева., М.Маҳмадсолеҳ// Масъалаҳои мубрамми забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии (Маҷмӯа мақолаҳо). Таҳти таҳрири умумии н.и.ф., дотсент Мирбобоев А., н.и.ф. профессор Ҷоматов С ва н.и.ф., дотсент Баротзода Ф.К.– Душанбе, 2018.– 457 с. –С. 204-206.

9. Маҳмадсолеҳи, М. Баъзе хусусиятҳои созмонёбии ибораҳои гузаранда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /М.Маҳмадсолеҳ// Масъалаҳои мубрамми забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии (Маҷмӯа мақолаҳо). Таҳти таҳрири умумии н.и.ф., дотсент Мирбобоев А., н.и.ф. профессор Ҷоматов С ва н.и.ф., дотсент Баротзода Ф.К.– Душанбе, 2018.– 457 с. – С. 201-203.

10. Маҳмадсолеҳи, М., Шакарбеков, Ғ. Понятие семантического поля в языковедении /М.Махмадсолеҳ., Ғ.Шакарбеков// Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии (Маҷмӯа мақолаҳо). Таҳти таҳрири умумии н.и.ф., дотсент Мирбобоев А., н.и.ф. профессор Ҷоматов С ва н.и.ф., дотсент Баротзода Ф.К.– Душанбе, 2018.– 457 с. – С. 198-200.

11. Маҳмадсолеҳи, М. Словообразование интернациональных слов в таджикском и английском языках /М.Махмадсолеҳ// Материалы II Международной научно-практической конференции «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2018 CENTRAL ASIA».– Астана, 2018. – 746 с. –С. 656-657.

12. Маҳмадсолеҳи, М. О сочинительных связях предикативных единиц в современном английском языке /М.Махмадсолеҳ// Материалы международной научно–практической конференции «Русский язык в современных реалиях», посвящённой году туризма и народных промысла.– Душанбе, 2018.– 348с. – С. 68-71.

13. Маҳмадсолеҳи, М. Истифодаи востаҳои алоқа дар ибора ва ҷумлаҳои мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ /М.Маҳмадсолеҳ// Масъалаҳои мубрами лингвистика, тарҷумашиносӣ, адабиёт ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии (маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, бахшида ба 20 солагии «Рӯзи ваҳдати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 19-20 майи соли 2017). Таҳти таҳрири умумии доктори илмҳои педагогӣ, профессор Сайфуллоев Х.Ғ.– Душанбе, 2017.– 275 с. – С. 69-75.

14. Маҳмадсолеҳи, М. Корбурди воситаҳои алоқа дар ҷумлаҳои мураккаби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.Маҳмадсолеҳ // Масъалаҳои мубрами филологияи муосир ва технологияи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии.– Душанбе, 2017.– 372 с. – С. 216-219.

15. Маҳмадсолеҳи, М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.Маҳмадсолеҳ // Масъалаҳои мубрами илологи ва тарҷума-маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ

(23-24 ноябри соли 2016). Таҳти таҳрири умумии номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент Байдуллоев А.И.– Душанбе, 2016. – 354с. –С. 123-126.

16. Маҳмадсолеҳи, М. Корбурди пайвандаҳои пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М.Маҳмадсолеҳ // Маҷаллаи илмӣ – омӯзишии муҳаққиқони ҷавон: Муҳаққиқи ДДОТ ба номи С.Айнӣ.– №15 (15), – Душанбе: Нашрияти ДДОТ С. Айнӣ, 2016 с. –С. 10-13 с.